

такіх дрэў, якія страчваюць узімку лісьце; яшчэ вышэй растуць іглыстыя дрэвы; далей распасьціраюцца альпійскія лугі з рознакалёльнымі краскамі, а на самых вярхох застаюцца або голяы або пакрытыя толькі сьнегам скалы.

Насельнікі Паўднёвай Эўропы звычайна нявысокія, доўгагаловыя цёмнатварыя брунэты; параўнаўча з іншымі эўропэйцамі яны адзначаюцца рухавасьцю, бязрупатнасьцю, вясёлым норавам, любяць сьпевы ды музыку, забаўкі і ўцехі. Па рэчных далінах і наагул усюды, дзе заўсёды ёсьць прэсная вада, люднасьць жыве вельмі густа, звычайна па вялікіх вёсках. Хутары і малыя вёскі трапляюцца вельмі рэдка, хіба што ў горах, напрыклад, у Альпах, пераважна сярод тамтэйшых немцаў. Чырвоназем Паўднёвай Эўропы—даволі багатая глеба, але ўрадлівасьць яе залежыць ад паверхні, а перш за ўсё ад колькасьці вады, неабходна патрэбнай для штучнага абвадненьня зямлі. Калі няма вады, дык глеба, як у пустыні, пакрыта толькі скуднай травой, а там, дзе ёсьць вада, сеюць збожжа (кіяхі, пшаніцу, часам рыс), гародніну, морву (шаўкоўніцу) і асабліва дрэвы паўднёвых пладоў ды вінаграднік. Садоўніцтва і вінаградніцтва зьяўляюцца галоўнымі заняткамі людзей. Па стромкіх горных схілах, асабліва па берагох мораў, дзе на нахіленай паверхні ня можа трымацца вада, іншы раз робяць так званыя тэрасы, пакат ператвараюць у шэраг прыступак, на якіх ужо магчыма сеяць збожжа, садзіць гародніну, дрэвы. У Альпах і Пірэнеях, дзе выпадае шмат ападкаў, па харошых і сочных лугох пасьвяць найлепшае малочнае быдла, а ў Апэнінах, Дынарах і да таго падобных вапнавых горах, дзе расьце горшая трава, трымаюць дробную жывёлу: авечак, коз. Наагул сельская гаспадарка пераважае над іншымі заняткамі; фабрычная прамысловасьць пашыраецца вельмі марудна, а гарады зьяўляюцца хутчэй гандлёвымі, чымся прамысловымі цэнтрамі сваёй ваколіцы. У сучасны момант і гандаль, і прамысловасьць, і асьвета ў Паўднёвай Эўропе стаяць многа ніжэй, як у Паўночна-Заходняй.

Затое тутака знаходзіцца, як кажуць, калыска эўропэйскай культуры, тут ужо й тады высока стаяла гаспадарка і асьвета, калі Паўночная Эўропа нават яшчэ ня ведала ральніцтва. Да таго часу, пакуль Міжземнае мора было галоўнай морскай дарогай вядомага сьвету, пакуль яшчэ караблі не пераразалі штодзень Атлянтыку, як цяпер, да таго часу міжземнаморскія староны былі найболей багатымі, найболей магутнымі, найболей асьвечанымі ў Эўропе.

(Якія яшчэ з агляду Эўропы ведаеш асаблівасьці Паўднёва-Заходняга абшару?).

У склад Паўднёвай Эўропы ўваходзяць 4 асобныя стараны: 1) Пірэнейскі паўвостраў, 2) Італія, 3) уклад Альпійскіх гор-зморшчаў і 4) Балканскі паўвостраў.

Паўднёвая Эўропа.

Як мы бачылі з агульнага агляду Эўропы, на паўднёвых паўвостравах (якіх?) нашае часткі сьвету, па берагох Міжземнага мора, пераважаюць параўнаўча маладыя зморшчавыя горы, яшчэ мала зруйнаваныя ад зьменаў тэмпературы, мала размытыя вадой. Зрывістыя шчарбатыя пакаты высокіх гор, вострыя вярхі, апраччаны вечным сьнегам, блакітныя ледавіковыя струмені, падобныя да паснуўшых рэк, чаргуюцца з прыгожымі вазёрнымі катлінамі або нават значнымі роўнымі прасторамі ўраджайных нізін. Шпаркія рэчкі з груканьнем і гаркатаньнем сыцяюцца з гор па вузкіх цясьнінах, ствараючы вадаспады й парогі.

Клімат Паўднёвай Эўропы завецца падзваротнікавым або міжземнаморскім і адзначаецца цёплай дажджыстай зімой і сухім сьпякотным летам. Улетку дажджоў звычайна ня бывае; пыл лётае ў паветры, асядае на лістох і дадае ім шэры аднастайны выгляд; усыхаюць рэкі, гіне трава, і толькі там, дзе магчыма штучнае абвадненьне, асабліва па схілах гор ды па рэчных берагох, рунее збожжа, гародніна, сьпеюць плады. Але вось пачынаецца восень, надыходзіць зіма, настае час дажджоў. Каля палудня амаль-што кожны дзень надыходзяць хмары, выпадае буйны дождж, але хутка зноў праглядае сонейка, зноў разыходзяцца хмары, і блішчаць нібы ўмытыя травы й дрэвы. Неба і ўзімку звычайна яснае, так што Паўднёвую, або, як яе яшчэ іначай завуць, Міжземнаморскую Эўропу лічаць краем вечнаснага неба, заўсёды зіхаецючага сонца. Вельмі прыемнае ўражаньне робяць заўсёды зялёныя дрэвы Міжземнаморскай Эўропы. Каменны й корачны дубы, алейныя дрэвы, памаранцавыя ды цытрынныя гайкі грэюцца пад касулькамі паўднёвага сонца поплец з міжземнаморскай хвойй і чорным стромкім купрэсам. На месцы павысяканых здаўна лясоў павырасталі гэтак званыя макісы—вечназялёныя хмызьнякі з ляўраў, міртаў, магноліяў і олеандраў, красуючых увясну харошымі рознакалёльнымі кветкамі. На самым поўдні, апроч таго, можа расьці нават карлавае пальма, а па самых сухіх вапняковых пакатах асталаяваліся занесеныя з Амэрыкі калючыя кактусы й сталетнікі. На высокіх горах, дзе іншы раз узімку бываюць маразы, вечназялёныя расьліны замяняюцца лясамі

Пірэнэйскі паўвостраў.

(Адзнач па карце яго географічнае палажэньне, пералічы, якія моры яго абцякаюць).

Пірэнэйскі паўвостраў займае самы далёкі паўднёва-заходні куток Эўропы. Толькі вузкая Гібральтарская пратока аддзяляе яго ад Афрыкі, з якою ён мае шмат супольнага як у сваім абрысе, гэтак і ў выглядзе паверхні і ў клімаце. Гэта такія самы масыўны кавалак сухазем'я з роўнымі, мала эрэзанымі морам берагамі. Вялізныя плоскаўзвышшы займаюць большую сярэднюю частку паўвострава, а на поўначы і на поўдні расцягнуліся зморшчавыя горныя ланцугі. Сярэдзінныя плоскаўзвышшы з усіх бакоў атачаюцца горставымі горами (успомні пахаджэньне горстаў Паўночна-Заходняй Эўропы), а ад зморшчавых ланцугоў аддзяляюцца 2-ма нізінамі (Пераглядзі па карце назовы плоскаўзвышшаў, горстаў, нізін і зморшчавых ланцугоў Пірэнэйскага паўвострава). Абхопленыя з усіх бакоў горами, плоскаўзвышшы і нізіны адзначаюцца сухім контынэнтавым кліматам, а схілы, павернутыя ў бок мораў, маюць клімат больш-менш вільгатны. На паўночных схілах Кантабрыіска-Пірэнэйскіх гор дажджы выпадаюць як узімку, гэтак і ўлетку; у іншых месцах ападкі прыпадаюць выключна на зіму або на позьнюю восень і на пачатак вясны.

Горсты і іншыя горы выклікаюць утварэньне на рэках старонкі многіх парагоў, а летнія сухмені робяць гэтыя рэкі дужа плыткімі ў гэтую пару году. Такія рэкі (пералічы іх паводле карты) нявыгодны для руху пародаў. Толькі Гвадальквівір, што цячэ па роўнай Андалюскай нізіне ды жывіцца горнымі сьнягамі Гранадзкіх гор, зьяўляецца шчаслівым выняткам.

Расьліннасьць, згодна з асаблівасьцямі клімату, на плоскаўзвышшах сухалюбная, стэпавая; на паўночных ускрайках, дзе шмат ападкаў, яна складаецца з дрэў з ападаючым лісьцем, а на ўсходніх, заходніх і паўднёвых узьбярэжжах—вечназялёная.

З найболей цікавых жывёл трэба зьвярнуць увагу на маго, бясхвостую малпу, якая жыве на Гібральтарскай гары ля адназуюнай пратоцы і на генэту, маленькага мясажэра, падобнага крышку да ката. Абедзьве гэтыя жывёлы часта сустракаюцца і ў Афрыцы, асабліва ў яе паўночна-заходняй частцы (на Атляскіх горах). Падобнасьць пірэнэйскай жывельнасьці да афрыканскай тлумачыцца між іншым тым, што паміж гэтымі двума краямі праз доўгі час існавала сувязь, бо на месцы сучаснай Гібральтарскай пратоцы быў прырэсьнік, па якім жывёлы маглі перасяляцца з Афрыкі ў Эўропу й наадварот.

Сучасныя насельнікі Пірэнэйскага паўвострава належаць да 3-х асобных романскіх народаў: на захадзе жывуць португальцы, на ўсходзе—каталёнцы, пасярэдзіне—гішпанцы або кастыльцы.

Згодна з гэтым у сярэднія вякі на паўвостраве існавалі тры романскія дзяржавы: Португалія, Кастылія і Арагонія. Потым Кастылія з Арагоніяй злучыліся ў адно Гішпанскае каралеўства.

Апрача таго ў Заходніх Пірэнэях жыве некалькі сот тысяч баскаў. Яны лічацца патомкамі тубыльцаў паўвострава (ібэрыяцаў), якія захавалі ў чыстае свае звычай і мову.

Даўныя ібэрыяцаў лічаць за блізкіх родзічаў афрыканскіх барбарыяцаў, ды й сучасныя насельнікі Пірэнэйскага паўвострава маюць шмат супольнага ў сваім абліччы з насельнікамі Паўночна-Заходняй Афрыкі. І няма ў гэтым нічога дзіўнага, бо як афрыканскія народы (перш картагенцы, потым маўры), гэтак і эўропэйскія пляменьні (латынцы, а потым германскія пляменьні: вандалы й вэстготы) лёгка перахілялі свае войскі праз Гібральтарскую пратоку, перасяляліся з Пірэнэйскага паўвострава на Атляс і наадварот. Сучасныя португальцы, каталёнцы й гішпанцы зьяўляюцца патомкамі даўных ібэрыяцаў, якія запазычылі романскую мову латынцыяў і памяшаліся з рознымі перасяленцамі з Эўропы і Афрыкі.

У сучасны момант большая частка Пірэнэйскага паўвострава належыць да Гішпанскага каралеўства (498000 кв. клм., 20300000 насельнікаў). Заходнія схілы сярэдзіннага (Кастыльскага) плоскаўзвышша складаюць Португальскую рэспубліку; паўночныя схілы Пірэнэйскага ланцуга належаць да Францускай дзяржавы, а Гібральтарская морская крэпасць каля адназуюнай пратоцы зьяўляецца ангельскай колёніяй.

Географічнае палажэньне Пірэнэйскага паўвострава на далёкім захадзе Міжземнамор'я дапамагло пірэнэйцам перш за ўсіх вынайсьці Амэрыку і зрабіць яе сваёй вялізарнай колёніяй. Гішпанскі ўрад арганізаваў слынную экспэдыцыю Колумба, які ў 1492 г. дасягнуў Сярэдняй Амэрыкі. Услед за Колумбам у Новы Сьвет пацягнуліся сотні й тысячы пірэнэйцаў. Многія з іх вярнуліся потым на бацькаўшчыну з вялікімі запасамі нарабаванага золата й серабра. Пірэнэйскі паўвостраў зрабіўся тады найбагацейшай стараной Эўропы, а пірэнэйскія дзяржавы апынуліся на першым месцы паміж дзяржаў сьвету і нават падзялілі між сабой усе заэўропэйскія краіны. Аднак багацьце Пірэнэйскага паўвострава было ўмоўным. Павялічыўся запас дарагіх мэталю, але не пашыралася прамысловасьць, не паліпшалася культура. У Амэрыку павыяжджала шмат энэргічных, жыцьцяздольных людзей паўвострава, многія з іх тамака й астаяваліся і ўжо не вярнуліся ў Эўропу. Амэрыка пачала жыць сваім асобным жыцьцём, а гішпанцы й португальцы, наагул бязрупатныя й гультаватыя, мала клапаціліся аб сваіх колёнях, глядзелі на іх толькі, як на крыніцу ўзбагачэньня. Жадасьць і бязьмерныя вымаганьні мэтрополіі выклікалі ў амэрыканскіх колёнях нянавісьць і абурэньне супроць Гішпаніі. Адна за адной яны паўсталі проці мэтрополіі, аддзяліліся й зрабіліся самастойнымі рэспублікамі.

Тымчасам, у Амэрыку пачалі пасылаць сваіх эмігрантаў і іншыя староны Эўропы. Залюднілася Паўночная Амэрыка, пачаліся бойкі зносіны паміж ёй і Эўропай. Пачалі багацець і ўзрастаць тыя дзяржавы Эўропы, што ляжалі на паўночным захадзе нашае часткі сьвету, у найменшай адлегласьці ад паўночна-амэрыканскіх старон. Сусьветнае значэньне Пірэнэйскіх дзяржаў зьнікла, а ў сучасны момант ад іх вялізных колёній захаваліся толькі маленькія, убогія рэшткі *).

*) У цяперашнія часы да Гішпаніі належаць у Афрыцы Рыо-дэ-Оро, або заходняе ўзьбярэжжа Сахары; паўночны бераг Мароко насупроць Паўднёвай Гішпаніі; Канарскія астравы; Рыо-Муні ў Ніжняй Гвінэі, востраў Фернандо-По ў Гвінэйскай затоцы. (Разам

Паводле асаблівасцяй прыроды й люднасці Пірэнейскі паўвостраў можна падзяліць на 7 краін: 1) уклад Пірэнейска-Кантабрыіскіх зморшчавых гор; 2) асяродкавае Кастыльскае плоскаўзвышша; 3) Арагонская нізіна; 4) Усходняя Гішпанія; 5) уклад Гранадзкіх зморшчавых гор; 6) Андалуская нізіна і 7) Португальскае ўзгор'е.

Пірэнейска-Кантабрыіскі ўклад зморшчавых гор займае паўночную шырокую паласу Пірэнейскага паўвострава, усходняя частка якой мае назоў Пірэнеяў. Шырокай сьцяной Пірэнеі адгароджваюць Пірэнейскі паўвостраў ад контынэнту. Зубкаватыя вярхі Пірэнеяў, як, напрыклад, Пік-Анэта ў сугор'і Малядэта (3404 мэтры над роўнем мора), дасягаюць вельмі значнай вышыні і апрануты коўдрай вечнага сьнегу. З вечных сьнягоў утвараюцца пакрысе ледавікі, ледавікі спаўзаюць па горных далінах, растуць і даюць пачатак нязьлічаным горным струменям. Працяг Пірэнеяў — Кантабрыіскія горы — цягнуцца па беразе Біскайскай затокі, якая тутакі ўразаецца ў сухазем'е тысячамі вузкіх і даўгіх буктаў, выгодных для прыстою караблёў. (Берагі, зрэзаныя такімі буктамі, як тут, завуцца рысавымі). Паўночныя схілы Пірэнейска-Кантабрыіскіх гор адзначаюцца панаваньнем моцных вільгатных вятроў, што дзьмуць з акіяну, з Біскайскай затокі і прыносяць шмат ападкаў. З гэтай прычыны паўночныя схілы мацней разьедзены вадой, круцей і багацей горнымі рэчкамі, чымся сухія, павернутыя ў бок сухазем'я паўднёвыя схілы ланцуга. Глыбокія горныя катліны чаргуюцца ў Пірэнеях з высокімі хрыбтамі; адвесныя, зрывістыя сьцены змяняюцца бяздоньнямі. У падгор'ях Кантабрыіскага ўкладу каля берагоў Біскайскае затокі і ў паўночных прыгор'ях Пірэнеяў растуць дубовыя, букавыя й каштанавыя гайкі; вышэй на схілах трапляюцца бярозы і наагул дрэвы пераважаюць такія, якія ўзімку страчваюць сваё лісьце. Высока ў горах, ніжэй сьнегавай мяжы, распасціраюцца багатыя горныя лугі з зялёнай, сочнай травой.

Наадварот, на паўднёвых схілах клімат сухі, ападкаў выпадае мала, лясоў бязмаль-што зусім няма, а паша скудная, голая хіба толькі для авечак ды коз. Дзе-ні-дзе трапіш толькі каліва палыну і так званай травы-эспарто.

Паўночныя схілы паводле клімату болей падобны да Паўночна-Заходняй Эўропы, паўднёвыя — адзначаюцца тыповымі для Паўднёвай Эўропы летнімі сухмянямі. На паўночных схілах, дзякуючы мернаму ды вільгатнаму клімату, бяз штучнага абвадненьня магчыма ральніцтва. У далінах і ў падгор'ях насельнікі краіны сеюць кіяхі ды пшаніцу, каля

каля 320.000 кв. км. з 1105 тыс. насельн.). Да Португаліі належаць астравы Мадэра і Азорскія ў Атлянтычным акіяне, а-вы Зялёнага Рогу і Бісагос каля заходняга берагу Афрыкі, Португальская Гвінея, Португальскі Конго, астравы Сан-Томэ і Прынцыпэ ў Гвінэйскай затоцы і значныя колёніі ў Паўднёвай Афрыцы: Мозамбік на захадзе і Ангола на ўсходзе. У Азіі португальцы валадаюць маленькімі мястэчкамі — гандлёвымі станцыямі ў Індыі (Гоа, Даман, Дыу), горадам Макао ў Кітаі ды паловай вострава Тымора ў Малайскім згуртаваньні астравоў. (Усяго 2083 тыс. кв. км. і 9210 т. нас.).

Мал. 11. — Горная катліна ў Пірэнеях.

хат саджаюць звычайныя эўропэйскія садовыя дрэвы: яблыні, ігрушы; з яблыкаў гатуюць сыдр (яблычнае віно). Вышэй па горных лугох красуе гадоўля добрага малочнага быдла; з малака там вырабляюць сыры, якія адгэтуль вывозяцца ўва ўсе іншыя краіны Пірэнейскай стараны. У Кантабрыіскіх горах няма недахвату і ў карысных мінералах: шмат у якіх месцах сустракаецца каменны вугаль, жалеза, цынк. Аднак насельнікі краіны не звачваюць патрэбнай увагі на свае падземныя багацьці. Капальні належаць пераважна да чужаземных капіталістых: ангельцаў, французцаў, якія вывозяць тутэйшую руду ў неапрацованым стане на свае ўласныя фабрыкі за межы пірэнейскіх дзяржаў. Такім чынам фабрычная прамысловасць не пашыраецца ў Пірэнейска-Кантабрыіскай краіне, і толькі жалезныя гуты спатыкаюцца тут досыць часта.

Насяленьне краіны, як і заўсёды ў горных мясцовасцях, складаецца з рознастайных пляменьняў. Ува ўсходніх і сярэдніх Пірэнеях жывуць каталёнцы (на паўднёвых схілах), і провансальцы, або паўднёвыя французцы (на паўночных схілах), якія ўжываюць бязмаль-што адну й тую самую мову, хаця часта першых лічаць за гішпанцаў, а другіх за французцаў. У Заходніх Пірэнеях абпал вадападзельнага ланцуга жывуць баскі, якія захавалі старасьвецкія звычаі й старадаўнюю мову даўнейшых тубыльцаў Пірэнейскага паўвострава—ібэрыяцаў.

Працавітыя й працаздольныя баскі значна розняцца ад іншых народаў паўвострава, гультаяватых, пагардлівых і цёмных. Баскі лічацца найлепшымі рыбакамі й мораходамі і добрымі, ашчэднымі й разумнымі гаспадарамі. З усіх тых эмігрантаў, якія выяжджалі з Пірэнейскага паўвострава ў Паўночную й Сярэднюю Амэрыку, баскі зьявіліся найлепшымі колёнiстымі. У работніцкім руху ў Гішпаніі баскі граюць прыметную ролю. У 1921 г. работнікі фабрык у землях баскаў абвясчалі агульную забастоўку супроць авантурніцкай вайны ў Мароко, якую пачаў урад Гішпаніі.

Кантабрыіскія горы залюднены гэтак званымі гальего. Яны гавораць папартугальску, але кастыльцы абвясчаюць іх гішпанцамі.

З політычнага боку краіна Пірэнейска-Кантабрыіскіх гор належыць да Гішпаніі. Толькі паўночны схід Пірэнеяў уваходзіць у склад Французскай рэспублікі.

У сярэдзіне ўсходніх Пірэнеяў існуе яшчэ маленькая самастойная рэспубліка Андора, найменшая па колькасці насельнікаў дзяржава Эўропы (5000 чалавек пераважна пастухоў і контрабандыстых, якія перацягваюць гішпанскія тавары ўва Францыю і, адваротна, французскія ў Гішпанію).

Асяродкам Пірэнейска-Кантабрыіскае краіны трэба лічыць горад *Більбаа* (114.000 нас.), галоўную прыстань Паўночнай Гішпаніі на Біскайскай затоцы з майстэрнямі караблёў і вывазам жалезнай руды.

Кастыльскае плоскаўзвышша або Мэзэта (што ў перакладзе з гішпанскай мовы азначае „стол“) ляжыць на поўдзень ад Кантабрыіскіх гор і займае найвялікшую сярэднюю частку паўвострава.

Калісь у далёкую даўніну на месцы сучаснага Кастыльскага плоскаўзвышша былі два возеры, ад якіх захаваліся толькі мяккія адклады з рэшткамі вазэрных жывёл. З часам гэтыя вазёры або ўсохлі, або спусьцілі сваю ваду за дапамогай рэк, якія прабіліся адгэтуль да акіяну.

Краіна выглядае гладкай, як стол, раўнінай, абкружанай зубкаватымі горстамі, якія тут завуцца сьерамі (што азначае пагішпанску „піла“). Адна з гэтых сьераў—Сьера-Гвадарама—упоперак пераразае ўсю краіну і дзеліць яе на Старую Кастылію (на поўначы) і Новую Кастылію (на поўдні). (Паводле карты пералічы, якія „сьеры“ абхапляюць Кастыльскае плоскаўзвышша з усходу ды з поўдня).

На ўсходзе Мэзэта вышэй, як на захадзе, і рэкі яе (Дуэро, Тахо, Гвадыяна) з гэтай прычыны цякуць пераважна на захад у бок Атлянтычнага акіяну, шмат у якіх месцах прабіваюцца скрозь гранітныя сьеры, цякуць па глыбокіх цясьнінах і зьяўляюцца нявыгоднымі для руху параходаў. Клімат краіны вельмі сухі, контынэнтавы. Морскія вятры, каб трапіць на плоскаўзвышша, мусяць пераваліць праз ускрайныя горсты, на якіх і пакідаюць сваю вільгаць. (Чаму вятры страчваюць сваю вільгаць, калі пераходзяць цераз горы?). Заўсёды яснае неба, улётку пылі і сьпякота, узімку сьцюджа—вось галоўныя адзнакі Кастыльскага клімату.

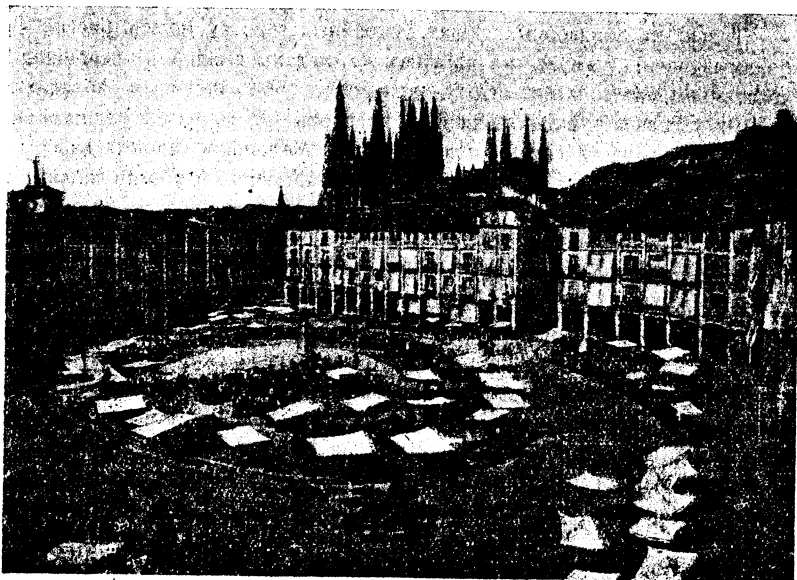
Горад Мадрыд, што ляжыць у сярэдзіне плоскаўзвышша, мае сярэднюю тэмпературу студзеня—4,9°, а ліпеня—24,5° (паводле тэрмомэтра Цэльсія). Часамі ўзімку бываюць маразы ў—7°, а ўлетку гарачыня ў цені дасягае аж да+39,6°.

Толькі на знадворных схілах ускрайных горстаў могуць расьці лясы або хмызьнячкі (чаму?), па раўнінах-жа недахват вільгаці перашкаджае ўзрастаньню дрэў. Хіба што ў далінах рэк пры штучным абвадненьні магчыма ўздаваць садок. Вялізныя прасторы раўнін паміж далінамі зьяўляюцца голым, часта саланчаквым стэпам. Маленькія салонныя вазёры ды салонныя балоты зусім бяз жаднай траўкі чаргуюцца з убогай пашай для авечак, на якой расьце скудная рэдкая сухая трава: палын, трава-эспарто, ці часам маленькія калючыя хмызьнячкі. Улетку сонца выпальвае апошнюю траву, і краіна робіцца бязмаль-што запраўднай пустыняй. Земляробства магчыма ў краіне толькі ў рэчных далінах ды дзе-ні-дзе на поўначы. Мала не дае спаткаеш поле кіяхоў або пшаніцы; большая частка зямлі або зусім не дае аніякай карысьці, або дае толькі скудную спажыву для, статкаў дробнай жывёлы: авечак і коз. У невялікай колькасці насельнікі трымаюць яшчэ свіней, аслоў і мулаў, але й гадоўля жывёлы дае мала карысьці. Узімку, калі зямля пакрываецца сьнегам, скаціну жывяць саламай, або часцей гоняць яе далёка ў нізіны, за некалькі сотняў вёрст, дзе клімат цяплейшы й зямля не пакрываецца сьнегам. Траву-эспарто пастухі зьбіраюць і робяць з яе кошыкі. Там, дзе ёсьць зямля, голая на ральлю, там яна звычайна належыць да буйных земляўласнікаў-шляхтуну; сяляне-ж жывуць бедна і бязмаль-што дарма гаруюць на панскай зямлі.

У горах, на ўскрайках краіны, трапляюцца месцам багатыя паклады карысных мінэраляў. На поўдні ў г. зв. Сьера-Морэна каля рэчкі Рьо-Тынто ёсьць руда медзі, волава, жывога серабра. (Асаблівай славай карыстаюцца запасы жывога серабра ля места Альмадэн). Сустракаецца й каменны вугаль. Паклады мінэраляў дазволілі пашырыцца на Кастыліі фабрычнай прамысловасьці, асабліва апрацоўцы воўны, якую даюць у дастатку мясцовыя авечкі. Але й тут, як і ў Кантабрыіскіх горах, капальні належаць галоўным чынам да чужаземцаў, і гэта значна затрымоўвае разьвіцьцё ўласнай прамысловасьці краіны.

Кастыльскае плоскаўзвышша—кальска Гішпанскай дзяржавынасьці. Сухі клімат краіны і цяжкія варункі жыцьця зрабілі кастыльцаў найболей рухавымі і войналюбнымі сярод народаў паўвострава. Стварыўшы сваю дзяржаву ў асяродку Пірэнейскага паўвострава, кастыльцы тым лягчэй маглі распаўсюджыць сваю ўладу й на суседнія краіны. У часы заваёваў у Амэрыцы кастыльцы галоўным чынам і зьявіліся тымі авантурнікамі-конквістадарамі, якія здабылі Сярэдняю і большую частку Паўднёвай Амэрыкі і зруйнавалі там даўнюю й досыць высокую культуру перуанцаў і мэхіканцаў. Няўдалая колёніяльная палітыка Гішпаніі тлумачыцца галоўным чынам пыхай, жорсткасьцю, акрутнасьцю, асабліва-ж жадасьцю кастыльцаў, якія зусім не клапаціліся аб дабрабыце здабытых земляў, а рупіліся толькі аб сваім узбагачэньні. Ня глядзячы на заняпад сваёй дзяржавы, кастыльцы і да сьго часу лічаць сябе найлепшым народам, а сваю бацькаўшчыну найлепшай старонкай сьвету, грэбуюць усім чужаземным і з пыхай гавораць аб усім сваім.

Мал. 12—Пляч у горадзе Толедо на Кастыльскім плоскаўзвышшы.

Благое становішча прамысловасьці ды і ўсёй гаспадаркі сьведчыць аб нізкай ступені культуры ў Гішпаніі. Каля $\frac{2}{3}$ люднасьці належыць да няпісьменных. Нявысока стаіць і сярэдняя, і вышэйшая адукацыя. Праўда, вышэйшых школ даволі многа, але як навуковыя ўстановы, гэтыя школы стаяць яшчэ вельмі далёка ад унівэрсытэтаў культурных старонак Эўропы: Ангельшчыны, Францыі або Нямеччыны. Цёмныя, але пышныя кастыльцы ўсюды, дзе толькі ім выпадала, нішчылі мясцовую культуру; усе захопленыя імі старонкі хутка прыходзілі ў заняпад.

У асяродку Кастыльскага плоскаўзвышша і ў асяродку ўсяго Пірэнейскага паўвострава, на месцы скрываўваньня галоўных гандлёвых чыгунак яго, ляжыць сталіца Гішпанскай дзяржавы *Мадрыд* (751000 насельн. у 1920 годзе). Тут жыве гішпанскі кароль і знаходзіцца парлямэнт (Гішпанія—констытуцыйная монархія). Гэта адначасна адміністрацыйны, гандлёвы й культурны асяродак Гішпаніі.

Арагонская нізіна ляжыць на ўсход ад Мэээты ў вадазборы ракі Эбро. Усходнія ўскрайныя горы Мэээты складаюць нібы заходнюю сьценку яе; на поўнач ад нізіны ўздымаюцца магутныя Пірэнеі; з усходу яна адлучана ад мора гэтак званымі Каталёнскімі гарамі, праз якія ў вузкай цясьніне прабіваецца Эбро. Такім чынам Арагонія, як і Мэээта, нібы зачынена ад вільгатных морскіх вятроў і адзначаецца такім самым сухім, контынэнтавым кліматам. Аднак, лежачы на меншай вышыні над роўнем мора, Арагонія зьяўляецца крышку цяплейшай краінай, і сьнег у ёй рэдка ляжыць скрозь па палёх і пашах, як у Кастыліі. Расьліннасьць тут такая самая, што й там, але дае больш карысьці для авечак, бо яны тутака могуць пасьвіцца ў працягу ўсяго году без перарыву. У даліне Эбро па штучна абваднёных палёх добра ўзрастае вінаграднік, садовіна і ўсялякае збожжа.

Гандлёвы асяродак краіны *Сарагоса* (141000 нас.), старасьвецкая сталіца сярэднявковага Арагонскага каралеўства, і да цяперашняга часу захавала шмат старасьвецкіх прыгожых будынкаў, сьведак слаўнай мінуўшчыны гэтага гораду.

Усходнія ўскрайкі Пірэнейскага паўвострава, што ляжаць на ўсход ад Арагонскай нізіны і Новай Кастыліі, каля берагоў Міжземнага мора, адзначаюцца ўжо тыповым падзваротнікавым кліматам (пералічы галоўныя асаблівасьці такога клімату) і заўсёды зялёнай міжземнаморскай расьліннасьцю. Схілы Каталёнскіх гор, якія цягнуцца роўналежна берагавой лініі, апрануты прыгожымі макісамі з ляўраў, міртаў, ляўравішняў, олеандраў і магноліяў. Праўда што й тут дажджоў не хапае, але тут затое шмат маленькіх рэчак, вадой якіх карыстаюцца ў мэтах штучнага абвадненьня палёў і садоў. Штучна-абваднёныя месцы ў гэтай краіне завуцца *хуэртамі* і адзначаюцца надзвычайнай ураджайнасьцю. Сетка абвадняльных каналаў пераразае кожную хуэрту ды разьмяркоўвае вадку па яе палёх і садох. З палёў хуэарты зьбіраюць прынамсі 2 разы ў год

Гранада (83000 нас.) у харошай мясцовасці, у даліне між высокіх гор стаяць вялізныя харомы Альгамбра, дзе жылі апошнія ў Эўропе маўрскія валадары—гранадзкія каліфы. Гэтыя харомы ёсць лепшым і найпрыгажэйшым прымернікам маўрскага мастацтва ў нашай частцы сьвету.

Сучасным гандлёвым асяродкам краіны Гранадзкіх гор можна лічыць горад *Малягу* (151000 нас.), што ляжыць у пекнай хуэрце на беразе Міжземнага мора. З Малягі вывозяць віно, разынкі, прованскі алей і паўднёвыя плады.

У сучасны момант Гранадзкая краіна ўваходзіць у склад Гішпанскай дзяржавы і толькі *Гібральтарская гара*, з невялічкім месцам на ёй каля выйсця з Міжземнага мора, ля адназонаўнай пратоцы, належыць да Ангельшчыны. Гэта вельмі важнае морскае ўмацаваньне і галоўная станцыя на дарозе парашадаў з Ангельшчыны ў Эгіпет і Індыю. На паўднёвым захадзе ад Гібральтару знаходзіцца самы паўднёвы выступ Эўропы—рог Тарыфа! (адзнач географічную шырыню).

Мал. 13.—Палац Альгамбра ў Гранадзе.

Андалюская нізіна ўразаецца між Гранадзкімі гарамі і тымі горстамі, якія адгараджваюць з паўдня Кастыльскае плоскаўзвышша (як гэтыя горсты завуца?). Быў час, калі гэтая нізіна была затокай Атлянтычнага акіяну, але рэкі, што беглі сюды з поўначы ды з Гранадзкага ланцуга, пакрысе завалілі тую затоку сваімі адкладамі—пяском ды глеем—і перавярнулі яе ў сухаземную нізіну. Паволі, ціхамірна бяжыць па гэтай нізіне

рака Гвадальквівер, што пачынаецца ў Гранадзкіх горах і жывіцца іх сьнягамі. Бязмаль-што на ўсім сваім працягу Гвадальквівер гожа для паходнага руху, а ў нізавіне яго, дзе адчуваюцца морскія прыплывы, па ім могуць плыць нават вялізныя морскія караблі. Клімат Андалюскай нізіны вільгатнейшы, як у Кастыліі або Арагоніі, але й тут у баку ад рэк пераважае стэп з травой-эспарто ды палыном. Аднак па схілах Сьеры-Морэны сустракаюцца цэлыя гайкі корачнага дубу і іншых вечназялёных дрэў. Абапал Гвадальквіверу, па яго прытоках і каля мора ў Андалюзіі, як і на ўсходзе Гішпаніі, красуюць штучна-абваднёныя хуэрты, у якіх па 2-3 разы ў год магчыма жніво. Палі пшаніцы, кіяхоў, месцамі і рысу чаргуюцца там з вінаграднямі, плянтацыямі табакі, баваўны, цукровай трысьціны, морвы ды з прыгожымі вечназялёнымі садамі паўднёвых пладоў.

Калісь і тут, як у Гранадзкай краіне, панавалі маўры, якія з дапамогай штучнага абваднення зрабілі амаль усю Андалюзію бяскрайна вялікім харошым садамі. Аднак, так званы, Кордоўскі каліфат, які тут тады існаваў, быў зруйнованы гішпанцамі яшчэ раней, як у Гранадзкіх горах. Калі гішпанцы павыганялі адгэтуль маўраў, дык ужо ня было каму даглядаць за абвадняльнымі прыладамі, і шмат якія з маўрскіх садоў зноў перавярнуліся на стэп, якім засталіся аж да сьго часу. Дзе даўней красавалі памаранцавыя ды гранатныя дрэвы, там цяпер іншы раз ледзь хапае скуднай спажывы для дробнай жывёлы.

У Андалюзіі пашырыліся й некаторыя галіны фабрычнай прамысловасці, асабліва выраб цыгар, тытуну, гарбарства і шаўкоўніцтва.

Галоўны горад, у якім перарабляецца скура, *Кордова* (73000 нас.), даўнейшая сталіца маўрскай дзяржавы, ляжыць у асяродку краіны і слыне вялізнымі будынкамі ў маўрскім стылі. Цыгары вырабляюцца галоўным чынам у *Сэвільлі* (206000 нас.), старасьвецкім гішпанскім горадзе, што ляжыць у тэй частцы нізавіны Гвадальквівера, да якой сягаюць хвалі прыплыву, а, значыць, да якой могуць даходзіць морскія караблі. Гэта прыгожы вясёлы горад гішпанскай поэзіі й старадаўных гішпанскіх забаў. У мясцовым цырку да сьго часу адбываюцца баі быкоў, улюбёная забава гішпанцаў.

Португалія на Пірэнэйскім паўвостраве ўладае толькі заходнімі схіламі Кастыльскага плоскаўзвышша ды вузкай узьбярэжнай палоскай каля Атлянтычнага акіяну. Гэтак званьня Португалскія ўзгоркі могуць разглядацца, як адзін з горстаў, абхапляючых Мэээту, моцна рызмыты ды разьедзены вадой з прычыны большай вільгатнасьці клімату. Заходнія морскія вятры беспасрэдна ўплываюць на клімат Португаліі, прыносяць шмат ападкаў і робяць клімат мерна-цёплым, вільгатным, морскім, прыемным. Збожжа й савовіна тутака можа ўзрастаць нават бяз штучнага абваднення, бязумоўна патрэбнага ў іншых падзваротніках краінах Пірэнэйскага паўвострава. Па заходніх схілах Португалскіх узгоркаў трапляюцца цэлыя лясы міжземнаморскіх хвой і корачных дубоў. На-

сельнікі краіны, португальцы, розьняцца ад гішпанцаў большай мяккасьцю, прыветлівасьцю ды гасьціннасьцю, нахілам да краснамоўства і прыгожага пісьменства. Толькі ў мастацтве яны далёка адстаюць ад гішпанцаў і каталёнцаў. Жывучы каля мора, португальцы з даўных часоў прывычаліся да мораходства і заўсёды з ахвотай і з адвагай рашаліся на далёкую дарогу па акіяне. Утварыўшы сваю ўласную дзяржаву, португальцы падтрымалі яе перш за ўсё сродкамі, здабытымі ад морскага гандлю. Португальскія падарожнікі (Васко-дэ-Гама) першыя вынайшлі дарогу ў Індыю ў абход Афрыкі і захапілі вялізныя колёніі ў Афрыцы і Азіі.

Португальскія перасяленцы залюднілі Азорскія астравы, Мадэру і блізка паловы Паўднёвай Амэрыкі—Бразылію. Але як і гішпанцы, гэтак і португальцы не маглі захаваць большасьці сваіх колёніі, бо не зразумелі, як трэба кіраваць імі, не клапаціліся аб дабрабыце іх, а глядзелі на свае заэўропэйскія ўладаньні толькі, як на спосаб узбагачэньня. Дзеля гэтага адны з колёніі Португаліі паўсталі ды аддзяліліся ад яе (Бразылія), другія перайшлі пад уладу дужэйшых дзяржаў, якія лепей зразумелі сэнс добрага кіраваньня колёніямі. У Афрыцы, дзе яшчэ да сяго часу захаваліся португальскія колёніі, португальцы праз доўгі час падтрымоўвалі гандаль нявольнікамі ды й цяпер яшчэ не клапацяцца аб асьвеце дзікіх або паўдзікіх нэграў.

Асьвета ў Португаліі стаіць нявысока, а сярод насельнікаў няпісьменных яшчэ болей, як у Гішпаніі (3/4). Вышэйшая адукацыя (ёсьць унівэрсытэт у месьце Коімбра) таксама ня можа раўняцца з вышэйшай асьветай у Паўночна-Заходняй Эўропе.

Як і гішпанцы, португальцы займаюцца пераважна сельскай гаспадаркай: сеюць кіяхі, пшаніцу, боб, зьбіраюць кару корачнага дуба—корак, гадуюць авечак-мэрыносаў з даўгой мяккай і каштоўнай воўнай, саджаюць вінаграднік, алейнае дрэва, памаранцавыя ды цытрынныя дрэвы, гадуюць шаўкоўнага вусеня, разводзяць ананасы й г. д. У моры яны ловяць рыбу—сардынак і тунцоў, каля мора здабываюць морскую соль; на ўзгорках капаюць мядзяную руду.

Португальская дзяржава (88740 кв. клм., 5600 тыс. насельнікаў) за некалькі гадоў перад вайной перавярнулася з каралеўства на рэспубліку. Сталіца яе Лісабон (490000 насельнікаў) у вусьцях ракі Тахо зьяўляецца важнай гандлёвай морскай прыстанню, ад якой адыходзіць шмат параходных ліній, асабліва ў Паўднёвую Амэрыку. Дзякуючы бойкаму гандлю з Ангельшчынай, Паўднёвай Амэрыкай, Афрыкай і Індыяй, горад мае міжнародны выгляд. На вуліцах і на ўзмор'і тутакса можна пачуць усялякія мовы, можна спаткаць людзей рознага колеру і ў розных вопратках, людзей, якія панаяжджалі туды з усіх канцоў зямлі. Другі важны прыморскі горад *Опорто* або Порто (204000 нас.)—асяродак багатага, густа-залюдненага куточка на поўначы Португаліі, вядзе буйны гандаль віном (портвэйн).

Толькі ў гэтых двух гарадох існуе некалькі прамысловых прадпрыемстваў, работнікі якіх разам з работнікамі прыстаняў

пасьпелі аднак згуртавацца ў так званую Агульную Конфэдэрацыю. Аднак у політычным жыцьці рэспублікі працоўны люд, можна казаць, ня прымае ўдзелу, так што Португалія застаецца чыста буржуазнай дзяржавай, хаця і менш консьэрватыўнай, як Гішпанія.

І т а л і я .

(Азнач яе географічнае палажэньне, пералічы моры, якія яе абцякаюць).

Старана, у якой рашуча пераважае італійская люднасьць, займае Апэнінскі паўвостраў, Лямбардэкую нізіну, якая аддзяляе яго ад Альп, і астравы Міжземнага мора, што ляжаць каля Апэнінскага паўвострава (якія?). Старана гэтая ляжыць у самай сярэдзіне Міжземнамор'я, у сярэдзіне таго краю, у якім нарадзілася эўропэйская культура і які ў даўныя вякі быў адзіным у Эўропе абшарам, дзе красавала мастацтва, пісьменства ды навука ўжо ў той час, калі большасьць Эўропы была яшчэ дзікім краем бадзяжных зьвералоўцаў.

Да таго часу, пакуль Міжземнае мора было галоўнай гандлёвай дарогай культурнага сьвету, пакуль у Італіі крыжаваліся найважнейшыя міжнародныя шляхі, гэтая старана была самай багатай, самай культурнай і магутнай у Эўропе. Рым, асяродак тагочаснай Італіі, зрабіўся сталіцай усяго вядомага тады сьвету, панаваў над усёй Эўропай, Паўночнай Афрыкай і Заходняй Азіяй. Нават і пасля заняпаду Вялікай Рымскай дзяржавы Італія доўга яшчэ заставалася крыніцай культуры ў нашай частцы сьвету; Рым заставаўся рэлігійным асяродкам Эўропы; латынская мова даўных італійцаў заставалася адзінай мовай у эўропэйскай навуцы; на чале адраджэньня пісьменства й мастацтва ў Эўропе стаялі італійскія мастакі; італійскія гарады (Гэнуя, Вэнэцыя) трымалі ў сваіх руках сусьветны гандаль.

Толькі пасля вынаходкі Амэрыкі сусьветным гандлем пачалі кіраваць старонкі, што ляжаць каля берагоў Атлянтычнага акіяну, і сусьветнае значэньне Італіі пачало зьмяншацца. Аднак, да сяго часу Італія—галоўная з міжземнаморскіх старонак і часамі выяўляе жаданьне аднавіць сваю даўнейшую магутнасьць.

Усходнія берагі Італіі маладаступныя, пескаватыя або скалаватыя і маюць мала добрых бухтаў, выгодных для прыстою караблёў. Наадварот, заходнія берагі зрэзаны шмат якімі маленькімі затокамі, якія зьяўляюцца дужа добрымі бухтамі.

Гэтым тлумачыцца, між іншым, тое, што заўсёды Італія мацней уплывала на Заходнюю Эўропу, чымся на Усходнюю. Рымска-каталіцкая вера, якая ўтварылася ў Італіі, і романскія мовы, што стварыліся пад уплывам даўна-італійскай латынскай мовы, пашырыліся пераважна на захадзе.

Паводле будовы сваёй паверхні Італія можа быць падзелена на 2 часткі: 1) *Лямбардскую нізіну* і 2) *Апэнінскі паўвостраў* з суседнімі астравамі. Уздоўж усяго Апэнінскага паўвострава цягнецца даўгі зморшчавы горны ланцуг—Апэнінскія горы. У сярэдняй, самай высокай сваёй частцы гэты ланцуг цягнецца каля самага ўсходняга берагу Італіі, нібы зачыняючы італійцам дарогу на ўсход.

Рым і наагул большая частка сярэдняй Італіі ляжыць на захад ад Апэнінскіх гор, што з свайго боку дапамагала шпарчэйшаму пашырэнню італійскай культуры ў заходніх старонах Эўропы.

Паводле сваёй прыроды Лямбардская нізіна моцна розніцца ад іншых частак Італіі. Тут клімат халаднейшы, а дажджы, як у Паўночна-Заходняй Эўропе, выпадаюць ува ўсе поры году, асабліва ўлетку; у рэшце Італіі клімат падзваротнікавы з дажджамі ўзімку і сухмянямі ўлетку. На Апэнінскім паўвостраве ды на суседніх астравах, за выняткам значных узвышшаў, пераважае вечназялёная расьліннасць, а ў Лямбардскай нізіне дрэвы скідаюць узімку сваё лісьце. Люднасць Лямбардскай нізіны таксама мае шмат асаблівасцяў, адзначаецца вышэйшым ростам і сьвятлейшым колерам скуры.

Аднак палажэньне Лямбардскай нізіны, аддзеленай ад рэшты Эўропы вялізным няпрэступным горным ланцугом Альпаў, цесна злучыла яе з Апэнінскім паўвостравам. Заўсёды Лямбардская нізіна жыла супольным жыцьцём з рэштай Італіі, разам з ёй уваходзіла ў склад даўна-рымскай дзяржавы і разам з ёй у мінулым веку злучылася ў адзінае Італійскае каралеўства.

Найдаўнейшымі насельнікамі Італіі лічаць лігураў на поўначы ды этрускаў, якія жылі на поўдзень ад іх. Вельмі даўно пасяліліся ў Італіі таксама італікі, што з пачатку гістарычнага часу жылі на поўдзень ад этрускаў. Крышку пазьней у Паўночнай Італіі зьявіліся галы, народ кельцкага племя, а ў Паўднёвай—грэкі, якія залажылі там некалькі асад. Найболей здольнымі магутным з гэтых народаў было племя італікаў. Да іх належалі слынныя латынцы, на зямлі якіх утварылася магутная рымская дзяржава, аб'яднаўшая з часам усю Італію. Запазычыўшы грэцкую культуру, латынцы пераробілі яе на свой лад і ўжо ў стане рымскай або латынскай культуры распаўсюджылі па ўсёй Італіі. Насельнікі ўсёй Італіі запазычылі латынскую мову, перанялі латынскую культуру і ўвайшлі ў склад адной вялікай латынскай, або рымскай нацыі. У часы заняпаду Рымскай дзяржавы ў Італіі асталяваліся гэрманскія пляменьні остготы ды лянгобарды, але гэта былі пляменьні з нізкім роўнем культуры, і ў хуткім часе яны запазычылі мову й культуру латынцаў, перамяшаліся з латынцамі і злучыліся з імі ў адну новую італійскую нацыю. Фэодалны лад сярэднявечнай Эўропы, ня гледзячы на адзінства італійскай нацыі, перашкаджаў аднаўтварэнню адзінай італійскай дзяржавы, і да сярэдзіны мінулага веку Італія складалася з многіх незалежных адна ад адной

дзяржаў. Ня гледзячы на адсутнасць політычнай сувязі, італійцы стварылі сваю адзіную багатую літаратуру ў жывой італійскай народнай мове, якая пакрысе выціснула латынскую і ў італійскай навуцы. Сярэднявечныя вучоныя ды пісьменьнікі, якія карысталіся ня толькі ў Італіі, але й па ўсёй Эўропе выключна латынскай мовай, спачатку вельмі воража, з пагарадай сустрэлі новае італійскае краснае пісьменства. Аднак жыццё паказала, што простая італійская мова ня толькі ня горай за латынскую, але адзначаецца нават яшчэ большай прыгожасцю, большай гучнасцю й багацьцем. Няўміручыя творы талентных нова-італійскіх пісьменьнікаў паказалі, што і ў простае мова можа на даць у сусветную скарбніцу чалавечай культуры яшчэ болей, чымся ў мове чужой, хаця-б і вельмі багатай ды добра апрацаванай. Сучасныя італійцы выявілі сябе вельмі здольнымі як да пісьменства, гэтак і да навукі, але асабліва здольнасць італійцаў выявілася ў мастацтве: у маляваньні, ляпленні й музыцы. Мастакі ўсёй Эўропы лічаць за свой абавязак ведацца ў Італію, павучыцца ад італійскіх мастакоў. Нахілам да музыкі адзначаюцца ўсе станы італійцаў; на вуліцах і завулках гарадоў, на дарогах і па вёсках сярод земляробаў, на моры сярод рыбакоў, усюды ў Італіі чуваць музыку й сьпевы. Як амаль усе паўднёвыя эўропэйцы, італійцы адзначаюцца вясёласцю, жыццярэадаснасцю, рухавасцю. Запальчывасць, азардоўнасць, нахіл да раптоўных захапленняў уласцівы італійцам ня меней, як гішпанцам. У ядзе італійцы непераборлівыя, ядуць мала; маленькая порцыя нацыянальнай стравы—макаронаў—можа задаволіць італійца на цэлы дзень. На жаль, паміж італійцаў пануюць бруд і цемра. Палова італійцаў належыць да няпісьменных; школ не хапае; унівэрсытэтаў, праўда, шмат (21), але далёка ня ўсе яны могуць раўняцца з унівэрсытэтамі Нямецчыны, Ангельшчыны або Францыі.

Зрабіўшыся вялікай дзяржавай, Італія мусіла трымаць вялікае войска й на яго ўтрыманьне зьбіраць з народу дужа вялікія падаткі. Вялікія падаткі пры малых сродках насяленьня зьявіліся бязьмерна цяжкімі для сялянства і не дазваляюць яму выйсці з цемры і ўбоства. Зямля ў Італіі, асабліва ў Паўднёвай, належыць пераважна да буйных земляўласьнікаў, якія жывуць па гарадох і мала цікавяцца сваёй гаспадаркай. Часамі панская зямля застаецца нявырабленай пусткай у той час, як навокала безьземельныя сяляне пухнуць з голаду. Сотні тысяч італійцаў што-год выяжджаюць за межы, пераважна ў Амэрыку, дзе попеч з беларусамі яны наймаюцца на самую цяжкую працу.

Беднасць італійскага пролетарыату прымушае яго шукаць вызваленьня з-пад уціску капіталістых узмаганьні з дапамогай профэсыянальных і політычных арганізацый. Ня гледзячы на слабое разьвіцьцё фабрычнай прамысловасьці, работніцкі рух у Італіі, асабліва на поўначы, дзе болей за ўсё фабрык і гут, можа лічыцца дасягнуў моцным. Профэсыянальны рух найвышэйшага разьвіцьця дасягнуў у 1919 і 1920 г. Шляхам забастовак італійскім работнікам пашанцавала тады дабіцца значнага павялічэньня заробтнай платы. Аднак адзінства ў гэтым змагань-

ні ня было. Італійскія профэсіянальныя саюзы згуртованы ў некалькі арганізацый, паміж якімі няма поўнай згоды. Найвялікшай профэсіянальнай арганізацыяй зьяўляецца Гэнаральная Конфэдэрацыя Працы. На чале яе стаяць соцыялісты, якія трымаюцца прынцыпу супрацоўніцтва з буржуазіяй. Другая, досыць моцная арганізацыя—Італійскі Саюз Сындыкатаў—знаходзіцца пад уплывам анархістых. Зусім асобна стаяць саюзы чыгуначнікаў і маракоў з мяшаным партыйным складам членаў. Комуністы ўваходзяць у склад усіх работніцкіх арганізацый. І працуюць над аб'яднаньнем профсаюзаў у адзіны Саюз Працы.

Супроць работніцкага руху буржуазія выставіла сваю баявую арганізацыю—фашызм. Прыцягнуўшы на свой бок частку сялянства і аб'яднаўшы самыя рознастайныя колы італійскіх капіталістых, фашысты пачалі адкрыта знішчаць усе пролетарскія арганізацыі, зрываць забастоўкі, руйнаваць работніцкі друк, забіваць правадыроў работніцкага руху. Яны арганізавалі свае профсаюзы з перапалоханых тэрорам работнікаў і з сваіх баявых аддзелаў. Нарэшце сілаю зброі фашысты захапілі ў свае рукі офіцыйную ўладу, так што цяпер правадыр фашыстых лічыцца старшынёй рады міністраў, а фактычна зьяўляецца поўнаўладным дыктатарам Італіі.

Італія пераважна земляробская старана, большасьць насельнікаў яе жыве па вялікіх брудных вёсках і займаецца ральніцтвам, садоўніцтвам, гадоўляй жывёлы або рыбацтвам. Карысных мінэралаў у гэтай старонцы мала, а дзеля таго не пашыраецца там і фабрычная прамысловасьць. З гэтай прычыны Італія застаецца бедным краем, а Італійская дзяржава далёка ня мае гэі сілы й гэі політычнай вагі, як Францыя або Ангельшчына. Італійская дзяржава, як і Гішпанія, зьяўляецца канстытуцыйным каралеўствам, у якім законадаўчая ўлада належыць да парлямэнту, а выканаўчая да рады міністраў, адказных перад гэтым парлямэнтам.

Італійская дзяржава (311000 кв. клм. і 38.840.000 насельнікаў) абымае блізка што ўсе землі, залюдненыя італійцамі. Толькі востраў Корсіка належыць да Францыі ды вельмі важныя па сваім палажэньні Мальтыйскія астравы, што ляжаць у асяродку Міжземнага мора, зьяўляюцца ангельскай колёніяй.

Да Італійскай дзяржавы належаць паўднёвыя схілы Альп і так званая Прыморская правінцыя даўнейшай Аўстра-Вугоршчыны, залюдненая пераважна славянамі. (Яе, а таксама некалькі астравоў Адрыятычнага мора, Італія здабыла пасля вайны 1914—18 г.). Колёнямі Італіі зьяўляюцца востраў Родос ля берагоў Малой Азіі, Трыполітанія й Кірэнаіка ў Паўночнай Афрыцы, Эрэтрэя й Сомалійскі паўвостраў на ўсходзе Афрыкі. Усе італійскія колёніі абымаюць прастору ў 1591000 кв. клм. з 1631000 насельн.

Лямбардзкая нізіна або Паўночная Італія, як мы ўжо бачылі, мае шмат асаблівасьцяй, якімі адрозьняецца ад рэшты Італіі. Перш за ўсё гэта гладкая раўніна бяз гор і ўзгоркаў, на якіх так багаты Апэнінскі

паўвостраў і суседнія астравы. Калісь Лямбардзкая нізіна была затокай Адрыятычнага мора і толькі пасля ледавіковага часу пачала ператварацца ў сухазем'е. Перш за ўсё зрабіліся сухазем'ем тыя часткі нізіны, што ляжаць каля самых Альп. Туды яшчэ ў ледавіковую эпоху альпійскі лёд наваліў шмат морэн, з якіх цяпер складаюцца альпійскія прыгор'і. З-пад гэтых морэн цяпер выцякаюць многалічныя крыніцы (фонтанілі), якімі тамтэйшыя насельнікі карыстаюцца ў мэтах штучнага абводненьня палёў. (Успомні, як ледавікі пераносяць і адкладаюць морэны). Калі расталі ледавікі ў Альпах ды Апэнінах, дык з гэтых гор у морскую затоку, што была на месцы сучаснай Лямбардзкай нізіны, пацяклі многалічныя рэчкі, якія несці шмат глею, пяску ды іншых выпятрэлых адломкаў скал, вымытых у вышнявіне гэтых рэчак у горах. Пясок і глей, прынесеныя рэчкамі, асаджваліся на дне затокі й пакрысе зусім завалілі яе, перавярнуўшы ў сухазем'е, у нізіну. Ператварэньне мора ў сухазем'е ня скончылася й да сёго часу. Рэкі, што цякуць па Лямбардзкай нізіне ды ўліваюцца ў Адрыятычнае мора, і цяпер нясуць шмат глею ды пяску. Паўзбярэжнае хваляваньне не дае аднак гэтаму глею й пяску асесці на дне мора, кідае іх адваротна на бераг, утварае з іх каля берагу гакі (лідо), вузкія, даўгія паўвостравы. Спачатку між берагам і гэтымі гакамі застаюцца затокі-лягуны, злучаныя з морам вузкімі пратокамі. Пакрысе й гэтыя пратокі завальваюцца пяском, лягуны зусім аддзяляюцца ад мора, робяцца паўзморскімі вазёрамі. З часам гэтыя вазёры засыпаюцца новымі адкладамі рэк, усыхаюць і ператвараюцца спачатку ў балотныя, а потым у сухія ўраджайныя кавалкі зямлі. Такім спосабам што-год каля 70 дзесяцін мора пераварачваецца на сухазем'е, а калі гэтае зьявішча будзе трываць гэтак сама й далей, дык цераз паўтары тысячы год уся Вэнэцыйская затока Адрыятычнага мора мусіць зрабіцца часткай Лямбардзкай нізіны.

У працягу гістарычнага часу шмат якія гарады, што пабудаваліся калісь каля самага берагу мора, апынуліся, дзякуючы паступоваму павялічэньню нізіны, у некалькіх вёрстах на захад ад мора. Такім чынам даўнейшыя морскія прыстані (Адрыя, Равэна і іншыя) апынуліся далёка ад морскай дарогі і страцілі сваё даўнейшае гандлёвае значэньне.

Дзякуючы роўнасьці Лямбардзкай нізіны, рэкі яе цякуць паволі, ціхамірна, так што пясок і глей асядаюць на дне іх і праз увесь час павышаюць дно. З гэтай прычыны рэкі часта выходзяць з берагоў, заліваюць ваколіцы і мяняюць рэчышчы. Каб стрымаць небясьпечныя разводзьдзі рэк, італійцы абгараджваюць іх грэблямі, так што месцам рэкі цякуць у штучным рэчышчы вышэй суседніх ніў і гарадаў. У штучным паднятым рэчышчы цячэ й галоўная рака Лямбардзкай нізіны дый наагул усёй Італіі—По. Каштоўныя грэблі абапал берагоў По будуюцца й падтрымоўваюцца ў парадку пад кіраўніцтвам інжынэраў. По заўсёды мае шмат вады, бо жывіцца вечнымі сьнягамі ды ледавікамі Альп. Асабліва многа вады,

у По ўлетку, калі растаюць альпійскія сьнягі. Блізка мора По разьвільваецца на тысячы адтокаў, ствараючы вялікую дэльту, якая што-год пашыраецца ды глыбей уразаецца ў мора шырокім паўвостравам (чаму?).

У сярэднім сваім цячэньні По бяжыць бліжэй да Апэнін, чымся да Альп, бо альпійскія прытокі По, сыцякаючы з болей высокіх гор, мелі болей імпаду і прасунуліся далей на поўдзень, чымся апэнінскія прытокі на поўнач.

(Пэралічы паводле карты галоўныя прытокі По. Якія альпійскія вазёры даюць сток у По? Якая рака ўліваецца ў Адрыятычнае мора побач з По і злучаецца з ёй толькі адтокамі свайго вусьця?).

Лямбардзкая нізіна з усіх бакоў абкружана гарамі і толькі з усходу адкрыта ў бок Адрыятычнага мора. Заходнія вятры, якія пануюць у Эўропе, ня могуць прынесці ў гэтую краіну надакіянскае вільгатнае паветра. Клімат нізіны, такім чынам, мусіць быць сухім, контынэнтавым. Лета тутака гарачае, зіма параўнаўча халодная. Часамі ўзімку бываюць маразы і выпадае сьнег.

Горад Мілян у асяродку краіны мае сярэднюю тэмпературу ліпеня $+24,7^{\circ}$, сярэднюю студзеня $+0,5^{\circ}$.

Ападкаў у краіне выпадае мала, але ўлетку дажджы выпадаюць часцей, як у Паўднёвай Італіі, і наагул клімат ня можа лічыцца падзваротнікавым. (Чым адзначаецца падзваротнікавы клімат?). Толькі ля мора і над вазёрамі альпійскіх прыгор'яў зіма цёплая, вільгатная. (Узімку над гэтымі вазёрамі ўтвараецца туман, які перашкаджае ахалоджаньню вадзяной паверхні і ніжэйшых пластоў паветра). З гэтай прычыны каля вазёр ды на ўзьбярэжжах растуць вечназялёныя дрэвы, тады як у іншых мясцовасьцях Лямбардзкай нізіны, як і ў Сярэдняй Эўропе, пераважаюць дрэвы з ападаючым узімку лісьцем.

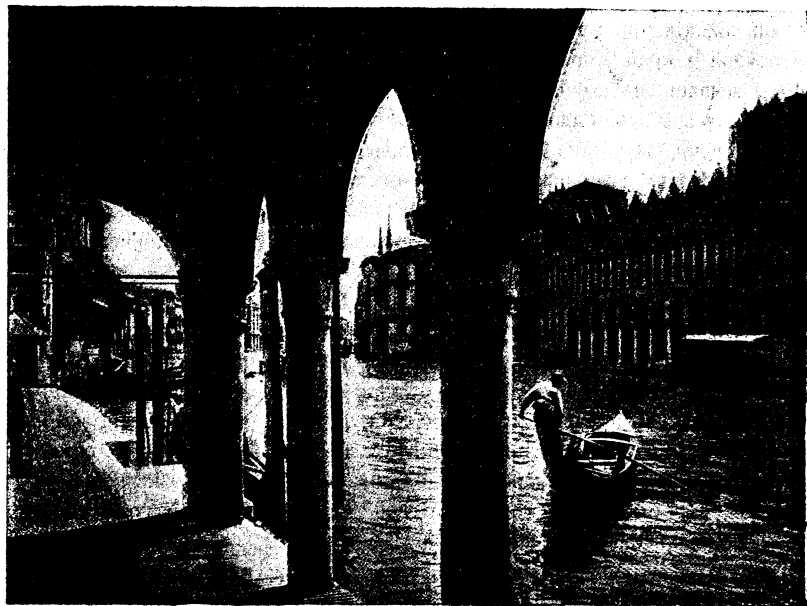
У часы Рымскай рэспублікі Лямбардзкая нізіна звалася Цызальпінскай Галіяй, бо ў ёй у тыя часы жылі галы, народ кельцкага паходжэньня. Аднак галы хутка запазычылі мову й культуру латынцаў, і ў часы Рымскай імперыі людзямся краіны належыла да адзінай даўна-італійскай або рымскай нацыі. У эпоху вялікага перасяленьня народаў з поўначы сюды надышлі лянгабарды, народ гэрманскага паходжэньня, і ўтварылі тут сваю дзяржаву. Ад таго часу Лямбардзкая нізіна атрымала свой сучасны назоў. Аднак лянгабарды, як даўней галы, хутка падпалі пад уплыў болей культурных романізаваных тубыльцаў, страцілі сваю мову і ўвайшлі ў склад нова-італійскай нацыі. Праўда, насельнікі Лямбардзкай нізіны выразна розьняцца ад іншых італійцаў. Сярод іх часцей сустракаюцца бялявыя, якіх блізка-што зусім няма паміж апэнінцаў; росту лямбардцы вышэйшага, нораву спакайнейшага, у іх болей сур'ёзнасьці, роўнаважнасьці, працавітасьці, ашчэднасьці. Заходняя частка Лямбардзкай нізіны—П'эмонт—можа лічыцца калыскай сучаснай італійскай дзяржаўнасьці, бо каля яе пачалі гуртавацца дробныя італійскія дзяржавы ў сярэдзіне мінулага веку, у час адраджэньня Італійскай дзяржавы.

У сучасны момант Лямбардзкая нізіна зьяўляецца найбагацейшай і найболей культурнай часткай Італіі. Нацесенья ракой По і яе прытокамі глістыя грунты краіны адзначаюцца надзвычайнай, вельмі высокай ўрадлівасьцю. Бадай-што ўся зямля, апроч няўсохлых балотных мясцовасьцяў у дальце По, узорана ды апрацована. Зразумела, што ў сухім клімаце краіны нельга абыйсьціся бяз штучнага абвадненьня глебы. Але й штучнае абвадненьне тут не вымагае каштоўных прылад, бо По й некаторыя іншыя рэкі, як мы ўжо ведаем, цякуць у штучных рэчышчах паміж грэбляў, вышэй суседніх палёў. Досыць адчыніць адну з заставак у грэблях, і рэчная вада пацячэ па нівах і гарадах. У гэтых умовах гарачае лета не перашкаджае, а нават дапамагае ўзрастаньню ўсялякага збожжа, так што Лямбардзкая нізіна мае ў дастатку кіяхоў, пшаніцы й нават рысу, які нідзе болей ня можа расьці гэтак далёка ад роўніку (на 45° паўночнай шырыні). Месцам на нівах над збожжам радочкамі стаяць морвы, а па іх уецца яшчэ вінаграднік, перакідаючы з дрэва на дрэва свае тонкія гнуткія галіны. Пэрсікі, ядобныя каштаны, абрыкосы, ігрушы прыносяць вялікія ўраджаі, а плады іх разам з віном, збожжам і гароднінай вывозяцца з краіны праз Альпы ў Сярэднюю ды Паўночную Эўропу. Лісьцем морвы жывяць шаўкоўнага вусеня, капшучок якога разматваюць і перабляюць на шоўк. Гадоўля малочнага быдла пашырылася толькі ў прыгор'ях Альп, дзе хапае сьвежай травы, дзякуючы большай колькасьці ападкаў. Падземнага багацьця—карысных мінералаў—у Лямбардзкай нізіне няма, дзеля чаго благое становішча мела й фабрычная прамысловасьць. Нават шоўк, які зьяўляецца, можна сказаць, галоўным багацьцем краіны, трэба было перабляць за межамі на французскіх і часткай на нямецкіх фабрыках. У апошнія гады пачалі карыстацца сілай горных рэчак, што сыцякаюць з Альп у нізіну. Рэчкі гэтыя прыводзяць у чыннасьць электрычныя станцыі, а адтуль электрычнасьць па дроце перадаецца на фабрыкі, дзе замяняе апал. Гэтак утварыліся значныя фабрыкі, што перабляюць шоўк, салому, скуру і г. д. Побач з фабрычнай прамысловасьцю ў краіне яшчэ захавалася прамысловасьць саматужная: хатнім спосабам сяляне вырабляюць на продаж розныя музычныя прылады, вырабы з саломы й дрэва і да т. п. Надзвычайная ўраджайнасьць глебы й багацьце краіны на ўсялякае збожжа ды гародніну дазваляюць непераборлівым італійцам пражываць з самага малога кавалку зямлі. Гэтым тлумачыцца вельмі густое залюдненьне Лямбардзкай нізіны. (На кожны кв. кілёметр тутака прыпадае 152 чалавекі, а месцам, напрыклад, каля Міяну аж 546). Хіба толькі ў Кітаі ды ў Індыі можна знайсці мясцовасьці, у якіх за кошт мясцовых produkтаў жыве такое густое насяленьне. (У Зах. Эўропе яшчэ болей шчыльнае насяленьне жывіцца прывозным збожжам). Асвеца ў Лямбардзкай нізіне стаіць вышэй, як на Апэнінскім паўвостраве, няпісьменных тутака меней. Шчыльнае залюдненьне краіны патрабавала многа палепшаных дарог, а роўная паверхня не перашкаджала іх пракладаньню. З гэтай прычыны Лямбардзкая нізіна

мае вельмі густую сетку чыгунак, гусьцейшую, як ува ўсіх іншых краінах Італіі. Апроч таго, яна мае адзіную ў Італіі суднаходную раку (По), і такім чынам знаходзіцца ў найлепшых умовах для зносін. З гэтай прычыны тут моцна пашырыўся ўнутраны гандаль і было пабудавана шмат багатых гандлёвых гарадоў.

У самай сярэдзіне нізіны на скрыжаванні галоўных чыгунак ляжыць *Мілян* (718000 нас. у 1921 г.), другі горад Італіі па колькасці насельнікаў, першы па багацці і разьвіцці фабрычнай прамысловасці (асабліва шоўкавай) і галоўны асяродак работніцкага руху з усаўленым прыгожым саборам у готычным стылі, збудованым з белага мармуру.

У П'емонце, у заходняй частцы Лямбардзкай нізіны, каля сутокі вышняга По з альпійскай ракой Дора-Рыпарыяй раскінуўся *Турын* (452 тыс. насельнікаў)—старасьвецкая сталіца Сардынскага каралеўства, асяродак прамысловай ваколіцы з фабрыкамі жалезных і шоўкавых вырабаў.

Мал. 14.—Вэнэцыя. Канал замест вуліцы.

На ўсходзе, у Адрыятычным моры, на некалькіх паўзьярэжных астраўках Вэнэцыйскай затокі знаходзіцца адзін з найцікаўнейшых і найпакнейшых гарадоў Эўропы—*Вэнэцыя* (168000 нас.). Каналы замест вуліц, чайкі-гондолы замест фурманак і калёсаў, вялікія будынкі палацу дожаў (даўнейшых кіраўнікоў Вэнэцыйскай рэспублікі), сабору сьвятога Марка, вялізныя масты праз каналы,—усё гэта так дзіўна, надзвычайна

й прыгожа, што кожны падарожнік па Эўропе заўсёды імкнецца зьвярнуцца ў гэты чароўны, цудоўны куток. Вэнэцыя слыне сваімі шкляннымі ды мозаічнымі вырабамі; насельнікі яе займаюцца, апрача таго, рыбацтвам і морскім гандлем, але даўней, у сярэднія вякі, вага гэтага гораду была ў шмат разоў большая.

Вэнэцыйскія караблі разьяжджалі па ўсіх морах Эўропы, вэнэцыйскія гандляры ды падарожнікі (Марко Полё) забіраліся аж у Кітай і Японію; да Вэнэцыйскай рэспублікі належалі багатыя колёніі ў Эўропе і Азіі. Заняпад Вэнэцыі, між іншым, тлумачыцца паступовым памяленьнем яе прыстані, з якім прыходзіцца змагацца з дапамогай каштоўных работ і прылад. (Чым тлумачыцца памяленьне Вэнэцыйскай затокі?)

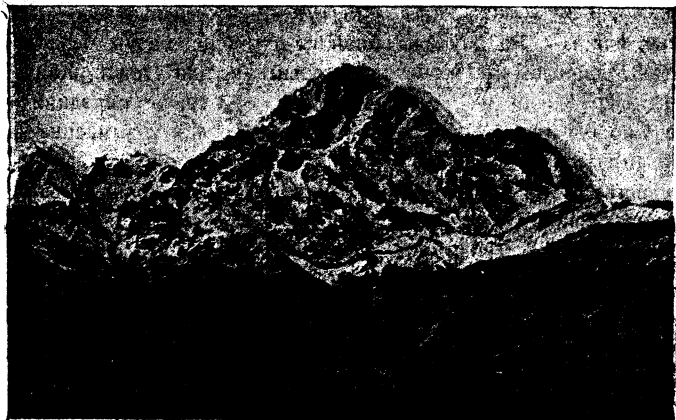
На поўдзень ад По каля прыгор'яў Апэнін ляжыць яшчэ адзін важны горад *Болёнія* (190000 насельн.), які трымае ў сваіх руках гандаль Лямбардзкай нізіны з Апэнінскім паўвостравам. Горад гэты ведамы сваім унівэрсытэтам, самым старым ува ўсёй Эўропе (заложаным у XII веку).

Апэнінскі паўвостраў зьяўляецца ў адзнаку ад Лямбардзкай нізіны пераважна горнай краінай. Асновай яго зьяўляецца даўгі Апэнінскі горны ланцуг. Як і Пірэнэйскія або Гранадзкія горы, гэта—уклад параўнаўча маладых зморшчаў земнай кары, якія тутака складаюцца галоўным чынам з вапнавых пластоў. На поўначы Апэніны цягнуцца ўдоўж берагоў Гэнуіскае затокі, складаючы нібы беспасрэдны працяг Альп. Каля гораду Гэнуі яны зварачваюць на паўднёвы ўсход і ў сваёй сярэдняй частцы цягнуцца ўжо бліжэй да Адрыятычнага мора. Тутака ўздымаецца магутнае сугор'е Гран-Сасо з найвышэйшым пунктам усяго паўвострава—пакрытай вечным сьнегам гарой Монтэ-Корно (2921 мэтр увышкі над роўнем мора). На крайнім поўдні Апэніны цягнуцца ўжо проста на поўдзень па паўвостраве Калябры, дзе ўжо складаюцца не з вапнякоў, а з гранітаў, гнэйсаў і іншых цьвёрдых скал.

У Калябры Апэніны складаюцца з двух асобных масываў: паўночны масыв Сьля ўдаецца ў Іонійскае мора, аддзяляючы ад яго Таранцкую затоку, а паўднёвы, Аспромонтэ, упіраецца ў Мэсынскую пратоку. З контынэнтам і паміж сабой гэтыя масывы злучаюцца нізкімі пярэсмыкамі, якія калісь былі морскімі пратокамі. Калісьці Калябрыя была падвойным востравам, які з часам далучыўся да Апэнінскага паўвострава. Мэсынская пратока, што аддзяляе цяпер Сіцылію ад Калябры, можа лічыцца апошняй з калябрыіскіх праток, якая захавалася да сьцяга часу.

Апэнінскія горы з сваімі голымі вапнавымі скаламі маюць хмуры й нудны выгляд. Сочных лугоў, якіх многа ў Альпах і Пірэнэях, тут бадай-што няма; мала й лясоў; адчуваецца недахват і ў вадзе. Горныя струмені бурляць і грукацяць толькі ўвясну або пасья ўлеваў, але хутка затым усыхаюць. Гранітныя масывы Калябрыі маюць значна весялейшы, прыгажэйшы выгляд. У сярэдняй частцы Апэнінскага паўвострава на за-

хадзе, а ў паўднёвай на ўсходзе ад Апэнін застаюцца шырокія палосы прыгор'яў. Заходняе або Тырэнскае прыгор'е (што ляжыць каля Тырэнскага мора) зьяўляецца асяродкам Італіі і калыскай Італійскай дзяржавы. Па ўсім гэтым прыгор'і раскіданы многалічныя рэшткі даўна-італійскіх—латынскіх—будынкаў. На поўначы гэтага краю (у так званых Апуанскіх Альпах) знаходзяцца слынныя капальні найлепшага карарскага мармуру; на поўдзень ад акругі гэтых капальняў цягнецца шырокая даліна ракі Арно—дно даўнейшай морскай затокі; далей раскінулася невялікае Тосканскае плоскаўзвышша з досыць значнымі пакладамі карысных мінэралаў (борны квас, руды медзі, волава, серабра, цыны, жывога серабра й г. д.). Яшчэ далей на поўдзень цягнецца мясцовасць рымскіх вульканічных адкладаў (туфаў), перарэзаная далінай Тыбру, галоўнай ракі паўвострава. Тут многа згаслых вульканаў, вялічэзныя жэралы (кратэры) якіх у некаторых месцах пазаліваліся вадой і зрабіліся вазёрамі. На паўднёвы ўсход адгэтуль, каля Нэапальскай затокі, распасціраецца ўраджайная Кампанская нізіна з прыгожым барвістым краявідам. У паўднёвай яе частцы знаходзіцца адзіны на ўсім Эўропэйскім контынэнце чынны вулькан Вэзуві (1301 мэтр над роўнем мора), харошая стажковая гара з густа залюдненымі адхонымі схіламі.

Мал. 15.—Гран-Сасо, найвышэйшая гара ў Апэнінах.

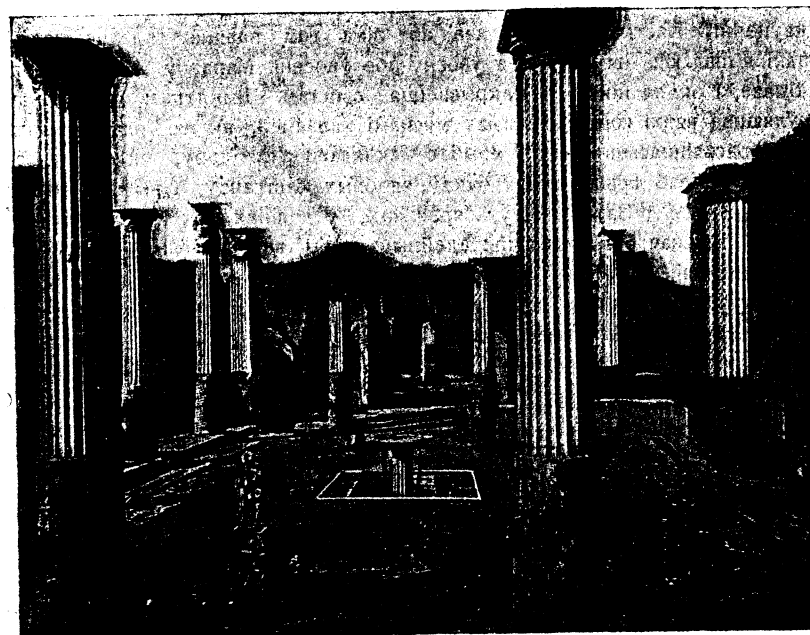
Верх гары ахапляецца кругавым валам, які зьяўляецца краем даўнейшага жэрала Монтэ-Сомы (на вышыні 1137 м. н. р. м.). Сучасны верх з новым жэралам утварыўся з вульканічнага попелу ў час выбуху 79 г. хрысц. эры, калі былі зруйнаваны і засыпаны вульканічным попелам даўна-латынскія гарады Помпэя і Геркуланум (гл. мал. 16).

Ад Арно да Тыбру каля берагу Тырэнскага мора цягнецца вузкая йстужка балотных нізін. Гэта так званыя *марэмы*, вельмі шкодныя для здароўя з прычыны распаўсюджаных тамака малярыі і трасцы, ад якіх што-год памірае каля 15000 чалавек.

Усходняе прыгор'е Апэнін ёсць нізкае плоскаўзвышша Апулія, усходняя частка якога ў стане паўвострава ўразаецца між Адрыятычным і Іонійскім морамі.

На поўнач ад Апуліі ў Адрыятычнае мора ўдаецца яшчэ адзін невялікі паўвостраў, складзены з масыву Монтэ-Гаргано. Калі раўняць абрыс Італіі з ботам, дык Калябрыя будзе выглядаць наском, Апулія абсацам, а Монтэ-Гаргано шпораў гэтага „бота“.

Уся Паўднёвая Італія, а асабліва Калябрыя, многа церпіць ад зямлятрасеньняў. Маленькія ваганьні грунту здараюцца там па некалькі разоў што-год, а праз кожныя 4-5 гадоў бываюць такія моцныя зямлятрасеньні, ад якіх руйнуюцца цэлыя гарады ды гінуць тысячы людзей.

Мал. 16.—Руіны гораду Помпэі, адкопанія з-пад вульканічнага попелу. На заднім пляне курыцца Вэзуві.

Апэнінскі паўвостраў мае шмат прымет нясунаўшайся на ім падземнай чыннасці. Гэтак званыя вульканы-дымнікі (сульфатары), якія выкідаюць праз жэралы і шчыліны толькі слупы дыму (напрыклад, сольфатара Поцуолі каля Нэаполю) сустракаюцца тут у вялікім ліку. Рэшткамі даўных ужо згаслых вульканаў трэба лічыць і пячоры (мофэты), з якіх выходзіць толькі газ—двутленік вугалю. Такой пячорай зьяўляецца, напрыклад, „Сабачая“ каля таго-ж Нэаполю, названая так

дзеля таго, што кінутыя ў яе сабакі адразу падыхаюць з прычыны недахвату тлену. Чалавек, стоячы ўва ўвесь рост, можа смела быць у гэі пачоры, бо двутленікам вугалю, як газам цяжкім, перапаўняюцца толькі ніжэйшыя пласты паветра.

Клімат на Апэнінскім паўвостраве значна вільгатнейшы, чымся на Пірэнейскім: большая частка краіны ляжыць на захад ад горнага ланцуга, а, значыць, знаходзіцца пад беспасрэдным уплывам вільгатных заходніх вятроў. Усходнія схілы Апэнін і сушэй і халадней за заходнія. Тыповым падзваротнікавым кліматам адзначаюцца толькі паўднёвыя часткі паўвострава. Там дажджы выліваюцца выключна ўзімку, а лета вельмі сухое й гарачае. Часамі ўлетку там дэме з афрыканскай пустыні Сахары асабліва сухі ды сьпякотны вецер „сіроко“. Вецер гэты сушыць расьліны і прыносіць дробны пыл, які лезе ў нос, у рот, у вочы і тонкім пластком асядае на лісьце дрэў і на зямлю. Гарачае лета бывае заўсёды і ў паўночных частках паўвострава, але зіма там значна халаднейшая, і ападкі выпадаюць ня ўзімку, а ўвесну або ўвосені. Маразоў і там ніколі ня бывае, і зямля ніколі не пакрываецца сьнегам. Выняткам, зразумела, зьяўляюцца вярхі гор, дзе клімат мясцамі халадней, як на Беларусі. Таксама й расьліннасьць горных хрыбтоў складаецца з дрэў, якія страчваюць узімку сваё лісьце: дубоў, букаў, ядобных каштанаў, а вышэй—нават з ігластых дрэў. Затое на ўзьбярэжжах, у далінах рэк і падгор'ях пануе вечназялёная расьліннасьць: алейныя дрэвы, вечназялёныя дубы, олеандры, магноліі, а побач з імі купрэсы і міжземнаморскія хвой. Калісь увесь паўвостраў быў дужа багаты лясамі. На жаль, большую частку іх даўно павыскалі; на іх месцы зьявіліся—на нізкіх месцах макісы, а ў горах голыя прасторы, гошыя хіба што на пашу для дробнай жывёлы.

Калі ў цяперашнія часы самай багатай і самай культурнай часткай Італіі зьяўляецца Лямбардзкая нізіна, дык у пачатку гістарычнага часу наадварот—гандаля, прамысловасьць, навука, прыгожае пісьменства й мастацтва красавалі галоўным чынам на Апэнінскім паўвостраве, Ня толькі Тырэнскае прыгор'е, але і ўвесь паўвостраў адзначаецца вялікім багацьцем руін даўных латынскіх будынкаў і гарадоў, якія дадаюць асобны адбітак усяму краявіду і гавораць аб мінулым багацьці краіны. Рэзкай процілежнасьцю мінуўшчыне здаецца сучаснае жыцьцё апэнінцаў. Чым далей на поўдзень, тым болей цемры, бруду, гультайства, убоства сярод італійцаў. Аднак і там італійцы заўсёды адзначаюцца вясьлым норавам, любяць сьпевы, музыку, скокі й гульні.

Дзякуючы цёпламу карыснаму клімату, зямля пры штучным абвадненьні родзіць вельмі добра. Засевы збожжа тут, як і ў Лямбардзкай нізіне, не аддзяляюцца ад садоўніцтва. Часта па палёх пшаніцы й кіяхоў растуць алейныя дрэвы, памаранцы, фігі, цытрыны, мігдал ці іншыя дрэвы паўднёвых пладоў. Паўсюды вельмі многа вінаградняў. На ўсёй зямлі няма такога краю, дзе вінаграду зьбіралі-б болей, як тут. Віно, алей з пладоў алейнага дрэва, паўднёвыя плады—вось галоўныя продукты вывазу з кра-

іны. Добра ўзрастае ў краіне і збожжа, нават рыс, асабліва ў марэмах, дзе на рысавых палёх аруць зямлю за дапамогай бавалаў. Аднак свайго збожжа не хапае насельнікам Апэнінскай Італіі; яго трэба сюды прывозіць з Амэрыкі ды Украіны. Сяляне ядуць галоўным чынам гародніну, а ў горных лясах зьбіраюць сабе на страву ядобныя каштаны.

Сьвежую гародніну разводзяць і на вываз, асабліва ўвясну, калі ў Сярэдняй Эўропе яшчэ няма сваёй. У Апэнінскай краіне яшчэ часьцей, як у Гішпаніі, сустракаецца г. зв. прыступкавая культура, асабліва на схілах, павернутых у бок Гэнуйскае затокі і Тырэнскага мора. Там каля самага берагу на першай прыступцы сеюць рыс, вышэй—алеінае дрэва або якую-небудзь садовіну, яшчэ вышэй—вінаграднік або гародніну. Прырода краіны дае шмат мажлівасьцяў далейшага пашырэння і разьвіцьця земляробства, але гэтаму яшчэ моцна перашкаджаюць буйная земляўласнасьць, бязрупатнасьць земляўласнікаў, недахват асьветы і гультаяваты нораў італійцаў. Часта бяз ужытку або пад пашай для дробнай жывёлы ляжаць такія кавалкі зямлі, якія пры добрым доглядзе маглі-б прынесці вялікую карысьць.

У Апэнінскіх горах значная частка насельнікаў займаецца гадоўляй дробнай жывёлы: авечак ды коз. Аднак недахват сьвежай, сочнай травы прымушае пастухоў вандраваць з сваімі статкамі па вялікіх прасторах.

(У Апуліі ды Калябрыі гэтым займаюцца альбанцы, што ў XV і XVI вяках паўцякалі сюды з Балканскага паўвострава ад туркаў).

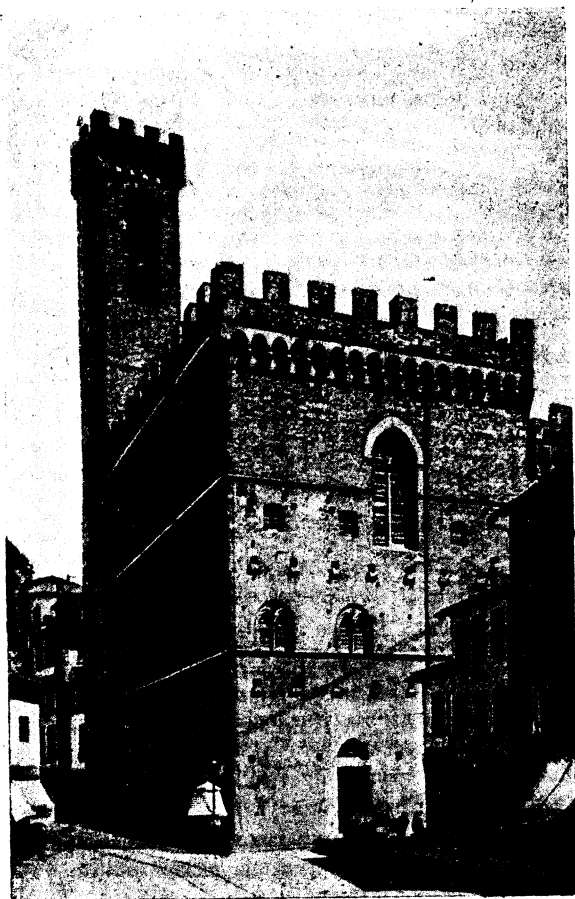
Каля мора насельнікі Апэнінскага паўвострава займаюцца рыбацтвам: ловяць рыбу—тунцоў, сардынак ды анчоўсаў, гадуюць ядобных сьлімакоў-вустрыц, шукаюць морскіх ракаў-гомараў і зьбіраюць розныя падарункі мора ў час адплыву.

Нетракапальная прамысловасьць, як і ў Лямбардзкай нізіне, ня мае вялікага значэньня на паўвостраве. Апрача ня вельмі значных запасаў руды ў Тосканскім плоскаўзвышшы ды Харарскага мармуру, няма блізка ніякіх карысных мінэраляў. Зусім няма каменнага вугалю, вельмі мала і бурага, а дзеля таго ў кепскім становішчы знаходзіцца і фабрычная прамысловасьць. Толькі па берагах Гэнуйскае затокі ёсьць некалькі фабрык жалезных вырабаў і машын. Затое яшчэ ня страцілі свайго значэньня саматужныя промыслы. Паўсюды сяляне саматугам вырабляюць кашы, капялюшы, посьцілкі, пальчаткі, карункі, музычныя прылады і розныя цацкі з каралюў, саломы і інш. Усё гэта прадаецца падарожнікам, якіх прынаджаюць сюды прыемны клімат, прыгожы краявід, багатыя рэшткі мінуўшчыны, слынныя, харошыя помнікі мастацтва.

Што-год надта многа падарожнікаў наяджае ў Італію; адны едуць туды лячыцца, другія вучацца там мастацтву, трэція прыяжджаюць туды проста паглядзець на выдатныя асаблівасьці гэтай старонкі.

Асаблівай прыгожасьцю адзначаецца гэтак званая Італійская Рывьера, што ляжыць каля берагоў Гэнуйскай затокі пад забаронай паўночна-заходніх Апэнін. Асяродкам гэтага чароўнага куточка зьяўляецца *Гэнуя* (300.000 насельнікаў), лепшая морская прыстань Італіі, вядомая буйным гандлем з Лямбардзкай нізінай, Швайцарыяй і Францыяй.

У сярэднія вякі Гэнуйская рэспубліка побач з Вэнэцыяй была адной з найбагацейшых гандлёвых дзяржаў сьвету, а гэнуіскія падарожнікі карысталіся сусьветнай славай. (Гэнуіцам быў Колюмб).

Мал. 17.—Флэрэнцыя. Прэторыскі палац.

ліскага мастацтва. Тутака многа прыгожых харомаў, палацаў, помнікаў і музэяў з творамі лепшых італійскіх мастакоў.

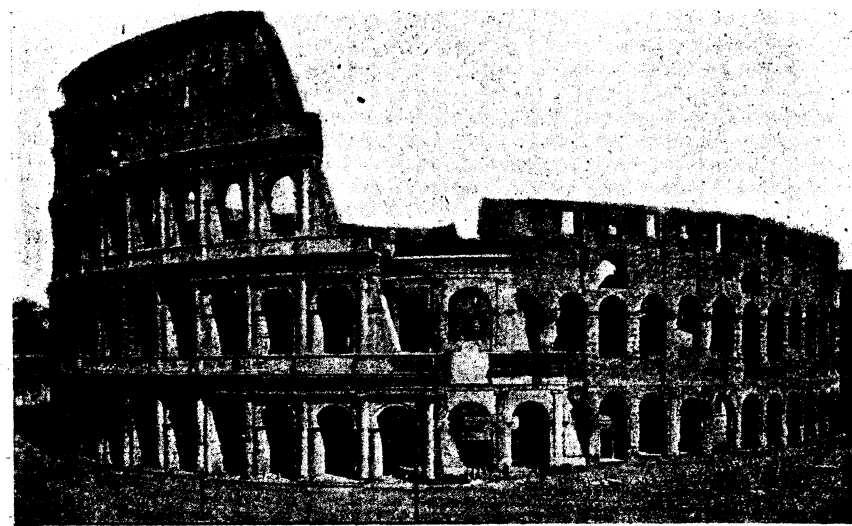
Гэнуя — прыгожы горад з многалічнымі харошымі сучаснымі і старасьвецкімі будынкамі з найлепшага мармуру, з садамі вечназялёных дрэў і буйной фабрычнай прамысловасьцю (жалезныя дышоўкавыя вырабы).

У Гэнуі знаходзіцца адзін з найцікавейшых могільнікаў Італіі, які можа лічыцца запраўдным музэем паводле багацьця, мастацкіх помнікаў з мармуру і бронзы (могензу).

У даліне ракі Арно ляжыць *Флэрэнцыя* (250000 насельнік.), якая ў сярэднія вякі была багатай самастойнай рэспублікай і ад таго часу слыне асяродкам іта-

На Тыбры амаль-што ў самай сярэдзіне Італіі на 11 узгорках (даўней на 7) ляжыць *Рым* (689000 нас. у 1921 г.)—сучасная сталіца Італійскага каралеўства, гаспода рымска-каталіцкіх папаў, а даўнейшая сталіца ўсяго вядомага сьвету. Побач з каралеўскімі харомамі, парлямэнтам ды іншымі сучаснымі будынкамі тутака захавалася шмат руін слаўнай мінуўшчыны. (Форум або пляц, на якім зьбіраліся сходы даўна-рымскіх грамадзян; цырк Колізей, дзе калісь адбываліся бойкі глядыятараў; тэрмы або лазьні; трыумфальныя аркі, збудаваныя калісь у часы ўрачыстых уездаў даўна-рымскіх правадыроў і г. д.).

Вялізны сабор сьв. Пётры, руіны даўна-хрысьціянскіх пячораў-катакомбаў, багаты папскі палац Ватыкан сьведчаць аб вялікай ролі, якую граў горад у росквіце хрысьціянскай веры.

Мал. 18.—Рым. Руіны Колізея.

Далей, у Кампанскай нізіне блізка вулькану Вэзувія, на беразе Нэапальскай затокі стаіць *Нэапаль* (780000 насельн.), самы вялікі горад Італіі. Па разьвіцьці свайго морскага гандлю Нэапаль займае другое месца ў Італіі (спушчае толькі Гэнуі), але па культурнай вазе стаіць даволі нізка. Нэапаль—тыповы італійскі горад, а ў насельніках яго болей як дзе выяўляюцца асаблівасьці італійскай нацыі. Нэапальцы—вясёлыя, рухавыя, здольныя, але гультаяватыя і неасьвечаныя людзі. Ваколіцы Нэаполю адзначаюцца надзвычайнай прыгожасьцю.

На ўсходніх схілах Апэнін мала значных гарадоў і наагул люднасць жыве значна радзей, асабліва па пустынных вапнавых прыгор'ях.

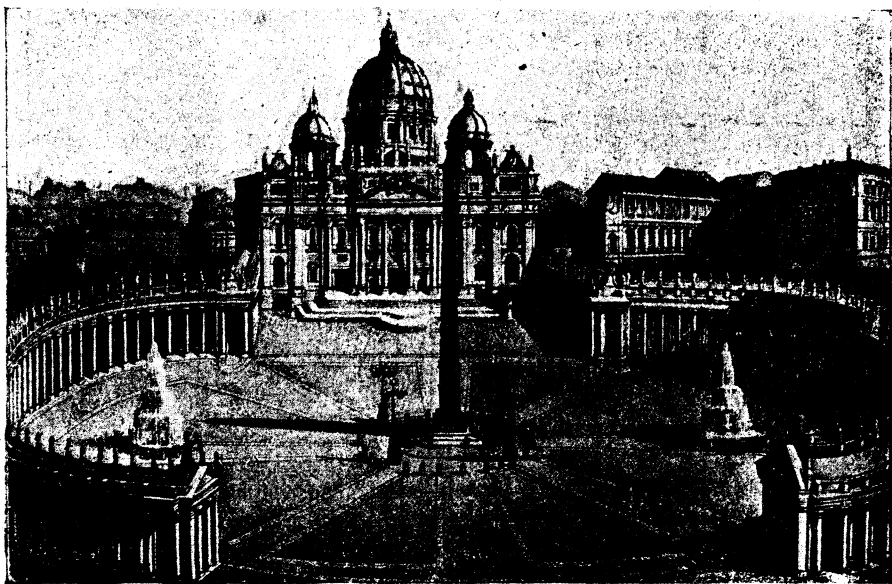
На мяжы з Лямбардзкай нізінай у паўночна-ўсходніх прыгор'ях Апэнін захавалася апошняя з маленькіх сярэднявяковых самастойных італійскіх дзяржаў—рэспубліка Сан-Марыно

(12000 насельнікаў), якая да сьго часу не пажадала злучыцца з Італійскім каралеўствам, хаця з усіх бакоў яе атачаюць землі гэтага каралеўства.

Да Апэнінскай краіны можна далучыць некалькі маленькіх астравоў Ты-рэнскага мора і між імі востраў Эльбу з значнымі запасамі жалезнай руды.

Сіцылія разам з некалькімі суседнімі драбнейшымі астравамі можа лічыцца за беспасрэдны працяг Апэнінскага паўвострава, за рэштку маста між Эўропай і Афрыкай. Параўнаўча ня дужа даўно (з геолёгічнага погляду) на месцы сучаснай Мэсынскай пратокі, што аддзяляе Сіцылію ад Калябрыі, існаваў перэсмык; такі самы перэсмык існаваў калісь і між Сіцыліяй і Афрыкай, так што Сіцылію трэба лічыць востравам контынэнтавым, які нядаўна страціў сувязь з суседнім сухазем'ем.

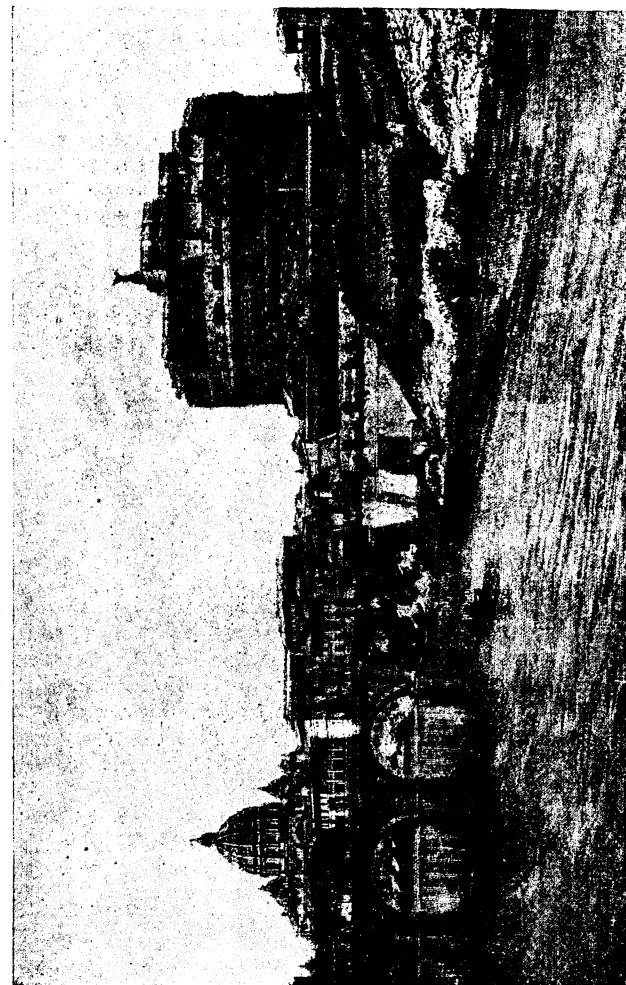

Мал. 19.—Рым. Сабор сьв. Пётры.

У Паўночна-Ўсходняй Сіцыліі ўздымаюцца такія самыя гнэйсавыя горы, як і ў Калябрыі, а на захадзе, як у Сярэдняй Італіі, горы вострава складаюцца пераважна з вапнякоў. На ўсходнім беразе Сіцыліі ўзвышаецца вялічэзны вулькан Этна (3274 м. над р. м.), на версе якога бязмала заўсёды ляжаць сьнягі, а з шчылін на схілах часамі выліваецца агнёвацякучая лява.

Яшчэ часцей вульканічныя выбухі бываюць на Ліпарскіх астравах, што ляжаць на поўнач ад Сіцыліі. Адзін з гэтых астравоў-вульканаў Стромболі рытмічна выкідае ляву, можна сказаць, бязупынна.

Па ўсёй Сіцылійскай краіне, асабліва на ўсходзе, вельмі часта адбываюцца землятрасеньні. (У 1908 г. адно з іх дашчэнтну зьнішчыла багаты горад Мэсыну).

Мал. 20.—Рым. Замак сьв. Анёла. Зылева сабор сьв. Пётры.

Клімат Сіцыліі чыста міжземнаморскі з частымі дажджамі ўзімку і страшэннымі сухмянямі ўлетку. Калі з Афрыкі дзьме сухі сіроко, дык тэмпэратура паветра дасягае аж да 50°C, і сьмягне ды гіне, часова або аж да зімы, уся расьліннасьць краіны.

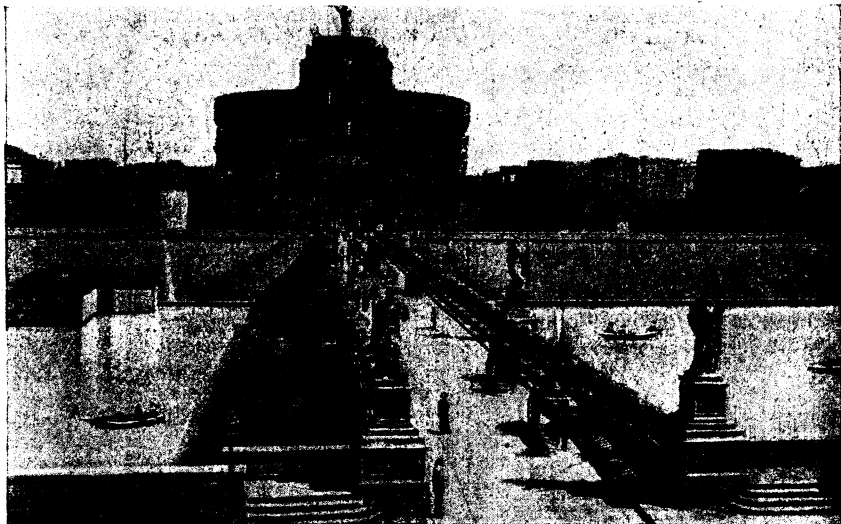
Сярэдняя тэмпэратура году ў горадзе Палермо +18,2°, сярэдняя студзеня +11,0°. Значыць студзень у Сіцыліі цяплейшы за наш травень або верасень.

Узімку амаль-што ўся Сіцылія зьяўляецца вялізным багатым полем, на якім добра ўзрастае пшаніца ды іншае збожжа. Затое ўлетку сонца выпальвае раллю і пераварачвае яе ў голую пустыню. Толькі ў прыгор'ях і ў рэчных далінах, дзе цэлы год магчыма штучнае абвадненне зямлі, заўсёды зелянеюць гайкі памаранцавых, алейных, цытрынных і гранатных дрэў, мігдал, фісташкі, смакоўніцы, салодкія ражкі і г. д. Нават пальмы добра ўзрастаюць па ўзьбярэжжах Сіцыліі.

Магутныя горныя масывы, вечна-яснае блакітнае неба ды вечная зеляніна дрэў на ўзьбярэжжах ствараюць такі чароўны краявід, што й сюды, як у Тырэнскае прыгор'е Апэнін, штогод зьяжджаюцца тысячы багатых людзей дзівіцца на павабную красу прыроды.

Зусім іншы выгляд маюць сярэднія часткі Сіцыліі, асабліва тая мясцовасць, дзе здабываюць серку, на якую вельмі багатая краіна. Пыл, смурод серкі, голая глеба, якая аж патрэскалася ад гарачыні,—вось што можна ўбачыць у той няпрынаднай мясцовасці.

Мал. 21.—Рым. Мост Эліо і замак сьв. Анёла.

У Сіцыліі жыве густое (150 чал. на 1 кв. клм.), але ня дужа заможнае насяленьне. Серка, віно, паўднёвыя плады і іншае багацьце краіны дае карысьць перш за ўсё буйным земляўласнікам і гандляром, таго часу як сялянства жыве ў беднасьці, як і ўсюды ў Італіі.

Вельмі цяжка адбіўся на становішчы сіцылійскага пролетарыату крызіс серкавай прамысловасьці ў апошнія дзесяцьгодзьдзі. Даўней серка на сусветны рынак дастаўлялася галоўным чынам з Сіцыліі, а цяпер шмат серкі пачалі здабываць у Амэрыцы. У зьвязку з гэтым сіцылійская серка

не знаходзіць сабе збыту, і серкавая прамысловасьць на востраве занепадае. Яшчэ ў 1905 г. тут здабывалася 600000 тон серкі, а ў 1920—ужо толькі 200000. З гэтай прычыны каля 20000 работнікаў на серкавых капальнях засталіся бяз працы.

Прыродныя багацьці і выгоднае географічнае палажэньне Сіцыліі ў асяродку Міжземнага мора заўсёды прынаджалі да яе магутных суседзяў. Няма нічога дзіўнага, што з даўных часоў за Сіцылію біліся між сабой галоўныя міжземнаморскія народы: спачатку грэкі, картагенцы і латынцы, потым маўры, гішпанцы, норманы, французы.

Мал. 22.—Нэаполь і Вэзуві.

У сучасны момант Сіцылія і большасьць дробных суседніх астравоў належаць да Італьянскай дзяржавы, а Мальтыйскія астравы (Мальта, Гоцо і Коціно) на поўдзень ад Сіцыліі—да Ангельшчыны.

Галоўная морская прыстань і найвялікшае места Сіцыліі—*Палермо* (350 тыс. нас.), так званая „Залатая Пэрла“, на паўночным захадзе вострава. Гэта прыгожы горад з найпакнейшымі ваколіцамі, з харошымі будынкамі, дзіўнымі старасьвецкімі саборамі і г. д.

Другі вялікі горад *Катанія* (217 тыс. нас.) ляжыць на ўсходзе вострава, на поўдзень ад Этны. Абодва гарады вывозяць збожжа, плады і віно.

Трэці значны горад краіны,—*Мэсына* (150000 нас.), разбураная землятрасеньнем 1908 году,—ужо пасьпела адбудавацца і бойка гандлюе дзякуючы свайму палажэньню на Мэсынскай пратоцы насупроціў Калябрыйскага берагу.

Тырэнскія астравы—Сардынія ды Корсіка—зьяўляюцца пераважна крайнай такіх-жа горстаў, якія мы бачылі навокал Кастыльскага плоскаўзвышша на Пірэнэйскім паўвостраве. Гэтым яны адрозняюцца ад Сіцыліі і Апэнінскага паўвострава, дзе пераважаюць навейшыя зморшчавыя горы. Тырэнскія астравы таксама, як Сіцылія, былі калісь злучаны з контынтам, але гэта было значна раней, калі яшчэ ня было Тырэнскага мора, а на яго месцы існавала сухазем'е. Корсіка і Ёсходняя Сардынія—горныя, хмурыя, змрочныя і маладаступныя землі. Заходняя Сардынія парэзана прадоўжнымі і папярочнымі далінамі, па якіх лёгка прайсці ўглыб краіны. Наагул кажучы, астравы зьяўляюцца параўнаўча беднымі, дзікімі і адзначаюцца недахватам выгодных дарог. Улетку перасыхаюць усе рэкі, і краіна выглядае, як пустыня. Толькі ў цясьнінах застаюцца кавалкі лесу вечназялёных макісаў. На абодвух астравах яшчэ захаваліся муфлены або горныя бараны, якіх яшчэ палююць мясцовыя насельнікі—італійцы па мове і пахаджэнні.

Галоўным заняткам насельніцтва зьяўляецца гадоўля дробнай жывёлы і рыбацтва, а на Сардыніі—яшчэ нетракапальная прамысловасьць. Сардынію можна лічыць з гэтага боку галоўнай прамысловай мясцовасьцю ўсёй Італіі, бо з даўных часоў тутака здабываюць шмат волава, цынку, жалеза і іншых мэталаў. Пры штучным абвадненні ўзрастае вінаграднік, алейнае дрэва і паўднёвыя плады. Сардынія належыць да Італійскай дзяржавы, Корсіка—да Францыі.

Альпы.

(Азнач географічнае палажэнне Альпійскага горнага ўкладу. Вылічы адлегласць заходняга канца Альпійскай дугі ад усходняга канца. Вылічы даўжыню ўнутранага і знадворнага краёў дугі).

Найвышэйшыя горы Эўропы—Альпійскія горныя зморшчы—шырокай дугой абхапляюць з поўначы Лямбардскую нізіну і такім чынам аддзяляюць Італію ад паўночна-заходняга географічнага абшару нашае часткі сьвету. Як і ўсе галоўныя горныя ланцугі Паўднёвай Эўропы, Альпы ўтварыліся параўнаўча ня вельмі даўно, і зморшчавую будову іх лёгка можна прасачыць. Гэтым Альпы адрозняюцца ад спрадвечных зруйнаваных ужо гор і плоскаўзвышшаў Паўночна-Заходняй Эўропы (а таксама ад горстаў Кастыліі, Сардыніі, Корсікі).

Аднак, лежачы далёка на поўнач ад іншых паўднёва-эўропэйскіх старонак (якіх?), Альпы маюць шмат супольнага з суседнімі заходня-эўропэйскімі краінамі і могуць лічыцца пераходным краем між Паўднёвай і Паўночна-Заходняй Эўропай.

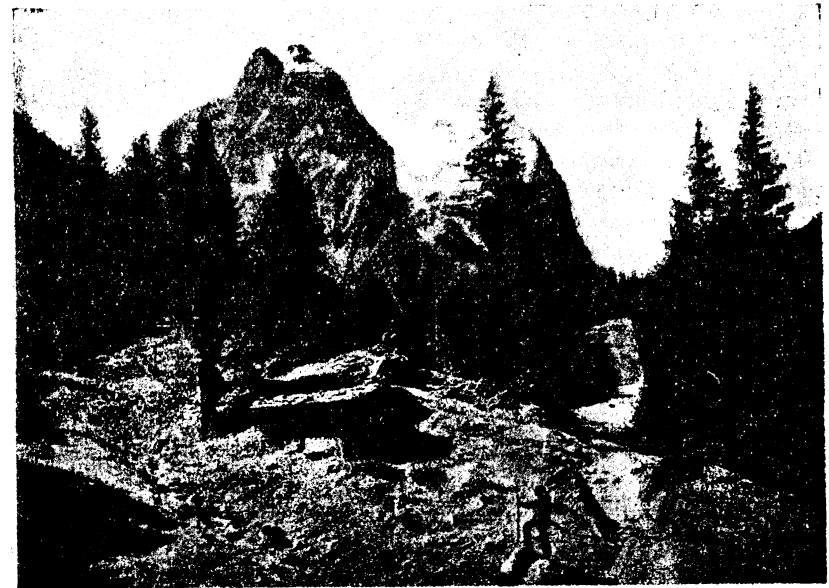
У ледавіковую эпоху, калі пад тоўстым пластом лёду хавалася ўся Паўночная Эўропа, у Альпах вялізныя сьнягі ды ледавікі займалі многа болей прасторы, як цяпер. Ледавікі пакрывалі ўсе горы і даліны Альпійскага ўкладу, трымаліся нават на падгор'ях ланцуга. Ад тых ча-

соў засталіся паўсюды накіданья лёдам морэны, ад тых-жа часоў захаваліся ў Альпах вазёры. (На высокіх горах, дзе ледавік цярушыў скалы, вазёрамі зрабіліся яміны, вышчарбленыя лёдам; у прыгор'ях вазёрамі зрабіліся яміны між морэнавых грудоў і ўзгоркаў).

Цяпер вечныя сьнягі ляжаць толькі на самых высокіх горах (вышэй за 2500-3200 мэтраў над роўнем мора).

На паўночных і заходніх схілах сьнегавая мяжа ляжыць значна ніжэй, чымся на цёплых і сухіх схілах паўднёвых (чаму?).

На высока лежачых катлінах сьнягі пакрысе ператвараюцца ў зерналёд, той з свайго боку—у лёд, а лёд спаўзае па горных далінах на ніз, значна ніжэй сьнегавой мяжы і растае аканчальна толькі там, дзе ўжо сьпее збожжа і растуць лясы. Там, дзе канчаюцца ледавікі, з расталага лёду ўтвараюцца рэчкі ды рэкі, шпаркія, бурныя, багатыя на вадаспады і парогі. Паволі, але бязупынна ледавікі ды рэчкі руйнуюць вярхі гор і пе-

Мал. 23.—Краявід у Бэрнскіх Альпах.

раносяць адломкі скал на ніз у суседнія раўніны. Апроч гэтых павольных зьмен у выглядзе паверхні, часамі адбываюцца раптоўныя зьмены, якія ня мала шкодзяць насельнікам стараны. Такія раптоўныя зьявішчамі бываюць сьнегазвалы (лавіны), або неспадзяваныя абвалы брыл горнага сьнегу; муры, або страшэнныя струмені гразі, жарствы і каменныя, якія сьцякаюць з гор пасья ўлеваў; нарэшце горныя абвалы вялізных скал, ужо раней падмытых вадой або падточаных лёдам. Гэтыя раптоўныя звалы сьнегу

або адломкаў скал іншы раз засыпаюць даліны рэк, перагараджваюць ім дарогу і прымушаюць іх разьлівацца ў вазёры. Сьнегазвалы і абвалы іншы раз засыпаюць цэлыя вёскі разам з іх насельнікамі і жывёлай.

Усе гэтыя зьявы, а асабліва чыннасьць лёду і вады, моцна паразьядалі вярхі ды схілы Альп, пераважна там, дзе яны складаліся з мяккіх пластоў. Альпійскі краявід адзначаецца вялікай рознастайнасьцю. Высачэнныя вострыя вярхі чаргуюцца з нізкімі праходамі, выгоднымі для зносіна насельнікаў абшару лежачых раўнін. Гэтым Альпы адражняюцца ад сьценападобных Пірэнеяў і Каўказу.

Зьмена высокіх гор глыбокімі вузкімі цясьнінамі, беляць бліскучыя сьнягі, блакітныя ледавіковыя струмені, кволая зеляніна горных лугоў над цёмным зяленівам лясоў, хмурыя голяыя скалы над гладкай паверхняй глыбокіх праглядных вазёр, ля якіх красуюць сады ды сьлее збожжа,—усё гэта робіць вельмі прыемнае ўражаньне і вабіць сваёю красой і прыгожасьцю.

Клімат Альп, як і заўсёды ў горных старонках, такі самы рознастайны, як і краявід. Пад забаронай Альпійскіх ланцугоў паўднёвыя схілы Альп, напрыклад, берагі паўднёва-альпійскіх вазёр (Гарда, Комо, Маджорэ), а таксама ўзбярэжжа Міжземнага мора, гэтак званая Рывьера, карыстаюцца цёплым падзваротніковым кліматам, такім, як у Сярэдняй і Паўднёвай Італіі.

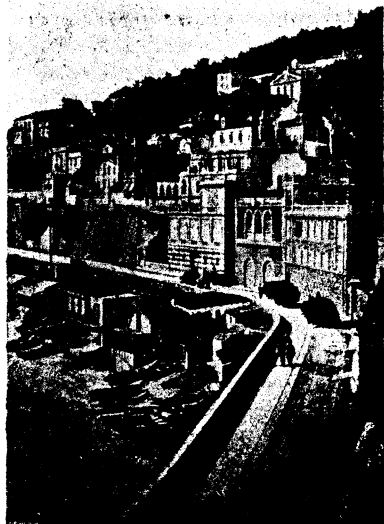
Горад Ніца ў Рывьеры мае сярэднюю тэмпературу году $+15,7^{\circ}$ па Ц., сярэднюю ліпеня $+23,9^{\circ}$, студзеня $+8,4^{\circ}$.

Паўночныя прыгор'і, наадварот, маюць запраўды заходня-эўропэйскі клімат з прахалодным летам, ня вельмі сьцюдзёнай зімой і багатымі ападкамі ўва ўсе поры году. Зіма тамака цяплейшая за беларускую, але значна халадней, чымся ў Рывьеры, а лета халаднейшае нават як у нас на Беларусі.

Сярэдняя тэмпература году ў Цюрыху $+8,5^{\circ}$, сярэдняя ліпеня $+18,4^{\circ}$, студзеня $-1,6^{\circ}$

У замкнутых горных далінах, акружаных горамаі, клімат досыць цёплы, сухі (чаму?). Розьніца між летам і зімой тамака вельмі значная.

Места Боцэн мае сяр. тэм. году $+12^{\circ}$, ліпеня $+23^{\circ}$, студзеня 0° .

Мал. 24.—Рывьера.

На горных схілах клімат тым халаднейшы, чым вышэй мясцовасьць над роўнем мора. На вярхох клімат зусім халодны, як у падканцавых краях.

На гары Сэнтэс у Паўночных Альпах на вышыні 2470 м. н. р. м. сяр. тэм. году $-2,1^{\circ}$, ліпеня $+5,2^{\circ}$, студзеня $-8,3^{\circ}$.

Па самых высокіх вярхох (вышэй за 3200 м.) нават у ліпені сярэдняя тэмпература дня заўсёды ніжэй 0° .

Уздымаючыся ўгару па схілах Альп, паветра, прынесенае ветрамі, шпарка ахалоджваецца, дзеля таго ня можа змяшчаць у сабе тэй пары, што змяшчала раней, і выдзяляе яе ў стане ападкаў. З гэтай прычыны паўсюды, а асабліва на заходніх схілах (чаму?), у Альпах выпадае вельмі многа ападкаў. (У Цюрыху 1100 мм., у Сэн-Галене 1250, у Тольмэцо 2420 мм.). Альпійскай вадой жывяцца галоўныя рэкі Заходняй Эўропы: Рэн, Рона, прытокі Дунаю і шмат іншых.

Дзякуючы Альпам, гэтыя рэкі ўлетку маюць яшчэ болей вады, як у іншыя поры году, бо ўлетку асабліва шпарка растуць альпійскія сьнягі і ледавікі і даюць рэкам вельмі многа вады.

(Пэралічы ўсе адзначаныя на карце рэкі, якія пачынаюцца ў Альпах. Праз якія альпійскія вазёры яны працякаюць?).

Асаблівасьцю альпійскага клімату зьяўляецца фэн, гарачы і сухі вецер, які дзьме з паўдня, з гор. Гэты вецер раптам падвышае тэмпературу паветра ступеняў (градусаў) на 17 па Цэльсію. У час фэну ўзімку растуць сьнягі, з гор валяцца сьнегазвалы, а ўвосені хутчэй дасьпявае вінаград.

Расьлінасьць Альпійскай старонкі адзначаецца такой самай рознастайнасьцю, як і клімат, і залежыць галоўным чынам ад вышыні месца над роўнем мора. Вечназялёныя паўднёва-эўропэйскія дрэвы растуць толькі ў Рывьеры ды па берагох вазёр на паўднёвых схілах (там, дзе падзваротнікавы клімат). Па паўночных прыгор'ях і ў ніжняй частцы горных схілаў растуць мяшаньня, пераважна ліставыя лясы, якія складаюцца на поўначы з дубоў, букаў, ельніц і елак, а на поўдні—з ядобных каштанаў. Вышэй (пачынаючы ад вышыні 1300—1700 мэтраў) ліставыя гатункі дрэў зьнікаюць, і застаюцца толькі хвоя, мадрына і кядровая хвоя. Затое там побач з лясамі і вышэй за іх (самыя непераборлівыя дрэўныя расьліны могуць расьці да вышыні 2300 м.) распасьціраюцца багатыя сочныя лугі з густой травой і прыгожымі рознакалёльнымі раскамі. Яшчэ вышэй на зрывістых, не пакрытых сьнегам схілах трапляюцца адны толькі лішай.

У недаступных альпійскіх лясох і лугох захавалася яшчэ многа розных дзікіх жывёл, адны з якіх, як ваўкі, мядзьведзі, ужо зьніклі ў суседніх раўнінах, другія, як сэрна, бабак,—заўсёды жылі толькі ў горных мясцовасьцях.

Лежачы на мяжы Паўднёвай і Паўночна-Заходняй Эўропы, Альпы зьяўляюцца граніцай розных народаў, якія з даўных часоў біліся паміж сабой за панаваньне ў гэтай старонцы.

З пачатку гістарычных часоў на паўночных схілах Альпы жылі кельты, на паўднёвых—лігуры, а на ўсходзе, апроч таго,—яшчэ рэты. У часы сусьветнай Латыньскай (Рымскай) дзяржавы ўсе тутэйшыя пляменьні падпалі пад уплыў латыньцаў, запазычылі ад іх культуру і мову. У часы вялікіх перасяленьняў сюды надыйшлі розныя германскія пляменьні, з якіх алеманы астаяваліся на поўначы, бургунды—на захадзе, лянгабарды—на поўдні. З часам два апошнія народы зьліліся з тубыльцамі, латынізаваліся і ўвайшлі ў склад Францускай (на захадзе) і Італьянскай (на поўдні) нацый. Наадварот, алеманы, на зямлі якіх латыньскія ўплывы былі слабейшымі, захавалі германскую мову і ўвайшлі ў склад нямецкага народу. Як і заўсёды ў горных старонках, у Альпах захаваліся і рэшткі тубыльцаў. Гэта рэтороманцы або лядыны, патомкі латынізаваных рэтаў. Пасьля ўсіх на паўднёвым усходзе астаяваўся славянскі народ—славенцы.

З сучасных народаў Альпійскай старонкі італійцы (і рэтороманцы) пераважаюць на паўднёвых схілах, французы—на заходніх, немцы—на паўночных, славенцы—на крайнім паўднёвым усходзе. Згодна з гэтым паўднёвыя схілы належаць да Італьянскага каралеўства, заходнія—да Францускай рэспублікі, на паўднёвым усходзе пачынаюцца ўладаньні Паўднёвай Славяншчыны, а на нямецкіх землях утварыліся 2 дзяржавы: Аўстрыя (на ўсходзе) і Швайцарыя, у склад якой уваходзяць часткай землі, залюдненыя і французамі, і італійцамі (і рэтороманцамі).

Сярод заняткаў люднасьці пераважае паўсюды сельская гаспадарка, асабліва гадоўля жывёлы, для якой на горных лугох хапае найлепшай сочнай спажывы. Добра стаіць тамка малочная гаспадарка, выраб сыраў, масла, згущанага малака. У горах гадоўля жывёлы мае так званы альпійскі пастухоўскі характар. Узімку жывёлу трымаюць у хлявах па далінах; увясну гоняць угару і пасьвяць у пасе лясоў. Улетку, па меры таго, як растаюць сьнягі ў вышэйшых пасох, гоняць жывёлу яшчэ вышэй—у горныя лугі, дзе кожная вёска даліны мае пуні ды хаты (так званыя шале) для сваіх пастухоў. Увосені статкі пакрысе спускаюцца на ніз, пакуль ня вернуцца ў даліны на вёскі. Земляробства магчыма толькі ў ніжэйшых пасох. Там сеюць кіяхі, пшаніцу, саджаюць вінаграднік, яблыні, ігрушы, а на поўдні, апроч таго, морву ды алейнае дрэва (апішняе толькі ў Рывьеры ды па берагах вазёр Комо і Гарда). Фабрычная прамысловасьць пачала красаваць толькі ў апошнія гады, дзякуючы карыстаньню сіл горных рэчак. Раней тут панавалі выключна саматужныя промыслы—выраб гадзіннікаў, апрацоўка шоўку і г. д. Затое гандаль з даўных часоў мае вялікую значнасьць. Альпійскія праходы вельмі выгоды для зносін. З даўных часоў праз іх пралягаюць важныя гандлёвыя дарогі, а ў апошнія часы праз гэтыя праходы прабілі тунэлі ды праклалі чыгункі. Па прадоўжных далінах таксама

праходзяць лепшыя сучасныя дарогі, а па значных вазёрах адбываецца бойкі паражоўны рух. Характэрна крайвіду і дастатнасьць добрых дарог вабіць сюды многа падарожнікаў з усёй Эўропы. Што-год сюды наяджае шмат багатага люду, ад якога мясцовая люднасьць мае значную карысьць.

Паводле асаблівасьцяў прыроды і люднасьці Альпійскую старонку можна падзяліць на 5 асобных краін: 1) Заходнія Альпы, 2) Юру, 3) Швайцарскае ўзгор'е, 4) Швайцарскія Альпы, 5) Усходнія Альпы.

Заходнія Альпы цягнуцца з паўдня на поўнач ад берагоў Міжземнага мора да Леманскага (Жэнэўскага) возера. Гэтая частка Альпійскага ўкладу складаецца з трох роўналежных ланцугоў. Самы *ўсходні* з іх, складзены з гранітаў і іншых цвёрдых крышталічных скал, зьяўляецца вадападзелам між рэкамі, што сыцяюць на ўсход у По і на захад у Рону. (Назаві гэтыя рэкі паводле карты). Па хрыбце гэтага ланцуга праходзіць мяжа Францускай і Італьянскай дзяржаў. З паўдня і з захаду гэты

Мал. 25.—Монблян.

ланцуг ахапляецца другім, *сярэдным*, таксама складзеным з крышталічных скал. Сярэдні ланцуг Заходніх Альп спачатку цягнецца, нібы працяг Апенін, каля самага берагу Міжземнага мора. Пад забаронай гэтай часткі сярэдняга ланцуга прытулілася прыгожае ўзбярэжжа, гэтак званая Рывьера, з прыемным падваротнікавым кліматам і багатай вечназялёнай расьлінасьцю. Гэта—беспасрэдна працяг Апенінскай Рывьеры. Зьвярнуўшы на поўнач, сярэдні ланцуг дасягае найвялікшай вышыні. Тут, ужо блізка ад Леманскага возера, знаходзіцца магутнае сугор'е Монблян, верх якога

зьяўляецца найвышэйшым пунктам усяго Альпійскага ўкладу і ўсёй Эўропы, бо дасягае вышыні каля 5 вёрст (4810 мэтраў) над роўнем мора. Вялічэзныя палі зерналёду апранаюць гэтую вялізную гару, магутныя ледавікі спаўзаюць па яе схілах у суседнія даліны.

Трэці, самы *заходні* ланцуг Заходніх Альп складаецца ўжо з вапнавых пластоў і зьяўляецца значна ніжэйшым за два першыя.

Насельнікі Заходніх Альп пераважна італійцы, або (на захадзе) блізкія да іх паўднёвыя французы, займаюцца гадоўляй дробнай жывёлы, у далінах дзе-ні-дзе сеюць збожжа, але жывуць бедна, па ўбогіх, далёка раскіданых адна ад адной вёсках.

Мал. 26.—Надбярэжжа ў Ніцы.

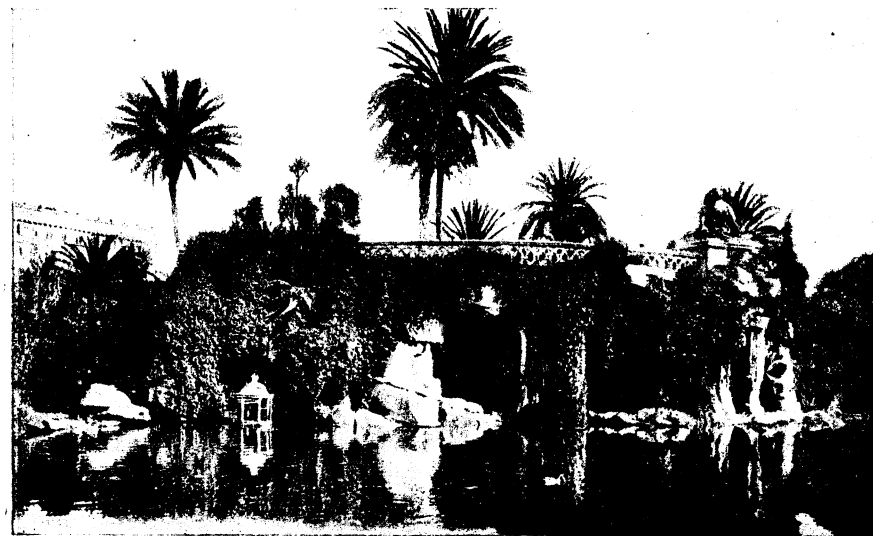
Выняткам зьяўляецца Рыв'ера, дзе люднасць жыве густа, дзякуючы падзваротнікаваму клімату, займаецца вінаградніцтвам, садоўніцтвам і ральніцтвам. Тутака добра ўзрастаюць паўднёвыя плодзавыя дрэвы, алейнае дрэва і морва. Сюды ў чароўна абстаўленыя здароўніцы-курорты зьяжджаюцца лячыцца хворыя на грудзі з усіх краёў свету; тутака шукаюць адпачынку і ўцех багатыры ўсёй Эўропы.

Асяродкам гэтага харошага куточка можа лічыцца *Ніца* (150 тыс. нас.), прыгожы горад раскошы, кветак і шыкоўных готэляў для багатых падарожнікаў. Яснае неба, цёплае паветра і вечная зеляніна дрэў асабліва вабяць сюды насельнікаў туманнай Паўночнай Эўропы і ў тым ліку хворых на сухоты, якія лечацца ў ваколічных здароўніцах.

На ўсход ад Ніцы ляжыць самая маленькая паводле прасторы дзяржава Эўропы — княства Монако (21 кв., кlm. 23000 насельнікаў), у склад якога ўваходзяць толькі 3 маленькіх мястэчкі. Адно з іх — *Монтэ-Карлэ* слыне сваім домам гульні ў рулетку, дзе чужаземныя багатыры прагульваюць свае грошы на карысьць маленькай дзяржавы. (Грамадзянам Монакскага княства гуляць у рулетку забараняецца). У Монако знаходзіцца адна з лепшых біялёгічных морскіх станцый, дзе можна ўбачыць усякія морскія дзівы Міжземнага мора.

У паўночнай частцы краіны на рацэ *Ізэр* ляжыць места *Грэнобль* (77.000 насельнікаў), культурна-эканомічны асяродак краіны, з сьлынным унівэрсытэтам, вырабам скуры і пальчаткаў і бойкім гандлем з Італіяй праз альпійскія праходы.

Юра можа разглядацца, як працяг заходняга ланцуга Заходніх Альп. Гэта шэраг нявысокіх (найвышэйшы верх *Крэт-дэ-ля-Нэж* дасягае 1700 м. н. р. м.) раўналежных горных зморшчаў, якія выцягнуліся з паўднёвага захаду на паўночны ўсход. Удоўж іх праходзіць мяжа Францускай і Швайцарскай рэспублік. Як і заходні ланцуг Заходніх

Мал. 27.—Ніца. Пячоры ў гарадзкім садзе.

Альп, Юрскія зморшчы складаюцца пераважна з вапнякоў. Вільгатны і досыць прахалодны клімат гэтай краіны, а таксама няўрадлівыя вапнавыя грунты перашкаджаюць пашырэнню ральніцтва. Па скуднай пашы на горных схілах насельнікі краіны пасьвяць авечак і коз, а ў падгор'ях вырабляюць дзе-ні-дзе віно. З даўных часоў тутэйшая люднасць шукала пачобных заробаткаў, і здаўна тут тысячы гаспадароў займаюцца сама-

тужным вырабам гадзіннікаў. Насельнікі краіны гавораць пераважна па-француску, і толькі на паўночна-ўсходніх прыгор'ях—памямецку.

Заходняя частка краіны належыць да Францускай дзяржавы; усходняя часткі ляжаць у межах Швайцарыі і складаюцца з некалькіх самаўрадных акруг—так званых кантонаў.

У залюдненай немцамі частцы на Рэне ляжыць важны гандлёвы горад *Базэль* (пафранцуску Баль, 140 тыс. насельн.), у якім крыжуюцца сухаземныя дарогі з Вугоршчыны ўва Францыю і з Італіі ў Заходнюю Нямеччыну праз Альпы. Адгэтуль пачынаецца параходны рух па Рэне. Базэль зьяўляецца самаўрадным швайцарскім кантонам.

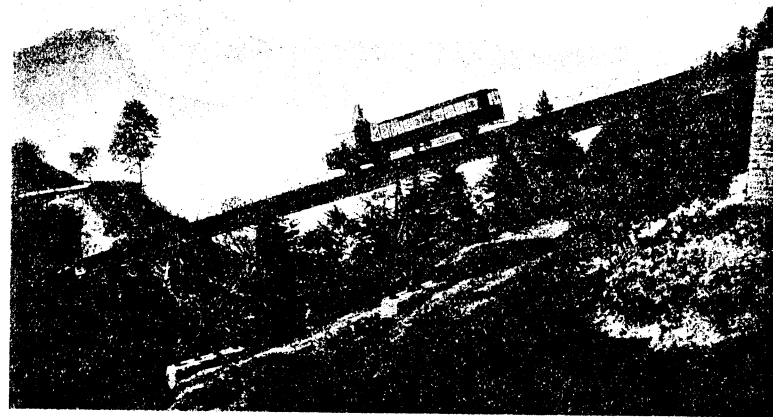
Швайцарскія Альпы цягнуцца з захаду на ўсход і складаюцца з двух роўналежных ланцугоў. Абодва гэтыя ланцугі складаюцца пераважна з крышталічных скал і аддзяляюцца адзін ад аднаго прадоўжнай далінай, па якой на захад цячэ Рона, а на ўсход—вышні Рэн.

Паўднёвы ланцуг зьяўляецца працягам усходняга ланцуга Заходніх Альп, але дасягае большай вышыні, бо найвышэйшыя вярхі яго—Монтэ Роза (4640 м. н. р. м.) і стромкі недаступны Матэргорн (4505 м.)—па сваёй вышыні спускаюць толькі Монблян. Найніжэйшы праход у гэтым ланцугу—Сымплёнскі (2010 м. н. р. м.)—перарэзаны тунэлем, па якім праходзіць чыгунка з даліны Роны ў бок возера Маджорэ. Гэты тунэль цягнецца на 19 вёрст і лічыцца найдаўжэйшым на ўсім сьвеце. На ўсход адгэтуль праз Сэн-Готардэкае зьніжэньне пракопаны яшчэ болей вядомы чыгункавы тунэль (з даліны Рэйсу ў даліну Тычыно).

Паўночны ланцуг Швайцарскіх Альп мусіць лічыцца за працяг сярэдняга ланцуга Заходніх Альп і пачынаецца блізка Леманскага возера пад назовам Бэрнскіх Альп. Харакство краявіду прынаджае сюды асабліва многа падарожнікаў. Вострыя, апанутыя белымі сьнягамі вярхі па-над хмарамі, магутныя ледавікі, прыгожыя горныя лугі ды цёмныя лясы горных схілаў складаюць запраўды цікавае дзіва і могуць лічыцца лепшай аздобай Швайцарыі. На самыя прыгожыя з Бэрнскіх гор пракладзены асаблівыя чыгункі з зубкаватымі рэйкамі (напрыклад, на сьлынную прыгожую гару Юнгфраў (4197 м.). З адной гары (Вэтэргорн 3708 м.) спаўзае самы доўгі ледавік Эўропы, так званы Алчглетчэр (24 клм. удоўжкі), што дае ваду пачаткам Роны. Працяг Бэрнскіх Альп пад назовам Фірвальдштэцкіх упіраецца ў аднаназоўнае возера. Каля гэтага возера ляжаць тыя землі, якія могуць лічыцца калыскай Швайцарскай дзяржаўнасьці.

Насельнікі гэтай ваколіцы першыя паднялі штандар паўстаньня супроць уціску нямецкай улады і паноў і абвясцілі незалежную Швайцарскую рэспубліку, у склад якой спачатку ўвайшлі толькі 4 кантоны, з часам далучылася яшчэ некалькі сялянскіх суполак і вольных мест і, нарэшце, усе землі краіны Швайцарскіх Альп, Швайцарскага ўзгор'я ды частка Юры. Швайцарская рэспубліка (41300 кв. клм., 3900 тыс. нас.) лічыцца фэдэрацыйнай і складаецца з асобных маленькіх рэспублік—кантонаў. Кожны кантон мае свае законы, свой урад і свае парадкі. Толькі вайско-

вая, загранічныя, чыгункавыя ды паштовыя справы знаходзяцца пад кіраўніцтвам супольнага хаўруснага ўраду. Гэты ўрад складаецца з палаты народных прадстаўнікоў, абабраных ад усяго насяленьня дзяржавы, рады паслоў (па адным ад кожнага кантону) і хаўруснай рады з старшынёй на чале, абабранай дзвюма першымі ўстановамі. Усе мовы, веры і партыі карыстаюцца поўнай свабодай у Швайцарыі, і шмат так званых політычных элачынцаў з усіх дзяржаў Эўропы хаваецца тут ад прасьледаваньняў сваіх урадаў. Сярод дзяржаў Заходняй Эўропы Швайцарская рэспубліка зьяўляецца найболей дэмакратычнай. Важнымі асаблівасьцямі яе констытуцыі зьяўляюцца: усенароднае галасаваньне галоўных законаў і права усіх грамадзян падаваць свае законапраекты за належнай колькасьцю подпісаў на разгляд законадаўчай установы (парлямэнту).

Мал. 28.—Зубкаватая чыгунка на гару Рыгі ў Швайцарыі.

Асьвета ў Швайцарыі стаіць вельмі высокая. Няпісьменных бязмалёшто зусім няма; для вышэйшай адукацыі існуе аж 7 унівэрсытэтаў, у якіх навучаецца між іншым шмат чужаземцаў. У Швайцарскіх Альпах мала прыгоднай для гаспадаркі зямлі, а дзеля таго гушчыня залюдненьня тут невялікая (каля 50 ч. на кв. клм., а месцам толькі 15). Народ жыве небагата, але вольна, адзначаецца сумленнасьцю, працаздольнасьцю і чыстай старасьвецкіх поглядаў і звычаяў. На поўдні краіны жывуць італійцы, на паўднёвым усходзе захавалася старадаўняя рэтароманская мова, на поўначы—нямецкая. Аднак усе швайцарцы адчуваюць сябе грамадзянамі адной дзяржавы і ня імкнуцца да злучэньня з суседнімі аднамоўнымі вялікімі дзяржавамі.

Як і паўсюды ў Альпах, галоўным заняткам люднасьці краіны зьяўляецца гадоўля малочнага быдла. Па багатых горных лугох скаціна знаходзіць найлепшую спажыву ў працягу ўсёй вясны, лета і восені; узімку яе

трымаюць у далінах па вёсках у хлявох. Сыр, масла, згушчанае малако і чакаляда—галоўныя продукты вывазу з краіны. Важны даход насельнікам даюць чужаземныя падарожнікі, што зьяжджаюцца сюды любавачца прыгожай прыродай. Затое швайцарцы налягаюць, каб даць гэтым падарожнікам як мага болей выгод. Па усіх найболей цікавых мясцовасях пабудаваны найлепшыя готэлі; усюды, дзе было магчыма, праложаны найлепшыя дарогі; на вярхі гор шмат дзе вядуць чыгункі з зубкаватымі рэйкамі. Ня глядзячы на цяжкія прыродныя перашкоды, швайцарская чыгункавая сець належыць да гусьцейшых у Эўропе. Тунэлі і масты швайцарскіх чыгунак могуць лічыцца дзіўнымі па цяжкасьці іх пракладаньня і чароўнымі па сваёй красе.

Мал. 29.—Дарогі ў Швайцарскіх Альпах.

лёвы горад Люцэрн (44000 н.) ляжыць каля выісьця р. Рэйсу з Фірвальштэцкага возера ужо на мяжы краіны. (Гл. мал. 31).

Швайцарскае ўзгор'е ляжыць між Юрой і Швайцарскімі Альпамі. Яно выцягнута з паўднёвага захаду на паўночны ўсход ад Леманскага да Бодэнскага вазёр. У ледавіковую эпоху магутныя альпійскія ледавікі, спаўзаючы з паўночных схілаў Альп, патроху пакрылі грубым пластом усю гэную краіну, падняліся на Юру і нават перакінуліся праз яе. З та-

Малая колькасць добрай зямлі прымушае швайцарцаў сяліцца хутарамі або фольваркамі каля тых кавалачкаў удобнай зямлі, якія раскіданы далёка адзін ад аднаго па далінах і пакатах гор. Толькі на паўдні сярод швайцарскіх італійцаў трапляюцца значныя вёскі. Гардоў, больш-меньш выдатных, зусім няма, бо сельская гаспадарка рашуча пераважае ў краіне.

Інтэрлякэн, у які зьяжджаюцца падарожнікі, што жадаюць узбірацца на Юнгфраў, зьяўляецца маленькім мястэчкам. Поўны чужаземцаў ганд-

о часу на Швайцарскім плоскаўзвышшы засталіся пласты ледавіковага навалу, з якіх і складаюцца тамтэйшыя ўзгоркі і груды. У тых месцах, дзе адклалася мала гэтага навалу, утварыліся яміны-катліны, якія з часам зрабіліся вазёрамі. Асабліва вялікія вазёры стварыліся на ўскрайках краіны: Бодэнскае возера, праз якое працякае Рэн, на паўночным усходзе, і Леманскае, праз якое цячэ Рона, на паўднёвым захадзе. (Якія яшчэ вазёры адзначаны на карце? Якія рэкі праз іх працякаюць?). Клімат краіны вільгатны, заходня-эўропэйскі: лета прахалоднае, маразоў узімку бязмаль-што ня бывае, ападкаў заўсёды хапае.

Мал. 30.—Мястэчка Інтэрлякэн каля гары Юнгфраў у Бэрнскіх Альпах.

Грунты пераважна дзярнова-падзольныя, неўраджайныя, але, дзякуючы дастатнай колькасці ападкаў, пры добрым угнойваньні даюць даволі

значныя ўраджаі збожжа. Калісь краіну пакрывалі густыя мяшаныя лясы, але даўно ўжо большую частку іх павысякалі ды ўзаралі. Спачатку сеялі шмат жыта, аўсу, ячменю, пшаніцы ды іншага збожжа, але потым завялі шматпалёўку і цяпер большую частку ральлі засяваюць кармавымі травамі ды карань-плодамі. Свайго збожжа цяпер не хапае, але затое сяляне маюць шмат корму для жывёлы, гадоўля якой зьяўляецца адным з галоўных заняткаў.

За дапамогай моцна разьвітай сельска-гаспадарчай коопэрацыі сяляне вырабляюць свае тавары на падставе прынцыпу падзелу працы. Дзякуючы гэтаму прадукцыйнасьць сельскай гаспадаркі на Швайцарскім узгор'і многа большая, як у іншых краях Эўропы.

Мал. 31.—Горад Люцэрн на беразе Фірвальдштэцкага возера.

Па берагах швайцарскіх вазёр многа садоў і вінаградняў, а па месцах існуе шмат фабрык, якія замест апалу карыстаюцца сілай горных рэк. З даўных часоў на Швайцарскім узгор'і, як і ў Юрскай краіне, красуюць саматужныя промыслы, асабліва выраб гадзіннікаў. У цяперашнія часы аднак фабрычная прамысловасьць мае значна большую вагу, як саматужніцтва. Можна сказаць, што Швайцарскае ўзгор'е належыць да вельмі прамысловых краёў сьвету. Сярод мясцовых фабрык пераважваюць буйныя з вялікім лікам работнікаў.

Гэта дапамагае работнікам гуртавацца дзеля супольнага змаганьня за свае інтарэсы. Забастоўкі работнікаў дзеля павя-

лічэньня заробтнай платы тут здараліся ўжо гадоў 70 назад. Цяпер профэсійнальным работніцкім рухам кіруе Цэнтральны Саюз профарганізацыі, які аб'яднаў сотні тысяч работнікаў. Пакуль што гэты Саюз знаходзіцца пад уплывам соцыялістычнай партыі, якая дапушчае супрацоўніцтва з буржуазіяй, аднак сярод фабрычных работнікаў пачынае ўсё большымі сымпатыямі карыстацца ўтвораная ў 1921 г. камуністычная партыя.

Галоўныя фабрыкі краіны вырабляюць крамліну, трыкотаж, чакаляду, фарбы, апрацоўваюць шоўк, баваўну. Гэтыя продукты зьяўляюцца і галоўнымі прадуктамі вывазу з Швайцарскай рэспублікі. Такім чынам, калі Швайцарскія Альпы зьяўляюцца найболей прыгожай і тыповай краінай Швайцарскай дзяржавы, дык Швайцарскае ўзгор'е можа лічыцца асновай яе дабрабыту.

Насельнікі гэтай краіны, як сяляне, гэтак і фабрычныя працаўнікі, жывуць заможна; процілежнасьць між багатымі і беднымі тут значна меншая, як у іншых эўропэйскіх краях. На паўднёвым захадзе насельнікі краіны гавораць пераважна пафранцуску, у іншых месцах—панямецку.

Асяродкам францускай Швайцары зьяўляецца горад *Жэнэва* (135000 насельнік.), што ляжыць каля высьця Роны з Леманскага возера ў харошай вясёлай мясцовасьці. Горад вядомы сваім унівэрсытэтам, бойкімі гандлёвымі зносінамі з Францыяй і вырабам гадзіннікаў, розных залатых і срэбных цацак.

На паўночным беразе Леманскага возера ляжыць *Лэзана* (69000 нас.) таксама з францускім унівэрсытэтам, вядомая вырабам чакаляды.

На Аары ў сярэдзіне краіны ляжыць сталіца Швайцарскай дзяржавы *Бэрн* (104000 нас.) з галоўнымі дзяржаўнымі ўстановамі і нямецкім унівэрсытэтам.

Аднак самым вялікім і важным горадам краіны дый усёй Швайцарскай дзяржавы ёсьць *Цюрых* (207000 насельн.), што ляжыць ля адназонага возера і кіруе гандлем з Італіяй і Аўстрыяй. Тут гуртуюцца баваўняныя і шоўкавыя фабрыкі, а таксама фабрыкі машын, так што гэта галоўны прамысловы асяродак Швайцары. Гэта адначасна і культурны асяродак нямецкай Швайцары з унівэрсытэтам і політэхнічным інстытутам.

Усходнія Альпы на першы погляд здаюцца беспасрэдным працягам Швайцарскіх, аднак маюць шмат асаблівасьцяў.

З геолёгічнага погляду ўсходнія Альпы зьяўляюцца зусім асобным укладам гор, асобнай дугой горных зморшчаў, якая толькі стыкаецца з Швайцарскімі Альпамі. Так званыя Паўднёва-ўсходнія Вапнавыя Альпы лічацца зусім асобным, трэцім горным укладам і паводле сваёй будовы маюць болей супольнага з Дынарскімі гарамі, чым з Альпамі. Заходнія і Швайцарскія Альпы складаюцца з зморшчаў, выгіны якіх накіраваны на

поўнач; зморшчы Ўсходніх Альп павернуты сваімі выгінамі на поўнач і на поўдзень адначасна,—значыцца маюць болей сіметрычную будову; Паўднёва-Ўсходнія Альпы, як і Дынарскія горы, накіраваны выгінамі сваіх зморшчаў на паўднёвы захад у бок Адрыятычнага мора.

У склад Усходніх Альп уваходзіць некалькі прадоўжных ланцугоў, аддзеленых адзін ад аднаго прадоўжнымі далінамі. Паўночны з гэтых ланцугоў складаецца пераважна з вапнавых, а таксама і іншых пластовых земных парод і цягнецца ад Бодэнскага возера на захад аж да Вены і Дунаю. Там, дзе гэтыя горы складаюцца з пескавікоў, лупнякоў або злепнякоў, там яны адзначаюцца адхоннымі схіламі, мяккімі абрысамі, зялёнымі дугамі і сенажацямі, па якіх пасьвіцца найлепшае малочнае быдла (Альгэйскія Альпы). Наадварот, там, дзе пераважаюць вапнякі, расьліннасьць убогая, схілы голыя, стромкія і хмурыя. (Значныя часткі Баварска-Тырольскіх Альп). У трох месцах праз паўночны ланцуг прабіваюцца ў вузкіх далінах бурныя Альпійскія рэкі (Ін, Зальцах, Энс). Яны ў сваёй вышывіне цякуць па шырокай прадоўжнай даліне, на поўдзень ад якой узвышаюцца высокія горы сярэдняга ланцуга. Сярэдні ланцуг складаецца з гранітаў, гнейсаў і іншых крышталічных цвёрдых скал і цягнецца ад паўднёва-альпійскіх вазёр (Маджорэ, Комо і інш.) спачатку на паўночны ўсход, а пасля проста на захад роўналежна паўночнаму. Клімат тут, як і паўсюды ў Альпах, вільгатны, а з гэтай прычыны вярхі гор заўсёды ўвінуты хмарамі, з якіх улетку льецца дождж, а ўзімку падае сьнег. Найвышэйшыя вярхі ланцуга: Ортлер (3900 м. н. р. м.), Грос Глэкнэр (3798 м.) і іншыя апрануты вечнымі сьнягамі, з якіх пачынаюцца магутныя ледавіковыя струмені. Па схілах ніжэй сьнегавай мяжы растуць прыгожыя сочныя лугі, а яшчэ ніжэй—густыя лясныя пушчы. Праходы праз сярэдні ланцуг, напрыклад, Брэнэр між Эцтальскімі Альпамі і Высокім Таўэрнам (1370 м.) ляжаць нявысока і выгудны для зносін.

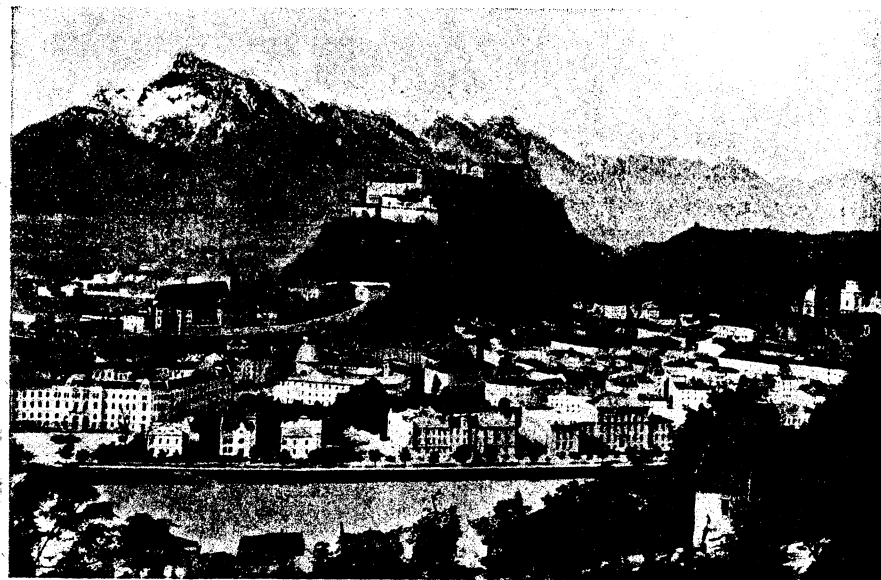
Прадоўжная даліна, па якой працякае рака Драва, аддзяляе сярэдні ланцуг ад так званых *Паўднёва-Ўсходніх Альп*, якія складаюцца пераважна з вапнякоў, лёгка прапускаючых ваду. Горы там маюць выгляд дзіўных веж, зубцоў, слупоў і г. д. і звычайна пазбаўлены лесу і сочных лугоў. Толькі там, дзе вапнякі замяняюцца лупнякамі і марглямі, зелянеюць лугі і сустракаюцца гаі.

Ўсходнія Альпы адражняюцца ад Заходніх і Швайцарскіх між іншым сваім багацьцем на розныя карысныя мінералы. У Паўночна-Ўсходніх Вапнавых Альпах трапляецца соль, месцам жалезная руда і вугаль; сярэдні ланцуг змяшчае яшчэ болей жалеза, а апроч таго крыху золата і серабра; у Паўднёва-Ўсходніх Альпах знаходзяць волава і жывое серабро.

Праўда, здабываньне солі ў апошнія часы зьменшылася, а дарагіх мэталюў цяпер і зусім не здабываюць, але жалезнай руды знаходзяць вельмі многа, так што краіну можна лічыць прамысловай. Жалезная руда

перарабляецца на мясцовых гутах і фабрыках. Сярпы, нажы, косы і іншыя жалезныя вырабы ў значнай колькасьці вывозяцца адгэтуль за межы. Да вайны іх вывозілі між іншым і ў Беларусь і ў Расію. Аднак і сельская гаспадарка ў краіне стаіць ня горай, чымся ў Швайцарыі. У прадоўжных далінах Усходніх Альп і ў Венскай нізіне каля Дунаю шмат ураджайных куточкаў, па якіх добра ўзрастае збожжа, садовіна і вінаграднік. У паўднёвых далінах пад забаронай гор расьце морва, лісьцем якой жывіцца шаўкоўны вусень. Нарэшце каля вазёр Комо, Маджорэ і іншых сьпеюць паўднёвыя плады і растуць вечназялёныя дрэвы. (Чаму?). Як і ў Швайцарыі, гэтак месцам і ўва Ўсходніх Альпах па горных лугох пасьвяць найлепшую малочную жывёлу, а па рэках сплаўляюць горны лес у бязьлесныя Дунайскія нізіны.

На поўначы краіны жывуць пераважна немцы, на паўднёвым усходзе—славенцы, на паўднёвым захадзе—італійцы (і рэтароманцы або лядыны).

Мал. 32.—Места Зальцбург ува Ўсходніх Альпах.

Немцы Ўсходніх Альп паходзяць ад гэрманскага племя баювараў, якое жыло і далей на поўнач у Нямеччыне. З даўных часоў Паўночна-Ўсходнія Альпы і Венская нізіна мелі сувязь з Нямеччынай. Аднак прыродныя варункі ў Альпах маюць мала падобнасьці да прыродных варункаў Нямеччыны, інтарэсы альпійцаў і насельнікаў Нямеччыны маюць мала супольнага, а дзеля таго й сувязь паміж імі ня была трывалай. З нямецкіх зямель ува Ўсходніх Альпах была ўтворана асобная дзяржава—Аўстрыя, якой пашанцавала злучыць пад сваёй уладай вяліз-

ня прасторы Сярэдняй Эўропы. Да гэтай дзяржавы былі далучаны Чэхія, Славенскія землі і рознастайныя краіны з польскім, украінскім, румынскім і сэрбскім насяленьнем. Злучыўшыся з Вугоршчынай, якая ляжыць у Сярэдня-Дунайскай нізіне, Аўстрыя набыла назоў Аўстра-Вугоршчыны і зрабілася вялікай дзяржавай, ядром якой былі нямецкія землі ўва ўсходніх Альпах. Сувязь краін, якія ўваходзілі ў склад Аўстра-Вугоршчыны і мелі паміж сабой вельмі мала супольнага, заўсёды была штучнай і лёгка парвалася ў час вялікай вайны 1914-18 гадоў. Ад вялікай Аўстра-Вугоршчыны засталіся пад кіраўніцтвам Аўстрыі толькі нямецкія землі ўва ўсходніх Альпах ды й то частка іх у сярэднім ланцугу адышла да Італійскага каралеўства.

У сучасны момант так званая Нямецка-Аўстрыйская рэспубліка ўладае паўночным ланцугом і часткай сярэдняга ланцуга (84000 кв. клм., 6450 тыс. насельн.); паўднёвая частка краіны належыць да Італіі; паўднёва-ўсходнія ўскрайкі—да Паўднёва-Славянскай дзяржавы; паўночны край—да Нямецчыны.

На мяжы Нямецкай Аўстрыі і Швайцарыі каля Рэну захавалася маленькая карлавая дзяржава Ліхтэнштэйн з 8000 насельнікаў. Пасьля разбурэння Аўстра-Вугоршчыны Ліхтэнштэйн пачаў перагаворы з Швайцарскім урадам наконт злучэння ў адну дзяржаву.

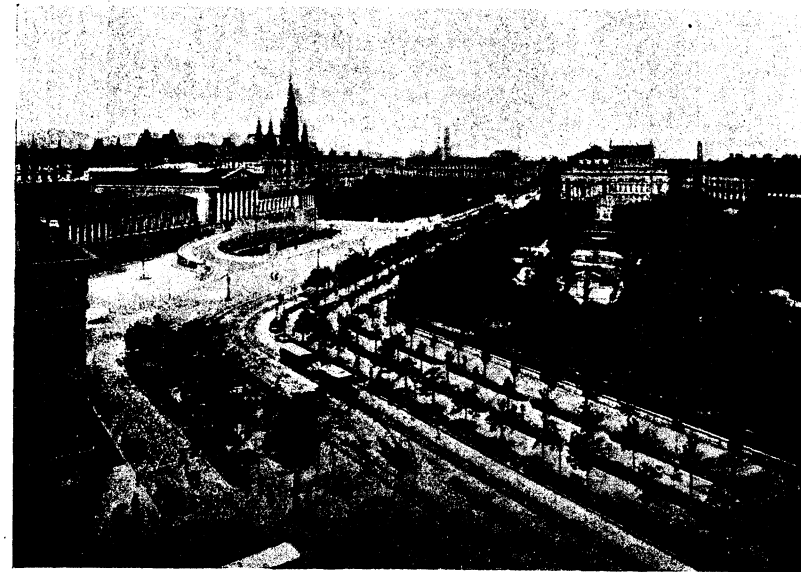
Нямецкая Аўстрыя абымае найбагацейшыя часткі краіны, у якіх высока стаяць гандаль і прамысловасць. Пасьля вайны аднак гэтая частка вельмі зьбяднела.

Пасьля вайны Нямецкая Аўстрыя згодна мірнай умове ў Сэн-Жэрмэне (ўва Францыі) мусіла ўзяць на сябе абавязак заплаціць Антанце за ўсю тую шкоду, якую ў час вайны зрабіла Аўстра-Вугоршчына дзяржавам Антанты. Але з тэй прычыны, што маленькая Аўстрыя зрабіць гэтага не магла, уся яе прадукцыя і фінансы былі пастаўлены пад нагляд асаблівай Міжнароднай Рэпарацыйнай Камісіі. Фактычна Аўстрыя зрабілася колёніяй дзяржаў Антанты. Працоўны люд Аўстрыі апынуўся ў вельмі цяжкім становішчы. Каб трохі палепшыць гэтае становішча, работнікі шчыльнай гуртуюцца ў профсаюзы. У 1918 г. тут было 295 тысяч членаў профсаюзаў, а ў 1921—ужо 1000000. Побач з узростаньнем профэсійных арганізацый узмацняюцца і палітычныя партыі работнікаў. Пашырэнню камуністычнага руху спрыяў між іншым зварот пасьля вайны палонных аўстрыйцаў, асабліва тых, якія былі ў Расіі. Пакуль-што большасць фабрычных работнікаў знаходзіцца яшчэ ў шэрагах соц.-дэм. партыі, а сялянствам кіруе партыя так званых хрысьціянскіх соцьялістаў. Аднак уплыў камуністаў на працоўны люд павялічваецца.

У межах Нямецкай Аўстрыі знаходзіцца сталіца былай Аўстра-Вугоршчыны, адзін з найвялікшых гарадоў Эўропы (4-ты паводле велічыні) *Вена* (1842 тыс. насельнікаў). Горад гэты ляжыць на Дунаі ля самых усходніх адгор'яў Альп у асяродку так званай Венскай нізіны.

Дунай зьяўляецца лепшай дарогай з Нямецчыны ў Вугоршчыну і наагул на паўднёвы ўсход Эўропы ды ў Малую Азію. З другога боку ў Вене крыжуюцца вельмі важныя чыгункі з Расіі, Беларусі і Польшчы ў Італію, а з Нямецчыны і Чэхіі ў Вугоршчыну і на Балканскі паўвостраў. У Вене сходзяцца галоўныя чыгункі Нямецкай Аўстрыі, якія цягнуцца па прадоўжных далінах Усходніх Альп. Усе гэтыя выгоды палажэння тлумачаць вялікае гандлёвае значэнне Вены, а таксама і гістарычны лёс яе, як сталіцы Аўстра-Вугоршчыны.

У Вене гуртуюцца большасць фабрык краіны. Тут апрацоўваюць скуру, шоўк, вырабляюць машыны, мэблю, розныя мастацкія тавары і г. д. Вялізныя прыгожыя будынкі ўсялякіх палацаў, сабораў, тэатраў і кола бульвараў і паркаў, акружачых асяродак гораду, робяць Вену адным з

Мал. 33 — Вена.

наіпакнейшых гарадоў Эўропы. Дзякуючы сваім унівэрсытэту, тэхнічнай і іншым вышэйшым школам, а таксама музэям і розным культурна-асветным установам, Вена мусіць лічыцца адным з галоўных культурных асяродкаў нашае часткі сьвету.

На чыгунцы з Вены да берагоў Адрыятычнага мора на р. Мур ляжыць другі горад краіны па колькасці насельнікаў—*Грац* (157000 нас.) з унівэрсытэтам і буйной жалезнай прамысловасцю.

Запраўдным альпійскім горадам зьяўляецца *Інсбрук* (57000 нас.), што ляжыць у даліне р. Ін у чароўнай мясцовасці між паўночным і сярэднім ланцугамі ўсходніх Альп. Гэта культурны асяродак так званай Нямецкага Тыролю, горнага краю, падобнага па сваёй прыродзе да Швайцарскіх Альп.

Тут таксама ёсьць унівэрсытэт, але горад ботей вядомы, як месца збору падарожнікаў, якія прыяжджаюць любаватца краявідам Усходніх Альп.

Мал. 34.—Горад Інсбрук.

У так званым Паўднёвым Тыролі, залюдненым італійцамі (і рэтороманцамі) і забраным Італіяй ад Аўстрыі ў час вялікай вайны, ляжыць *Трэнтыно* (панямецку Трыент, 30000 нас.), асяродак шоўкавай прамысловасьці. На паўднёвых схілах Усходніх Альп у ваколіцы, якая здаўна належала да Італіі, ляжыць яшчэ некалькі значных гарадоў, вядомых вырабамі з шоўку. Найвялікшы з іх *Вэрона* (86000 насельн.).

Балканскі паўвостраў.

(Азнач яго географічнае палажэньне. Пэралічы паводле карты, якія моры яго атачаюць? Які выгляд маюць яго берагі? Якія другарадныя паўвостравы ўваходзяць у склад Балканскага? Якія астравы ляжаць у морах, што атачаюць Балканскі паўвостраў? За дапамогай якіх пратокаў і якога мора Чорнае мора злучаецца з Эгэйскім?)

Балканскі паўвостраў ня мае такой выразнай паўночнай мяжы, як Пірэнейскі паўвостраў або Італія, якія адмяжоўваюцца ад рэшты Эўропы магутнымі горнымі ланцугамі (якімі?). За паўночную мяжу Балканскага паўвострава лепей за ўсё прымаць раку Дунай і яго прытоку Драву.

Нават тыя часткі Альп, што ляжаць на поўдзень ад вышняй Дравы, так званыя Паўднёва-Усходнія Вапняковыя Альпы, можна было б далучыць да Балканскага паўвострава, бо й паводле сваёй будовы і водлуг асаблівасьцяй насяленьня яны вельмі падобны да Дынарскіх гор, якія ляжаць на Балканскім паўвостраве, далей на паўднёвы ўсход.

На захадзе Балканскага паўвострава ўдоўж берагоў Адрыятычнага мора цягнуцца роўналежныя ланцугі Дынарскіх горных зморшчаў, скла-

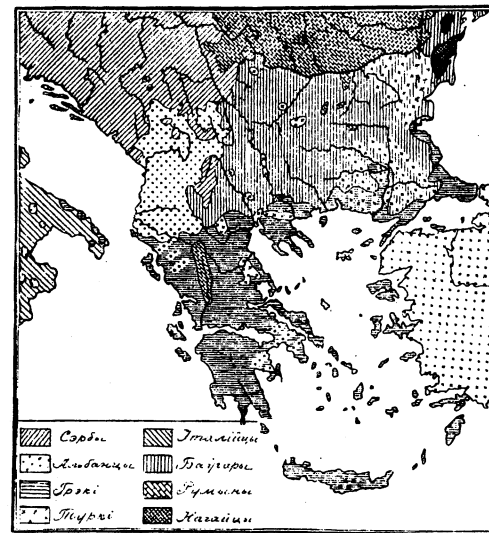
дзеных пераважна з вапнякоў. На ўсходзе знаходзіцца ўклад Балканскіх горных зморшчаў, ад імя якіх атрымаў свой назоў увесь паўвостраў. Паміж гэтых двух укладаў маладых зморшчавых гор, па сярэдзіне паўвострава захаваліся магутныя старадаўнія горсты, падобныя да горстаў Паўночна-Заходняй Эўропы, або да гор, што атачаюць Кастыльскае плоскаўзвышша.

Клімат Балканскага паўвострава параўнаўча сухі, асабліва ў сярэдзіне і на ўсходзе. Зіма там халодная, сьнежная, лета сухое, сьпякотнае. Толькі па ўзьбярэжжах, перш за ўсё на ўзьбярэжжах Адрыятычнага ды Эгэйскага мораў, клімат запраўды падзваротнікавы, з цёплай дажджыстай зімой. Па гэтых узьбярэжжах растуць макісы і вечназялёныя дрэвы. (Успомні, якія вечназялёныя расьліны трапляюцца ў Паўднёвай Эўропе). Раўніны ўнутраных частак паўвострава пакрыты стэпавай расьліннасьцю, схілы гор—лясамі, а вярхі гор—лугамі, сочнымі на гранітах і лупняках, убогімі на вапнавых скалах.

У горных лясох краю захавалася шмат розных дзікіх жывёл, якіх ужо мала засталася на захадзе нашае часткі сьвету: мядзведзяў, ваўкоў, серн і г. д.

Блізкасьць Балканскага паўвострава да Азіі адбіваецца на яго расьлінным і зьвярыным сьвеце, усё роўна як блізкасьць Афрыкі адбіваецца на стварэньнях Пірэнейскага паўвострава. Між іншым тут сустракаюцца шакалы і гіэны, тыповыя зьвяры пустынь Заходняй Азіі.

Аддзелены ад Азіі толькі вузкімі пратокамі, лежачы на самай кароткай дарозе з Заходняй Азіі ў Заходнюю Эўропу, Балканскі паўвостраў адраўняецца ад Пірэнейскага і Апэнінскага перш за ўсё рознастайнасьцю свайго насяленьня. Дзесяткі народаў пераходзілі праз гэтую старану, мяшаліся з тубыльцамі і пакідалі тут свае ўплывы. Рознастайная паверхня паўвострава дапамагала захаваньню пляменьневых асаблівасьцяў тутэйшых народаў і ўтварэньню асобных невялікіх самастойных дзяржаў. Паводле пахаджэньня сучаснай люднасьці і яе асаблівасьцяў Балканскі паўвостраў

Рыс. 35.—Народы Балканскага паўвострава.

можна падзяліць на 6 краін: 1) Славеншчыну, 2) Сэрбію, 3) Альбанію, 4) Балгарыю, 5) Грэцыю і 6) краіну пратокаў з мяшанай люднасцю, у склад якой уваходзяць туркі, грэкі, балгары і іншыя народы. Згодна з гэтым тут утварылася 5 асобных дзяржаў: Паўднёва-Славяншчына або Сэрбска-Харвацка-Славенскае каралеўства з перавагай сэрбска-славенскай люднасці, Альбанія, Балгарыя, Грэцыя і Турэччына, да якой калісь належыць амаль-што ўвесь паўвостраў, а цяпер належыць толькі паўднёва-ўсходні куток паўвострава. Межы сучасных балканскіх дзяржаў аднак ня сходзяцца з межамі адпаведных балканскіх народаў. Балканскія дзяржавы пакуль-што бязупынна змагаюцца паміж сабой, адбіваюць адна ад адной кавалкі зямлі, часта ня лічацца з тым, якая люднасць жыве на гэтых кавалках і да каго яна імкнецца. У сучасны момант самай магутнай з балканскіх дзяржаў зьяўляецца Паўднёва-Славяншчына. Апрача балканскіх дзяржаў кавалкамі Балканскага паўвострава ўладаюць Румынія (на паўночным усходзе) і Італія (часткай заходняга ўзбярэжжа).

Усе балканскія краіны, як і наагул уся Паўднёвая Эўропа, адзначаюцца перавагай сельскай гаспадаркі над фабрычнай і нетракапальнай прамысловасцю. На ўзбярэжжах галоўную ролю грае садоўніцтва і вінаградніцтва, на раўнінах у сярэдзіне паўвострава—раўніцтва, у горах—гадоўля жывёлы.

Славеншчына ляжыць на крайнім паўночным захадзе Балканскага паўвострава і абмяе плоскаўзвышша Карст, якое злучае Паўднёва-ўсходнія Вапнавыя Альпы з укладам Дынарскіх гор.

Апроч таго да Славеншчыны можна было-б далучыць і самыя Паўднёва-ўсходнія Альпы.

Плоскаўзвышша Карст складаецца з вапнякоў і асабліва вядома цікавымі, так званымі *карставымі* зьявамі. Рэкі там цякуць часткай на паверхні, часткай пад зямлёй у пячорах; часта сустракаюцца часовыя вазёры (напрыклад, Цыркніцае) з падземным стокам і г. д.

Вада, асабліва такая, што зьмяшчае ў сабе двутленік вугалю (CO_2), распускае вапну, прамывае ў ёй падземныя ходы—пячоры, па якіх ухадзіць глыбока ў зямлю, дзе ўтварае сець падземных рэк, падземных вазёр і г. д. Гэтым і тлумачацца карставыя зьявы. Звычайна рэкі пачынаюцца на паверхні, але як толькі даходзяць да вапнавага груды, дык знікаюць, вада іх ухадзіць пад зямлю ў пячоры. Пячоры Славеншчыны, напрыклад, слынная Адэльсбэргская пячора (каля мястэчка Адэльсбэрг), часамі маюць па некалькі вёрст удоўжкі. Часта ў гэтых пячорах вада прасачваецца з столі і стропаў у стане дробных капак, якія паруюць, пакідаючы на сваім месцы маленькія крошчак вапны, што былі ў іх распушчаны. З гэтых крошчак пакрысе ўтвараюцца гэтак званыя нацёкі вапны (сталяктыты), якія зьвешваюцца з столі, нібы лядзяныя сусолкі з страхі. Калі капкі вады, перш як выпарыцца, падаюць па падлогу пячоры, дык крошчкі вапны

застаюцца ад іх на падлозе, а з гэтых крошчак складаюцца на капкі вапны (сталягміты), якія нарастаюць з падлогі насустрач нацёкам і часамі зрастаюцца з нацёкамі ў адзін слуп.

Большасць насельнікаў краіны—славенцы. Гэта асобны паўднёва-славянскі народ, кроўны сэрбам, здольны і працавіты. Ён ужо стварыў досыць багатую прыгожую літаратуру. На поўдні краіны, на паўвостраве Ёстрыя, жыве многа сэрбаў-каталікоў (харватаў), а па ўзбярэжжах і ў гарадох сустракаюцца яшчэ італійцы. Аднак і ў гарадох, напрыклад, у Трыесьце, дзе даўней большасць насельнікаў лічыла сябе італійцамі, штогод мацней адчуваецца адраджэнне славян. Тыя, што раней лічылі сябе італійцамі, у апошнія гады пачынаюць сьвядома зваць сябе славенцамі або харватамі.

Мал. 36.—Адэльсбэргская пячора з вапнавымі нацёкамі.

Пасьля разбурэння Аўстрыі, да якой перад сусветнай вайной належала краіна, значная частка залюдненых славенцамі ды харватамі земляў (Горыца, Трыест, Ёстрыя) адышла да Італійскай дзяржавы і толькі ўнутраныя землі (галоўным чынам даўна-аўстрыйская правінцыя Крайна) увайшлі ў склад Паўднёва-Славянскага каралеўства.

Насельнікі ўзбярэжжаў Славеншчыны займаюцца рыбацтвам, вінаградніцтвам, здабываннем морскай солі і зьбіраннем пладоў алейнага дрэва. У сярэдзіне краіны сеюць збожжа, гадуюць авечкі, а на захадзе плоскаўзвышша Карст (каля места Ёдры) распрацоўваюць багатыя паклады жывога серабра.

Асяродкам земляў, залюдненых славенцамі, лічыцца *Любляна* (60 тысяч насельнікаў), галоўнае места гэтай часткі краіны, якая ўваходзіць у склад Паўднёвай Славяншчыны.

Без параўнання большую вагу мае *Трыест* (162 тыс. насельнікаў), найвялікшы горад, здабыты Італіяй у час агульна-эўрапейскай вайны. Гэта—галоўная морская прыстань на Адрыятычным моры, праз якую вывозяць свае тавары ня толькі Славяншчына, але і Аўстрыя, Чэха-Славаччына і Паўднёвая Нямецчына*).

На крайнім поўдні паўвострава Істрыі ляжыць яшчэ лепшая прыстань *Пола* (70 тыс. насельнікаў), даўней аўстрыйская, цяпер італьянская морская крэпасць.

Сэрбія абымае прастору, што ляжыць на паўднёвы ўсход ад Славяншчыны аж да рэк Дрыну, вышняга Вардару і Маравы. (Адшукай па карце, куды ўліваюцца гэтыя рэкі?). На захадзе гэтай краіны ўдоўж берагоў Адрыятычнага мора цягнуцца роўналежаць ланцугі Дынарскіх зморшчавых гор. Самыя заходнія з гэтых ланцугоў, як відаць, апусьціліся ніжэй роўня мора, так што ад іх засталіся толькі вярхі, з якіх складаецца ланцуг вузкіх даўгіх астравоў, адзеленых ад сухазем'я такімі-ж вузкімі пратокамі,—затопленымі прадоўжнымі горнымі далінамі. Месцам горныя ланцугі яшчэ ня зусім адлучыліся ад контынэнту і маюць выгляд паўвостраваў, злучаных з контынэнтам вузкімі пярэсмыкамі. Шмат буктаў і затокаў уразаецца тут у контынэнт **).

Хаця вышыня Дынарскіх гор і ня вельмі вялікая (ня болей 2600 мэтраў над роўнем мора), але яны паўсюды зьяўляюцца вялікай перашкодай для зносінаў насельнікаў Балканскага паўвострава з узьбярэжжам Адрыятыкі. Тут няма такіх выгодных праходаў, якімі адзначаюцца Альпы; мала рэк, пераразаючых горы, а калі й сустракаюцца рэкі на паверхні, дык яны маюць вельмі глыбокія вузкія даліны з няпрыступнымі зрывістымі сьценкамі і мала дапамагаюць зносінам праз горы. Няма тут і гэтай рознастайнасці, таго багацьця колераў, якое лічыцца найлепшай аздобай Альп. Паўсюды на паверхню выходзяць голыя вапняковыя скалы, няпрынадныя, змрочныя, няпрыступныя. Асабліва няпрыступнай лічыцца паўднёвы куток—так званая Чорнагорыя, у якой знаходзяцца й найвышэйшыя горы Дынарскага ўкладу (Дурмітор 2528 мэтр над р. м.). Як і ў Славяншчыне, тут вельмі часта сустракаюцца карставыя зьявы: знікаючыя рэкі, пячоры з нацёкамі, часовыя вазёры і г. д.

Часовыя вазёры, з якіх вада сьцякае пад зямлю праз прыродныя калодзежы, маюць вялікую вагу ў Дынарскіх горах. У сухую пару гэтыя вазёры ўсыхаюць, а на іх месцы застаюцца так званыя „полы“—катліны, угноеныя вазёрным глеем і дзеля таго вельмі ўраджайныя.

*) Гандлёвы абарот Трыесту да вайны дасягаў 512 мільёнаў рублёў золатам.

**) Берагі такога выгляду, як тут, завуцца дальмацкімі па імя тутэйшай паўзморскай правінцы Дальмацыі.

Толькі сухія кусткі ды ўбогая рэдкая травіца могуць расьці па вапняках Дынарскіх гор.

На паўночным усходзе Дынарскага ўкладу, у так званых Босьнійскіх Рудных горах, з-пад вапнякоў высоўваюцца крышталічныя лупнякі. Там горы маюць болей адхонныя схілы, рэкі спатыкаюцца часьцей і маюць болей адхонныя берагі. Там і расьліннасць багацейшая—на схілах гор растуць густыя дубовыя ды букавыя лясы.

Яшчэ далей на поўнач і ўсход, па-за рэкамі Савай і Дрынай *), пакрысе знікаюць зморшчавыя горы Дынарскага ўкладу і замяняюцца старавечнымі горстамі, складзенымі з гранітаў ды гнейсаў і пакрытымі багатай лясной расьліннасцю.

Горы з мяккімі абрысамі, адхоннымі схіламі і акругленымі вярхамі чаргуюцца тамака з ураджайнымі нізінамі, пакрытымі лёсам. Між Савай і Дравай ляжыць асабліва вялікая багатая нізіна, над якой дзе-ні-дзе ўздымаюцца асобныя вапняковыя або лупняковыя ўзгоркі. Ува ўсходняй Сэрбіі найлепшымі куточкамі зьяўляюцца даліны рэк Маравы і вышняга Вардару, пакрытыя глустай чорназемнай глебай.

Мы ўжо ведаем, што на Балканскім паўвостраве клімат можа лічыцца падзваротнікавым толькі па ўзьбярэжжах. Такім падзваротнікавым кліматам адзначаецца і сэрбскае ўзьбярэжжа Адрыятычнага мора. Дынарскія горы засланяюць гэтае ўзьбярэжжа ад халодных паўночных вятроў, так што там зіма цёплая і вільгатная. Аднак і там часта з Дынарскіх гор дзьмуць халодныя паўночна-ўсходнія вятры, вядомыя пад назовам „бора“. Ападкаў на ўзьбярэжжы выпадае вельмі многа (каля букты Катара выліваецца каля 4360 мілімэтраў дажджу што-год). Дзякуючы цёплай зіме ды вялікай колькасці ападкаў, там могуць расьці, абы толькі была глеба, вечназялёныя макісы і гайкі алейных дрэў.

Сярэдняя тэмпература студзеня ў мястэчку Дуброўніку (Рагузе) +8,8°, сярэдняя ліпеня +25,5°.

На ўсход ад узьбярэжжа клімат сушэйшы і халаднейшы. Лета, праўда, бязмаль такое-ж гарачае, але зіма марозная.

Нават ужо ў месьце Цэтынье, якое ляжыць блізка ад мора, але акружана гарамі, сярэдняя тэмпература студзеня —1,4°, а ліпеня +22,6°.

Дрэвы ў сярэдзіне Сэрбіі мусяць скідаць сваё лісьце ўзімку, вечназялёных расьлін там ужо няма. Ападкаў там выліваецца значна меней, але расьліннасць залежыць ня столькі ад колькасці ападкаў, колькі ад грунтоў. Дзе паверхня складзена з вапнякоў, там вада ўходзіць пад зямлю, а на паверхні вады не хапае, і расьліннасць там кепская. Наадварот—там, дзе грунт лупняковы або камяністы, вада трымаецца ў глебе, а расьліннасць складаецца з прыгожых густых лясоў. На паўночным усходзе па чорназемнай глебе на лёсе трапляецца нават стэп.

*) Адшукай іх на карце. Асьцерагайся, каб не пераблытаць Дрыну і Дрын. Куды цячэ Дрына? Куды Дрын?

Насельнікі Сэрбскай краіны—сэрба-харваты або проста сэрбы—належаць да паўднёвых славян і, як тыповыя славяне, адзначаюцца беспасрэднасцю, прыветлівасцю, прастасцю і гасціннасцю. Большасць іх жыве пастарасьвецку, пераважна па вёсках вялікімі сем'ямі, часта па некалькі дзесяткаў чалавек у кожнай сям'і.

Звычайна сэрбаў дзеляць на ўласна-сэрбаў і харватаў, але паміж імі амаль-што ніякай розніцы няма, апроч таго, што харваты—каталікі і пішуць латынскімі літарамі, а ўласна-сэрбы—праваслаўныя і карыстаюцца кірыліцай. Адзіная агульная мова (якая між іншым мае шмат супольнага з беларускай) і агульная літаратура злучае харватаў і сэрбаў у адзін народ. Апроч праваслаўных і каталікоў ёсць яшчэ сэрбы-магомэтане.

Мал. 37.—Сэрбы-чорнагорцы.

Калісь паміж сэрбамі розных вер адбываліся ўпартыя рэлігійныя змаганні, але цяпер гэтыя змаганні можна лічыць аканчальна знікшымі ў звязку з агульным павялічэннем аб'якіх адносін да рэлігіі. Зразумела, што сярод запісаных праваслаўнымі або магомэтанамі ці каталікамі шмат атэістых, якія ня трымаюцца аніякай рэлігіі.

Сэрбы стаяць яшчэ нізка паводле сваёй культуры. Большасць іх ня ўмее пісаць і чытаць, мала хто з іх атрымоўвае сярэдняю і вышэйшую асвету. Аднак у іх ёсць 2 універсітэты (у Загрэбе і ў Белградзе), каля якіх гуртуюцца лепшыя навуковыя сілы.

Апроч сэрбаў на ўзбырэхках і астравах Адрыятычнага мора жыве некалькі тысяч італійцаў ды й то пераважна ў гарадох.

У сярэднія вякі сэрбы ўжо стварылі магутную дзяржаву, якая існавала да 1389 г., калі яе перамаглі і зруйнавалі туркі. 440 гадоў большасць сэрбаў заставалася пад цяжарам турэцкага панавання, і толькі самы паўднёвы куток краіны—Чорнагорыя, дзякуючы няпрыступнасці сваіх гор, упарта баранілася ад туркаў, адбівалася ад альбанцаў, вэнэцыяцаў і французцаў і заставалася незалежнай аж да часу апошняй сусветнай вайны.

У 1829 годзе атрымала самаўрад, а ў 1878 годзе зрабілася самастойнай дзяржавай яшчэ Ўсходняя Сэрбія, што ляжыць у вадазборы ракі Маравы. Аднак большая частка Сэрбіі заставалася яшчэ пад ярмом чужынцаў. Яшчэ паўночная частка краіны, так званыя Харвація й Славонія, якія належалі да Вугоршчыны, карысталіся некаторым самаўрадам, мелі свой сойм і нават універсітэт з выкладаннем навук у сэрбскай мове. Заходняя-ж паўзбырэхная паласа (Дальмацыя) належала спачатку да Вэнэцыі, а потым да Аўстрыі, а сярэдзіна краіны—Боснія, Гэрцэгавіна і Старая Сэрбія—заставаліся пад Турэччынай, ня гледзячы на многаразовыя паўстанні мясцовых насельнікаў. У 1877 годзе Боснію й Гэрцэгавіну окупавалі, а ў 1908 г. абвясцілі сваёй уласнасцю аўстра-вугорцы. Такім чынам Сэрбія была падзелена штучнымі межамі на 6 частак, з якіх тры (Харвація з Славоніяй, Дальмацыя і Боснія з Гэрцэгавінай) належалі да Аўстра-Вугоршчыны, адна (Старая Сэрбія)—да Турэччыны і дзьве (Чорнагорыя і Ўсходняя Сэрбія) былі самастойнымі. Аднак усе сэрбы захавалі ў чыстае сваю мову, свае норавы ды звычаі і заставаліся адзіным народам.

У 1912 годзе Ўсходняя Сэрбія і Чорнагорыя ў вайне з Турэччынай здабылі і падзялілі паміж сабой Старую Сэрбію, а пасля сусветнай вайны 1914-18 гадоў з імі злучыліся бязмаль-што ўсе землі, залюдненыя ня толькі сэрбамі, але й славенцамі і належаўшыя раней да Аўстра-Вугоршчыны. Такім чынам утварылася нарэшце досыць вялікае Сэрбска-Харвацка-Славенскае каралеўства, або Паўднёва-Славянская дзяржава (246000 кв. клм., 12500 тыс. насельнікаў). Апроч Славеншчыны і Сэрбіі ў склад гэтай дзяржавы ўваходзіць частка Македоніі з перавагай балгарскай люднасці. Гэтую частку Македоніі здабыла яшчэ Ўсходняя Сэрбія ў 1912 і 1913 гадох у час вайнаў з Турэччынай і Балгарыяй.

Сэрбска-Харвацка-Славенскае каралеўства лічыцца канстытуцыйнай монархіяй, у якой політычныя правы належаць да ўсіх дарослых мужчын. Аднак фактычна ў гэтай дзяржаве пануе поўнае баспраўе для тых, хто адкрыта змагаецца з буржуазіяй. Забастоўкі тут спыняюцца за дапамогай войска, супроць камуністых выдаюцца асаблівыя законы, так што камуністычная партыя цяпер там існуе нелегальна. У 1921 г. нават з парламэнту павыганялі камуністых, хаця іх там было 59 чал. Ня гледзячы на праследаванні, камуністычны рух у Сэрбіі пашыраецца, так што пад моцным уплывам камуністых знаходзіцца большасць профсаюзаў. У звязку з гэтым буржуазны ўрад Паўднёва-Славянскай дзяржавы распусціў ня толькі ком. партыю, але таксама і профсаюзы.

Пасья вайны 1914 - 18 г., калі дзялілі ўладаньні Аўстра-Вугоршчыны, да якой належалі ўзьбярэжжы Сэрбіі, урад Італьяскай дзяржавы марыў захапіць усе лепшыя сэрбскія прыстані. Аднак большая частка іх, як і ўсе іншыя землі краіны, засталіся за Паўднёва-Славянскім каралеўствам.

Ува ўсіх частках Сэрбіі сельская гаспадарка пераважае над іншымі заняткамі. Аднак і для сельскай гаспадаркі ў заходняй вапняковай Сэрбіі варункі блага. Нават на ўзьбярэжжы мала гожай для вырабу зямлі, але там усё-ж сустракаюцца кавалкі, пакрытыя глебай, дзе, дзякуючы цёпламу і вільгатнаму падзваротнікаваму клімату, добра ўзрастае вінаграднік, з якога гатуюць найлепшыя гатункі віна. Апроч таго, там красуе рыбацтва і іншыя морскія промыслы. На ўсход ад узьбярэжжа па бязводных вапняковых скалах Дынарскіх гор люднасьць жыве вельмі бедна. Там бязмаль-што зусім ня можа расьці збожжа, няма ані лесу, ані альпійскіх лугоў. Убогай траўкі хапае хіба што на корм самай нягрэблівай жывёле. Галоўным заняткам рэдкай люднасьці зьяўляецца гадоўля авечак і коз.

Толькі ў так званых „польях“, угноеных вазёрным глеем, пасья ўсыханьня іх добра ўзрастае і хутка пасьпявае ўсялякае збожжа.

Месцам, каб скарыстаць роўны кавалак зямлі, сьяляне кашама цягаюць зямлю ды гной на амаль няпрыступныя скалы. Але ніякая праца не дае магчымасьці выбіцца з убоства й нядолі. Шмат беднага люду што-год выяжджае адгэтуль у Амэрыку шукаць заробткаў і хлеба.

Лепшыя варункі для жыцця знаходзіць чалавек на ўсходзе Дынарскага ўкладу, у Босьнійскіх Рудных горах, дзе на паверхню высоўваюцца пакрытыя глебай лупнякі. Там болей ураджайных кавалкаў зямлі, па якіх сеюць кіякі ды пшаніцу, саджаюць табаку, вінаграднік, садовіну. Па дубовых гаёх там пасьявць тлустых сьвіней, часта трымаюць і малочнае быдла. Апрача таго ў Босьнійскіх горах здабываюць многа карысных мінералаў: соль, буры вугаль, руду (жалеза, волава, серабра, медзі, мангану, хрому і г. д.). Яшчэ замажней жыве люднасьць па берагах Савы і Дравы ў нізінах, пакрытых лёсам і чорназемнай глебай. Калісь гэтыя нізіны былі пакрыты стэпам, але даўно ўжо ўзораны і перавярнуліся на нівы кіяхоў, пшаніцы і рознага іншага збожжа. Апроч ральніцтва насельнікі займаюцца садоўніцтвам, вінаградніцтвам, шаўкоўніцтвам. Вельмі ураджайным куточкам зьяўляецца й даліна Маравы, пакрытая скрозь садамі ды нівамі. Гэтая даліна мае вялікую вагу яшчэ з тэй прычыны, што па ёй пралягае галоўная чыгунка з Бэрліну ў Царгорад, якая злучае Балканскі паўвостраў з Заходняй Эўропай. Маравя складаецца з дзвёх рэк—Балгарскай і Сэрбскай Маравы. Апошняя з іх дзеліць Усходнюю Сэрбію на 2 часткі. На поўнач ад Сэрбскай Маравы горсты маюць выгляд нявысокіх адхонных узгоркаў, пакрытых ураджайнай чорназемнай глебай. Там вельмі добра ўзрастаюць кіякі, пшаніца, табака і садовіна, асабліва сьліва, якая

нідзе ў Эўропе не дае гэтак многа пладоў, як тут. На поўдзень ад Сэрбскай Маравы горсты робяцца вышэйшымі, маюць выгляд значных гор, пакрытых густым цёмным дубовым лесам. Там сярод заняткаў люднасьці большую вагу набывае гадоўля дробнай жывёлы, асабліва сьвіней, якіх жывяць дубовымі жалудамі.

Як у тыповай сельска-гаспадарчай старонцы, у Сэрбіі мала гарадоў. Галоўная морская прыстань—*Рэка* (Фіумэ 50000 насельн.). Гэты горад ляжыць на крайнім захадзе на беразе затокі Кварнэро. Тут будуць кабраблі, вырабляюць вярхоўкі і паперу.

Рэка ляжыць у межах Харваціі, якая да вайны належала да Вугоршчыны, але карысталася самаўрадам. Аднак Рэка лічылася ў беспасрэдным валаданьні Вугоршчыны і не залежала ад харвацкага сойму, як горад, патрэбны для ўсёй Вугорскай дзяржавы, тавары якой праз яго вывозіліся на сусветны рынак. Горад залюднены напалову італійцамі і з гэтай прычыны пасья вайны выклікаў вядомыя спрэчкі між італійцамі і сэрбамі. Потым ён быў зроблены вольным месцам, асобнай незалежнай рэспублікай, якая знаходзіцца пад уплывам Італіі.

На паўднёвы ўсход ад Рэкі на беразе Адрыятычнага мора ляжаць прыстані: Задар (Зара, 40 т. нас.), Дуброўнік (Рагуза), які ў канцы XVIII веку быў незалежнай рэспублікай, і Катаро, лежачы каля адной з найлепшых бухтаў (Бока-ды-Катаро).

Прыблізна ў самым асяродку Сэрбіі, у прыгор'ях Босьнійскіх Рудных гор, ляжыць *Сараева* (50 тыс. нас.) з значнай жалезнай і скураной прамысловасьцю і вырабам прыгожых дываноў. Асяродкам Харваціі зьяўляецца *Загрэб* (павугорску Аграм, 80000 нас.), ціхі, прыгожы горад з харвацкім унівэрсытэтам. Прамысловасьць гэтага гораду абмяжоўваецца апрацоўкай мясцовага шоўку.

Але самы вялікі горад і сталіца Сэрбіі *Белград* (120 тыс. нас.) ляжыць ля сутокі Савы і Дунаю на крайнім паўночным усходзе краіны. Лежачы на галоўнай чыгунцы, якая злучае Балканскі паўвостраў з рэіштай Эўропы, Белград мае вялікую гандлёвую значнасьць. Каля белградзкага ўнівэрсытэту гуртуюцца лепшыя навуковыя сілы сэрбскага народу.

Альбанія ляжыць на поўдзень ад Сэрбіі ўдоўж тэй часткі Адрыятычнага берагу, якая цягнецца проста з поўначы на поўдзень ад вусьцяў Дрыну да Отранцак пратоці. У аднаку ад Заходняй Сэрбіі, дзе сухаземныя даліны і горныя ланцугі часткай зьнізіліся ніжэй роўня мора і перавярнуліся на пратокі ды астравы, у Альбаніі наадварот,—мора павольна, ледзь прыметна ў працягу вякоў адступае на захад, так што частка яго ператварылася ў вузкую нізінную йстужку ўзьбярэжжа. Гэтае ўзьбярэжжа, плоскае й балотнае, ведама шкодным для здароўя кліматам і небясьпечнымі трасцамі, ад якіх што-год памірае многа людзей. Ад мора нізіннае ўзьбярэжжа адзелена выдмамі.

За вузкай палоскай узьбярэжжа ў Альбаніі зараз пачынаюцца такія-ж запнавыя зморшчавыя горы, як і ў Заходняй Сэрбіі. Гэта тыя самыя Дынарскія горы, голяя, няпрыступныя, змрочныя, багатыя карставымі зьявамі.

Аднэй з асаблівасьцяў Альбаніі зьяўляюцца вазэры, якія ляжаць у вульканічных правальлевых катлінах, пераважна на ўскрайках краіны. Па берагах гэтых вазэр і ў яшчэ большай меры на багатым ападкам і цёплым узьбярэжжы мора, на ўраджайнай глебе магчыма земляробства, але насельнікі краіны—альбанцы—трымаюцца галоўным чынам у скудных, але болей здаровых узвышшах, дзе займаюцца гадоўляй авечак і коз.

Альбанцы або шкіпітары (горныя арлы), як яны самі сябе называюць, лічацца тубыльцамі краіны, патомкамі даўных ілірыйцаў. Да сьго часу яны яшчэ падзяляюцца на пляменьні і роды, як нашыя продкі тысячу гадоў назад. Асобныя пляменьні і роды заўсёды ваююць паміж сабой. Звычай крывавай помсты, да сьго часу пашыраны ў Альбаніі, вымагае, каб кожная абраза была змыта крывёю, і з гэтай прычыны ня толькі розныя роды, але нават розныя сем'і аднаго й таго самага роду заўсёды б'юцца паміж сабой, забіваючы забойцаў сваіх родзічаў. Паляваньне і вайна—галоўныя заняткі мужчын. Гаспадарка знаходзіцца ў кепскім становішчы і цалком ляжыць на кабетах.

У сваіх няпрыступных горах альбанцы ў чыстаце захавалі сваю старадаўнюю мову, норавы і звычаі. Праз доўгі час яны ўпарта бараніліся ад туркаў і чорнагорцаў. Фактычна Альбанія заўсёды была незалежнай, і ўлада туркаў, якія лічыліся валадарамі краіны да 1913 году, існавала толькі на паперы. Цяпер Альбанія абвешчана самастойнай дзяржавай (28000 кв. клм., 1400 тыс. насельн.), але знаходзіцца пад вялікім уплывам Італіі. (Захапіць Альбанію адначасна імкнецца Паўднёва-Славяншчына).

Балгарыя, пад якой мы цяпер будзем разумець усю краіну, залюдненую балгарами, займае ўсходнюю частку Балканскага паўвострава ад ніжняга Дунаю да Эгэйскага мора, ад Маравы і вазэр Усходняй Альбаніі да Чорнага мора.

Дунай прабіваецца між Карпатамі і Балканами ў вузкай цясьніне, у так званай Жалезнай Бране.

Дунай ужо існаваў, калі на яго дарозе пачалі ўтварацца Балканска-Карпацкія зморшчавыя горы. Вада Дунаю паступова размывала горны парог, які падмаўся папярком яго дарогі, і такім чынам прамыла сучасную Жалезную Брану. Гэта глыбокая вузкая цясьніна, па якой Дунай цячэ асабліва шпарка. Даўней падводныя скалы перашкаджалі тут руху параходаў, але каб зрабіць раку суднаходнай, чалавек за дапамогай дынаміту зьнішчыў найболей небясьпечныя з іх.

Ад Жалезнай Браны Дунай цячэ ў агульным кірунку на ўсход, але, не дасягнуўшы якіх 50 кілямэтраў да мора, зварочвае на поўнач і абцякае з захаду і з поўначы старадаўны нізкі масыў Дабруджу. Пры сваім упадань-

ні ў Чорнае мора Дунай распадаецца на некалькі вусьцяў і ўтварае вялікую балотную дэльту, багатую старарэччамі, вазэрамі і непраходнымі хмызьнякамі. У сваёй дэльце Дунай адкладае шмат глею і пяску, якімі завальвае паўзьбярэжныя часткі Чорнага мора. З гэтай прычыны дунайская дэльта што-год нарастае і ўжо ўразаецца ў Чорнае мора нібы паўвостравам. Пясок утварае мяліны ў вусьцях Дунаю, так што толькі сярэдняе з іх, так званае Сулінскае горла, даступна для морскіх караблёў. Паўночнае вусьце (Кілійскае) і паўднёвае (Сьвятога Юрыя) гожа адно для плаваньня рыбацкіх лодак і невялікіх бярлін.

На поўдзень ад дэльты Дунаю ў Дабруджы сустраэнем узгаркаваты стэп, пакрыты грубым пластом лёэсу. Беспасрэдным працягам Дабруджы зьяўляецца так званае Балгарскае плоскаўзвышша, гладкая, ня вельмі высокая раўніна, нахіленая з поўдня па поўнач ад Балканскіх гор да Дунаю. Глыбокія вузкія даліны рэк, што сыцяюць з Балкан у Дунай, пераразаюць гэтую раўніну шмат у якіх месцах і парушаюць аднастайны выгляд гэтага куточка Балгарыі. Як і Дабруджа, Балгарская раўніна пакрыта лёэсам, вышні пласт якога, багаты перагнілымі рэшткамі стэпавых расьлін, зрабіўся ўраджайнай чорназемнай глебай. Як і ў Дабруджы, тут рэдка сустракаюцца дрэвы; толькі па мяжы з Дабруджай расьце значны лес. Морскія берагі Дабруджы і Балгарскага плоскаўзвышша пескаватыя, роўныя, пазбаўленыя выгодных буктаў.

Аднастайнасьць—тыповая адзнака ўсёй Паўночнай Балгарыі, лежачай удоўж правага берагу Ніжняга Дунаю. Тым болей рознастайнымі здаюцца Балканскія зморшчавыя горы, якія абхапляюць дугой з паўдня Паўночную Балгарыю. У адзнаку ад Дынарскага горнага ўкладу Балканы складаюцца пераважна з непрапускарных для вады зямных парод, асабліва з лупнякоў. З гэтай прычыны тут адсутнічаюць карставыя зьявы, а на паверхні вады болей і расьліннасьць лепшая. Ад Жалезнай Браны Дунаю Балканскія горы (якія там завуцца Сэрбскімі Руднымі, бо цягнуцца па зямлі Сэрбскай дзяржавы) кіруюцца спачатку (між прытокамі Дунаю: Маравай і Тымокам) на паўднёвы захад. Гэтая самая заходняя частка Балканскага горнага ўкладу багата рознымі карыснымі мінераламі: рудамі медзі, волава, серабра, жалеза; ёсьць там і буры вугаль і нават золата. Каля пачаткаў ракі Тымок*). Балканы крута зварочваюць на ўсход, у сярэдняй сваёй частцы разгаліньваюцца на некалькі асобных роўналежных ланцугоў, якія паволі зьніжаюцца і ўпіраюцца ў Чорнае мора. Найвялікшай вышыні (2375 м. н. р. м.) дасягаюць гранітныя вярхі сярэдняй часткі Балканскага ўкладу, але там найвышэйшыя горы не дасягаюць і паловы гэі вышыні, да якой сьгаюць вярхі Альп. Параўнаўча з вышнёй вярхоў зьніжэньні хрыбта Балкан, так званыя праходы, ляжаць ня вельмі нізка (ня ніжэй за 949 м. н. р. м.). Узімку гэтыя праходы, як і ўвесь хрыбет, пакрываюцца пластом сьнегу, і тады перайсьці цераз іх досыць цяжка.

* Шукай на карце. Па якім плоскаўзвышшы ён працякае? Якія яшчэ прытокі Дунаю пераразаюць Балгарскае плоскаўзвышша?

Балканы зьяўляюцца важнай абарончай мяжой у час варажых навальніц. З вялікімі стратамі мусілі расійцы забіраць там кожны кавалак зямлі ў час расійска-турэцкай вайны ўзімку 1877 году.

Аднак для зносін насельнікаў абодвух схілаў прынамсі ўлетку Балканы не становяць перашкоды. Няма нічога дзіўнага, што балгарская люднасць жыве абাপал гэтых гор. Дунай, які становіць мяжу між балгарамі і румынамі, з сваімі лярэчымі балотамі, болей перашкаджаў пераходам народаў.

На поўдзень ад сярэдніх Балкан роўналежна ім цягнуцца нібы прыгор'і іх, так званыя Сярэднія горы, адзеленыя ад галоўнага ланцуга шырокай ураджайнай далінай р. Тунджы.

Яшчэ далей на поўдзень пралягае шырокая лагчына, па якой працякае найвялікшая пасля Дунаю рака Балканскага паўвострава—Марыца. Па гэтай-жа лагчыне пракладзена й галоўная чыгунка паўвострава, якая злучае Бэрлін праз Белград з Царгорадам. Рака Марыца ў сваёй вышывіне цячэ з захаду на ўсход па ўраджайнай Усходня-Румэлійскай нізіне. Злучыўшыся з сваёй галоўнай прытокай Тунджай, Марыца зварочвае на поўдзень і абцякае з захаду нізіну Усходняй Тракіі. У адзнаку ад Усходняй Румэліі Усходняя Тракія выглядае ўбогім стэпам, па якім дзе-нідзе растуць рэдкія хмызьнячкі.

Ад Чорнага мора Усходня-Тракійская нізіна адзелена нявысокім узгор'ем Істранджой.

На захад ад Марыцы да р. Вардару зноў узвышаюцца горы. Гэта старавечныя гранітныя горсты, выцягнутыя ў розных кірунках і дасягаючы нават большай вышыні, чымся Балканскія і Дынарскія зморшчавыя горы (2930 м. н. р. м.). Даліны рэк падзяляюць уклад гэтых горстаў на шэраг асобных масываў (Дэспото-Даг, Пэрым-Даг, Рыла-Планіна, Вітош), пакрытых па схілах густым лесам, а па вярхох—сочнымі лугамі.

На захад ад ураджайнай даліны Вардару горсты замяняюцца вапнавымі зморшчавымі гарамі, якія належаць ужо да Дынарскага ўкладу.

Клімат Балгарскай краіны, агулом кажучы, сухі, контынэнтавы, з гарачым летам і сьнежнай даволі халоднай зімой.

Горад Софія мае сярэдняю тэмпературу году $+10,3^{\circ}$, сярэдняю ліпеня $+21,9^{\circ}$, студзеня $-2,1^{\circ}$. Часамі ўзімку бываюць маразы аж у $-31,2^{\circ}$, паводле тэрмомэтра Цэльсія.

Толькі па ўзьбярэжжах Эгэйскага і Чорнага мораў зіма цёплая, і клімат можа лічыцца падзваротнікавым. З гэтай прычыны толькі па ўзьбярэжжах могуць расьці некаторыя вечназялёныя дрэвы. З другога боку й некаторыя заходня-эўропэйскія расьліны ня могуць вытрымаць сухменьяў, якімі адзначаецца ў Балгарыі канец лета. На плоскаўзвышшах і нізінах пануе голы бязьлесны стэп. Па схілах гор, дзе ападкаў выліваецца болей, растуць лясы дубоў і грэцкіх арэхаў, вышэй цягнуецца іглыстыя лясы елак.

ды хвой, а па горных вярхох сустракаюцца альпійскія лугі, не такія раскошныя, як у Альпах, але, бязумоўна, значна багацейшыя, чымся ў Дынарах. (Чаму?).

Даўнейшыя насельнікі Балгарскай краіны—тракійцы і македонцы—зусім аславяніліся ўжо ў час вялікіх перасяленьняў, калі сюды надышлі горды славянскія пляменьняў. З часам сюды надыходзілі яшчэ новыя заваявальнікі туркскага племя—камскія балгары, якія раней жылі ўва Усходняй Эўропе каля сутокі Камы і Волгі. Камскія балгары прышлі аднак на Балканскі паўвостраў у невялікім ліку, расплыліся тут у грамадзе славянскага люду, хутка страцілі сваю мову і звычаі. Затое імя балгараў перайшло на ўсіх славянскіх насельнікаў краіны, якія стварылі ў сярэднія вякі магутную Балгарскую дзяржаву. Гэтая дзяржава білася то з Бізантыяй, то з сэрбамі і нарэшце падпала пад панаваньне Турэччыны. Яшчэ даўжэй, як сэрбы, балгары заставаліся пад цяжарам чужаземнага ўціску, і толькі пасля расійска-турэцкай вайны 1877 г. частка Балгарыі атрымала самаўрад і фактычна зрабілася незалежнай дзяржавай. У 1885 г. да новай Балгарскай дзяржавы далучылася акруга Усходняй Румэлія, што ляжыць на поўдзень ад Балкан у вадазборы вышняй Марыцы. У 1912 г. Балгарыя з Сэрбіяй і Грэцыяй адваявалі ад туркаў бязмаль-што ўсе землі, залюдненыя балгарамі. Аднак у 1913 г. ў вайне з сваімі былымі саюзнікамі—сэрбамі і грэкамі—балгары былі разьбіты, і Балгарская дзяржава страціла Македонію (вадазбор Вардару), Усходнюю Тракію, якую зноў захапілі туркі, ды яшчэ частку Старой Балгарыі, якую забралі румыны. У сусьветную вайну 1914 - 18 г. за дапамогай немцаў Балгарыя часова зьвярнула ўсе свае страты, але канец вайны быў нешчаслівым для Балгарыі, і яна мусіла адмовіцца ад большай часткі сваіх заваёваў.

Сучасныя балгары гавораць на адной з паўднёва-славянскіх моў, але знаходзяцца ў даволі варажых адносінах з Паўднёва-Славяншчынай, у якой пануе сэрбская мова. Асьвета сярод балгараў (асабліва ў Балканскіх горах і на Балгарскім плоскаўзвышшы, якія раней атрымалі незалежнасьць) стаіць значна вышэй, як у сэрбаў; няпісьменных тут многа меней. Балгары выглядаюць нязграбнымі й маруднымі, але цьвяроза глядзяць на жыцьцё і зьяўляюцца ўпартым, працавітым і здольным народам. У тых частках краіны, якія належаць да Балгарскай дзяржавы, балгары жывуць заможна і валадаюць значнымі надзеламі зямлі.

Насельнікі вадазбору Вардару—македонцы—часамі лічацца за асобны славянскі народ, але балгары лічаць іх мову найболей чыстай з балгарскіх гаворак, ды й самая культура балгарская нарадзілася ў Македоніі.

Апрача балгараў у Балгарскай краіне жыве шмат туркаў (асабліва на ўсходзе), румынаў (у Заходніх Балканах і ў Дабруджы), грэкаў (па ўсіх гарадох і асабліва на ўзьбярэжжах), сэрбаў (у вадазборы Вардару і ў заходніх Балканах), жыдоў. Асабліва многа розных народнасцяў жыве

ў Дабруджы, дзе апрача балгараў, туркаў і румынаў сустрэнем шмат украінцаў і маскоўцаў-старавераў (уцекачоў з Расіі), цыганоў, нагайскіх татараў і г. д. Таксама ў вадазборы Вардар, апрача балгараў, сэрбаў і грэкаў, жывуць і туркі, і жыды, і альбанцы, і так званыя куцавалахі, блізкія родзічы румынаў. Да Балгарскай дзяржавы (105300 кв. клм., 4900000 насельнікаў) у сучасны момант належыць толькі Балгарскае плоскаўзвышша, Балканскі ланцуг за выключэньнем сваёй заходняй часткі, нізіна вышняя Марыцы і паўночная частка акругі горстаў. Дабруджа ўваходзіць у склад Румыніі; Заходнія Балканы і паўночная частка вадазбору Вардару (Паўночная Македонія) належыць да Паўднёва-Славяншчыны; Паўднёвая Македонія—да Грэцыі. Усходняя Тракія зьяўляецца спрэчным краем, з-за якога і да сяго часу змагаюцца Грэцыя з Турэччынай. Большая яе частка цяпер належыць да Турэччыны.

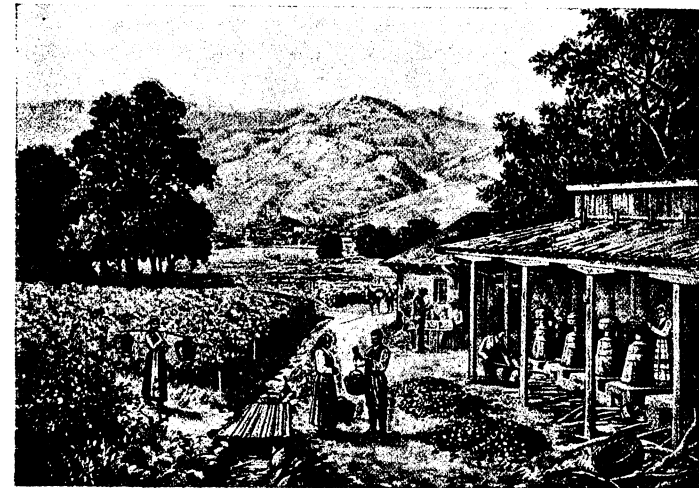
Балгарская дзяржава лічыцца констытуцыйнай монархіяй, у якой законодаўчая ўлада належыць да парламэнту („Народнага Сабранья“).

Сярод політычных партый наймацнейшымі зьяўляюцца сельска-гаспадарчая (сялянская) і камуністычная, якая пад імем Цеснай Соцыялістычнай партыі існуе з 1903 г. Партыі правых соцыялістых не карыстаюцца давер'ем працоўнага люду. У 1920 г. з 229 дэпутатаў парламэнту 56 было камуністых. Гарадзкія самаўрады знаходзяцца цалком пад уплывам камуністых. Профсаюзы таксама маюць на чале камуністых і згуртованы ў моцную адзіную арганізацыю, якая зьяўляецца адной з тых, што залажылі ў Маскве Чырвоны Профінтэрн. Галоўным заданьнем балгарскіх камуністых зьяўляецца падтрыманьне сувязі з кампартыямі іншых балканскіх дзяржаў. Кампартыі балканскіх дзяржаў маюць у Балгарыі асяродак так званай Балканскай Камуністычнай Фэдэрацыі, якая змагаецца з буржуазіяй усяго Балканскага паўвострава і мае на мэце стварэньне Балканскай С. Ф. С. Р.

З дзяржаў Балканскага паўвострава Антанта мела на ўвазе зрабіць такога эўропэйскага жандара, які мог-бы распачаць вайну з Саюзам Савецкіх Рэспублік. Галоўнай перашкодай на шляху да выкананьня гэтага пляну зьяўляецца Балканская Камуністычная Фэдэрацыя і балгарская кампартыя, якая прыкладае ўсе свае сілы, каб не дапусьціць балканскія дзяржавы да паходу на Савецкі Саюз. У апошнія часы буржуазія ўступіла на шлях рашучай барацьбы з камунізмам у Балгарыі, сілай захапіла ўладу ў гэтай дзяржаве, адхіліла ад улады ня толькі камуністых, але й сялянскую сельска-гаспадарчую партыю і пачала арыштоўваць і кідаць у турмы камуністых.

Большасьць насельнікаў Балгарскай краіны займаецца сельскай гаспадаркай: сеюць пшаніцу, кіяхі, ячмень, табаку, гадуюць шаўкоўных вусеняў, саджаюць баваўну. Вельмі вялікія ўраджаі збожжа зьбіраюць на чорназемных глебах Дабруджы і Балгарскага плоскаўзвышша. У даліне Тунджы і па вышняй Марыцы пад забаронай Балканскіх гор добра ўзрастаюць розныя далікатныя расьліны. Асабліва многа там саджаюць плодowych дрэў

і рож, з кветак якіх выціскаюць каштоўны рожавы алей. Таксама вельмі добрыя варункі для земляробства ў даліне Вардару ў Македоніі. Праўда, сухі клімат замкнутых катлін Македоніі вымагае штучнага абвадненьня палёў і садоў, але пры штучным абвадненьні там вельмі добра растуць далікатныя гатункі садоўны, вінаграднік, найлепшыя гатункі табакі (македонская табака карыстаецца сусьветнай славай), нават рыс. Дэльта Дунаю славіцца рыбай, асабліва асятрамі і селядцамі, а па берагох гэтай дэльты на поплавах пасьвіцца найлепшая жывёла. Значную вагу ў гаспадарцы маюць горныя лясы як у Балканах, гэтак і ў горстах Македоніі. Апрача таго горы зьмяшчаюць у сваіх нетрах досыць многа падземнага багацьця—вугалю, руды медзі, жалеза і г. д. Фабрычная прамысловасьць пакуль-што не пашырана, але сяляне ў падгор'ях з даўных часоў карыстаюцца сілай шпаркіх горных рэчак, якія прыводзяць у чыннасьць шмат дробных саматужных станкоў, на якіх апрацоўваюць скуру, баваўну, шоўк, мэталы.

Мал. 38.—Зьбіраньне рож у Балгарыі.

З прычыны недахвату вады на раўнінах вясковая люднасьць гуртуецца па рэчных далінах, дзе вёскі стаяць блізка адна ад адной і часамі зьліваюцца ў вялікія паселішчы вясковага тыпу па некалькі тысяч насельнікаў у кожным. У далінах рэк і па ўзьбярэжжах пабудованы й галоўныя гарады краю.

На Чорным моры ў Дабруджы румыны пабудавалі морскую прыстань *Констанцу*, злучаную чыгункай з асяродкам Румыніі. Каля ўсходніх адгор'яў Балкан існуе значна лепшая чорнаморская прыстань *Варна* (51 тысяча нас.), праз якую вывозяцца галоўныя продукты Балгарскай дзяржавы.

У асяродку Ўсходняй Румэліі на вышній Марыцы ляжыць *Пловдыв* (Філіпполь, 63000 нас.) на дарозе Белград-Царгорад. Тут пашырыўся выраб паперы, шоўку і скуры і гандаль рожавым алеем. Ніжэй, каля сутокі Марыцы й Тунджы, на тэй самай дарозе ляжыць асяродак Усходняй Тракіі—*Одрын* (Адрыянополь, 50 тыс. нас.). Гэта даўнейшая сталіца, а потым магутная крэпасць Турэччыны, у якой да с'яго часу захавалася шмат старасьвецкіх турэцкіх будынкаў і магомэтанскіх мячэяў. Одрын вырабляе рожавы алей, шоўк, скуру. Ніжэй яго па Марыцы пачынаецца пароходны рух. Пасьля доўгіх спрэчак і дзесяцігадовых войнаў між Балгарыяй, Турэччынай і Грэцыяй Одрын застаўся за Турэччынай.

Сталіца Балгарскай дзяржавы *Софія* (154 тыс. насел.), як Пловдыв і Одрын, ляжыць на чыгунцы Белград-Царгорад у тым месцы, дзе сходзіцца пачаткі важных балгарскіх рэк (каля падставы масыву Вітош). Гэта політычны, культурны і прамысловы асяродак усёй Балгарыі з парламэнтам, унівэрсытэтам і значнымі фабрыкамі шоўкавых, ваўняных і скураных вырабаў.

У Македоніі каля адназасоўнай затокі Эгэйскага мора ляжыць вельмі важная прыстань *Салёнікі* (або Солунь, каля 170 т. нас.). Гэты горад належыць да Грэцыі, але мае большую вагу для Македоніі і Ўсходняй Сэрбіі, з якімі ён злучан чыгункай і продукты якіх ён вывозіў на сусьветны рынак яшчэ ў час панаваньня туркаў (да 1912 году).

У ваколіцах Салёнікаў у дэлье Вардару знаходзіцца досыць вялікая нізіна, якая ў даўнія вякі славілася сваёй ураджайнасьцю. За час панаваньня туркаў гэтая нізіна часткай перавярнулася ў балоты, часткай зрабілася сухім стэпам, гоным адно на пашу для авечак.

Паўднёва-ўсходнія ўскрайкі Балканскага паўвострава, галоўным чынам другарадных паўвостраваў Босфорскі і Дарданэльскі, што ляжаць на эўропэйскім беразе адназасоўных пратокаў, можна вылучыць у асобную „*краіну пратокаў*“.

Да гэтай краіны можна далучыць і паўвостраваў Скутарыскі ды Трояду, якія ляжаць на азійскім беразе пратокаў і мала чым адрозняюцца ад суседніх частак Эўропы.

Дарданэльская пратока, што злучае Мармурнае мора з Эгэйскім, і Босфор, які злучае тое самае Мармурнае мора з Чорным, маюць выгляд шырокіх лучыстых рэк.

Быў такі час, што й запраўды гэтыя пратокі былі далінамі рэк, а на месцы іх была сухаземная сувязь Эўропы з Азіяй.

Берагі пратокаў адзначаюцца падзваротнікавым кліматам. Праўда, тут яшчэ кепска ўзрастае алейнае дрэва, мала й макісаў (успомні, што такое макісы і дзе яны сустракаюцца), але купрэсы, ляўры й мірты

трапляюцца паўсюды. Люднасьць краіны мяшаная. На Дарданэльскім паўвостраве пераважаюць грэкі, а на Босфорскім апроч іх жыве шмат туркаў, балгараў, жыдоў, армянаў, чаркесаў, якія пасяліліся тут з таго часу, як Расія заўладала Каўказам, цыганоў і г. д.

Лежачы на скрыжаваньні сухаземнай дарогі з Эўропы ў Азію і морскага шляху з Чорнага мора ў Міжземнае, краіна пратокаў мае вялікую гандлёвую й вайсковую вагу. Збожжа з Украіны й Румыніі, лес, што спляўляецца па Дняпры з Беларусі, нафта з Каўказу могуць трапіць на сусьветны рынак толькі праз гэтыя пратокі. Аднак валадары пратокаў заўсёды мелі магчымасьць „зачыняць“ пратокі—не прапускаць праз іх чужаземных караблёў. Так было, напрыклад, у час італійска-турэцкай вайны. Туркі, якія ўладалі пратокамі, адмаўляліся прапускаць з Чорнага мора расійскія караблі, а гэта цяжка адбівалася на расійскім гандлі.

Зразумела, што краіна пратокаў з даўніх часоў была смачным кавалкам, аб валаданьні якім марылі ўрады ўсіх суседніх дзяржаў. У сярэдзіне XV веку краіну захапіла Турэччына, якая адгэтуль распаўсюджвала сваю ўладу па ўсім Балканскім паўвостраве і нават па паўночным беразе Чорнага мора. Здаўна заўладаць пратокамі імкнуўся і расійскі ўрад, і многа разоў Расія білася за іх з Турэччынай. У час першай балканскай вайны 1912 г. заўладаць краінай марыла Балгарыя; потым, у час сусьветнай вайны,—Расія, потым—Грэцыя. Пасьля сусьветнай вайны краіну пратокаў вылучылі з уладаньняў Турэччыны і паставілі пад нагляд Антанты. На чале краіны, як раней, стаяў турэцкі султан. Аднак турэцкія нацыяналісты ня прызналі пастаноў пераможцаў і стварылі асобны ўрад у асяродку Малой Азіі ў Ангору. Гэты ўрад пачаў змаганьне за лепшыя для туркаў мірныя ўмовы. Жадаючы дабіцца вольнага пропуску для сваіх вайсковых караблёў праз пратокі, Вялікабрытанія падтрымала грэкаў, якія занялі ўзьбярэжжа Малой Азіі і пайшлі на Ангору, каб зьнішчыць непакорны ангорскі ўрад. Аднак туркі перамаглі грэкаў, выціснулі іх з Малой Азіі і дабіліся беспасрэднага валаданьня краінай пратокаў і Ўсходняй Тракіяй. Разам з гэтымі валаданьнямі Турэччына абывае ў Эўропе прастору каля 27000 кв. ккм. з 1600000 насельн. У Азіі знаходзіцца ядро Турэччыны (Малая Азія) з прасторай каля 710000 кв. ккм. і 9 мільёнамі насельн. Да вайны 1914-18 г. апроч таго да Турэччыны належалі вялізныя прасторы Арабіі, Мэсopotаміі і Сірыі, з якіх цяпер утворана некалькі самастойных дзяржаў пад протэктарствам дзяржаў Антанты.

Усе выгоды географічнага палажэньня краіны злучаны ў сталіцы яе, у так званым *Царгорадзе* або Канстантынополі (больш за мільён насельнікаў), які ляжыць на эўропэйскім беразе Босфору абпал вузкай і даўгой букты Залаты Рог, вельмі выгоднай для прыстою караблёў. Дзякуючы свайму палажэньню, ужо з пачатку сярэдніх вякоў Царгорад зрабіўся сусьветнай сталіцай, роўнай па сваёй вазе Рыму. Таго часу, як Рым быў асяродак каталіцтва й латыньскай культуры, Царгорад, які зваўся тады

Бізантыяй, быў сталіцай Бізантыйскай або Ўсходня-Рымскай імперыі, распаўсюджаў праваслаўную веру і грэцкую культуру. Пад культурным уплывам Бізантыі ўзгадаліся славянскія, асабліва паўднёва і ўсходня-славянскія народы: сэрбы, балгары, украінцы, беларусы, маскоўцы. У сярэдзіне XV в. Бізантыю захапілі туркі і зрабілі сваёй сталіцай, якой яна лічыцца й да сяго часу.

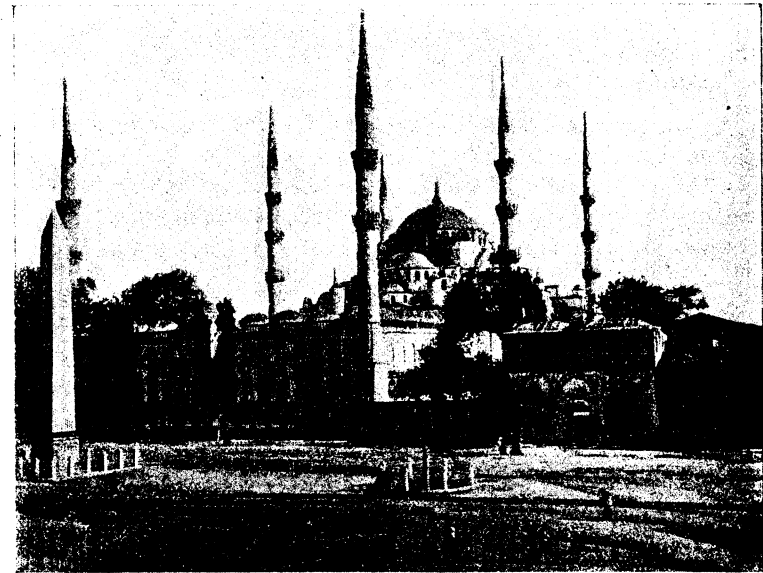
Мал. 39.—Царгорад і Босфорская пратока. Зьлева—букта Залатога Рогу, за якой прадмесці Пэра і Галата.

Галоўная частка гораду ляжыць на паўдзень ад Залатога Рогу каля самай сутокі Босфору з Мрамурным морам. Гэта так званы Стамбул, залюднены пераважна туркамі, тыповы азіскі горад з многалічнымі ма-

гомэтанскімі мячэямі, вежы якіх, так званыя мінарэты, дадаюць гораду асаблівае хараство (гл. мал. 40). Між іншым тут знаходзіцца сьлынная мячэць Айя-Софія, даўнейшы праваслаўны сабор сьвятой Зофіі, лепшы помнік бізантыйскага мастацтва. На паўночным беразе Залатога Рогу ляжаць прадмесці Пэра і Галата, злучаныя з Стамбулам пльвучымі мастамі. Там жывуць пераважна хрысьціяне: грэкі, армяне і розныя чужаземцы. Сярод будынкаў там выдаюцца палацы чужаземных прадстаўнікоў, гандлёвыя ўстановы і іншыя будынкi сучаснага эўропэйскага тыпу.

На азіскім беразе Босфору насупроць Царгораду ляжыць горад Скутары, які можа лічыцца прадмесцем турэцкай сталіцы. У Скутары знаходзіцца могілнік, на якім хаваюць царградзкіх мусульманаў.

Мал. 40.—Царгорад. Мячэць Ахмэдыя.

Грэцыяй завецца краіна, у склад якой уваходзяць Грэцкі ды Халькідзкі паўвостравы, што аддзяляюцца ад Балканскага ў паўднёвай яе частцы, і сотні астравоў, лежачых абাপал Грэцкага паўвострава часткай у Іонійскім, але пераважна ў Эгэйскім моры. Уся гэтая краіна залюднена пераважна грэкамі, уся адзначаецца тыповым падзваротнікавым кліматам і горным краявідам. Дынарскія зморшчавыя горы, што цягнуцца роўналежна берагам Адрыятычнага мора, пераходзяць з Альбаніі ў Грэцыю, разгаліньваюцца там і даюць многа адгор'яў, якія з контынэнту пераходзяць на суседнія астравы, так што ўжо пры першым поглядзе на карту

астравы, раскіданыя па Эгэйскім моры, здаюцца беспасрэдным працягам Грэцкага паўвострава, як-бы разарваным мастом паміж Эўропай і Азіяй. Уся Грэцыя належыць да аднаго горнага ўкладу, частка якога апусьцілася ў ваду мора, так што над роўнем мора засталіся толькі горныя вярхі ў стане сотняў астравоў.

Як на месцы сучаснай Гібральтарскай пратокі існаваў калісь пярэсмук між Эўропай і Афрыкай, гэтак і тут, на месцы сучаснага Эгэйскага мора, быў калісь пярэсмук між Эўропай і Азіяй. Некаторыя часткі гэтага пярэсмугу апусьціліся ў мора параўнаўча нядаўна — у гістарычныя часы, калі на іх ужо жылі досыць культурныя людзі, меўшыя свае гарады і палацы. Яшчэ й цяпер у час зацішша іншы раз можна ўгледзець пад прагляднай вадой Эгэйскага мора рэшткі залітых морам даўных будынкаў. Магчыма, што павольнае апусканьне Грэцкай краіны ня скончылася яшчэ й да сяго часу. Землятрасеньні яшчэ й цяпер што-год руйнуюць значныя прасторы гэтага краю і сьведчаць аб тым, што дзейнасьць падземных сіл пакуль-што ня спынілася.

Галоўнай асаблівасьцю Грэцыі трэба лічыць надзвычайнае разьвіцьцё яе берагавой лініі. Мала ёсьць на сьвеце такіх краёў, берагі якіх былі-б гэтак эрэзаны, пакроены, пашматаны морам, як у Грэцыі. Паўсюды ў грэцкія берагі ўразаюцца затокі і букты, у якіх морскія караблі знаходзяць прытулак у час навальніцы на моры.

Пашматованасьць берагоў Грэцыі і вялікі лік астравоў, што ляжаць каля гэтых берагоў, маюць вялікае гістарычнае значэньне. З пачатку гістарычнага часу мора лічылася перашкодай для зносін, бо блягенькія чаўны перыястковага чалавека не маглі доўга змагацца з хвалямі мора, і насельнікі ўзьбярэжжаў баяліся адплываць далёка ад сухазем'я. Аднак у Грэцыі шмат у якіх месцах ледзь човен адплываў ад берагоў, як перад ім паказваўся ўжо бераг суседняга вострава. Грэкі хутка навучыліся пераяжджаць з контынэнту на гэтыя астравы і далей з вострава на востраў аж да самой Малой Азіі. Дзякуючы гэтаму, грэкі перасталі лічыць мора за перашкоду для зносін, зрабіліся добрымі маракамі і пасярэднікамі ў гандлі Эўропы з Усходам, і першыя перанесьлі высокую ўсходнюю культуру ў Эўропу.

Глыбока ўрэзаньня ў сухазем'е затокі разьдзяляюць Грэцыю на цэлы шэраг дробных другарадных паўвостраваў, злучаных паміж сабой няпрэступнымі горнымі пярэсмугамі. Уся Грэцыя складаецца з асобных акруг, сувязь паміж якімі вельмі малая.

Такая будова Грэцыі перашкаджала ўтварэньню ў ёй у даўныя часы адзінай вялікай дзяржавы. Даўная Грэцыя складалася з маленькіх асобных дзяржаўных адзінак, і толькі тады, як чужынцам пашанцавала заўладаць краінай, усе гэтыя адзінкі злучыліся ў адну дзяржаву. Цяпер мора зьяўляецца найлепшай дарогай з адных частак Грэцыі ў другія.

Паўночная частка Грэцкага паўвострава складаецца з дзвёх акруг: Эпіру на захадзе, каля берагоў Іонійскага мора, і Тэсаліі на ўсходзе, каля Эгэйскага мора.

Эпір ёсьць горная краіна, складзеная з роўналежных зморшчавых горных ланцугоў—працягаў Дынарскага ўкладу.

Мал. 41.—Выгляд зьлёгнаковых скал у Тэсаліі.

Сярод пустынных вапнавых узвышшаў, люднасьць якіх займаецца толькі гадоўляй авечак, тут зусім рэдка сустракаюцца ўрадлівыя даліны рэк, або катліны, гошыя для ральніцтва. Наадварот, Тэсалія, абваднёная р. Салямврыяй, зьяўляецца ўраджайнай роўнай катлінай, на якой добра ўзрастаюць кіяхі ды пшаніца, вінаграднік і плодзвыя дрэвы. З усіх бакоў горы

атачаюць Тэсалію. На поўначы ўздымаецца магутны Олімп (2985 м.), самая высокая гара на Балканскім паўвостраве, на якой, па поглядах даўных грэкаў, жылі іхнія багі; на ўсходзе ўздымаюцца прыгожыя гранітныя горы Оса і Пэліон. Па сваім пахаджэнні гэтыя тры гары падобны да горстаў Македоніі. Наадварот, ланцуг Пінд, які аддзяляе Тэсалію ад Эпіру, а таксама яго адгор'е, ланцуг Отрыс, што ляжыць на мяжы Тэсаліі і Сярэдняй Грэцыі, як і ланцугі Эпіру, належаць да Дынарскага ўкладу, складаюцца з вапнавых пластоў, адзначаюцца карставымі зьявамі, глыбокімі правальямі і няпрыступнымі цясьнінамі.

Сярэдняя Грэцыя аддзяляецца ад Паўночнай дзвюма глыбока ўрэзанымі ў сухазем'е затокамі (Лямійскай на ўсходзе і Артайскай на захадзе). Шырокі пярэсмек між гэтымі затокамі запоўнены няпрыступнымі гарамі, так што з Тэсаліі ў Сярэдняю Грэцыю вядзе толькі адзін вузкі праход (услаўленыя ў даўныя вякі Тэрмопілі). Вапнавыя, пескавіковыя, а месцам і крышталічныя горы Эпіру пераходзяць і ў Сярэдняю Грэцыю. На крайнім усходзе на паўвостраве Аттыцы гэтыя горы багаты мармурам, срэбнай і валавянай рудой. Прыблізна ў сярэдзіне Сярэдняй Грэцыі над руінамі старадаўняга места Дэльфы ўздымаецца прыгожая гара Парнас (2459 м.), на якой, па поглядах даўных грэкаў, жылі музы і душы памершых поэтаў.

Горныя ланцугі Сярэдняй Грэцыі ўпіраюцца ў Корынцкую пратоку і аднаўляюцца ўжо па той бок яе ў паўднёвай частцы Грэцкага паўвострава, у так званым Пэлёпонэсе або Морэі.

Корынцкая затока Іонійскага мора і Эгінская затока Эгэйскага мора блізка-што зусім аддзяляюць Пэлёпонэс ад Сярэдняй Грэцыі; між імі застаецца толькі вузкая шыка—Корынцкі пярэсмек, праз які ўжо пракапалі суднаходны морскі канал. Галоўныя горныя ланцугі Пэлёпонэсу цягнуцца роўналежна з поўначы на поўдзень і ўразаюцца ў Міжземнае мора трыма выступамі.

Найвышэйшы з гэтых ланцугоў—крышталічны Тайгет (2409 м. н. р. м.)—праходзіць па сярэдзіне Пэлёпонэсу і канчаецца рогам Матапан, самым паўднёвым выступам Балканскага паўвострава. (Азнач яго географічную шырыню).

Прадоўжныя даліны між горнымі ланцугамі Пэлёпонэсу каля мора пашыраюцца і пераходзяць у ўрадлівыя нізіны, па якіх растуць гаі алейнага дрэва, фігавых, памаранцавых і іншых вечназялёных пладовых дрэў, а таксама розныя гатункі вінаградніку.

Такі характар маюць, напрыклад, Ляконіка, што ляжыць на ўсход ад Тайгету, і Мэсэнія на захад ад гэтага ланцуга.

Самы заходні з ланцугоў Грэцкага паўвострава адлучыўся ад контынэнту, апусьціўся часткай ніжэй роўня мора і перавярнуўся такім чынам у ланцуг Іонійскіх астравоў, якія ляжаць у адназональным моры.

Іонійскія астравы адзначаюцца кліматам вільгатнейшым і прямнейшым, як у рэшце Грэцыі; грунты тамака лепшыя, расьліннасць багацейшая, люднасць жыве гусьцей (108 чал. на 1 кв. клм.). Іонійскія астравы ніколі не належалі да туркаў. У час заняпаду Бізантыі яны падпалі пад уладу Вэнэцыйскай рэспублікі, а ў XIX в. часова былі самастойнай дзяржавай пад протэктарствам Ангельшчыны, пакуль ня злучыліся з Грэцыяй. Параўнаўча з рэштай Грэцыі Іонійскія астравы значна меней пацярпелі ад чужаземнага ўціску.

Астравы, што ляжаць на ўсход ад Грэцкага паўвострава, у Эгэйскім моры маюць агульны назоў Грэцкага згуртаваньня астравоў або Архіпэлягу. Яны зьяўляюцца працягам горных ланцугоў Сярэдняй і Паўднёвай Грэцыі і раскіданы па Эгэйскім моры пяцьма асобнымі групамі. Першая група цягнецца дугой ад паўднёвых выступаў Пэлёпонэсу на ўсход да берагоў Малой Азіі і аддзяляе Эгэйскае мора ад Міжземнага. Да гэтай групы належаць вялікія астравы Крэт і Родос. Горы іх, як і горы Пэлёпонэсу, пакрыты толькі блэгенькай пашай, але побач з гарамі ўва ўраджайных нізінах добра ўзрастаюць вечназялёныя дрэвы і сьпеюць далікатныя гатункі рознай садовіны. Другая група ляжыць на захадзе Эгэйскага мора каля берагоў Сярэдняй Грэцыі. Сюды належыць востраў Эўбэя, горы якой разглядаюцца, як працяг Отрысу. Толькі вузкая пратока, цераз якую нават пабудован мост, аддзяляе Эўбэю ад Сярэдняй Грэцыі. Трэцяя група кучай ляжыць у самай сярэдзіне Эгэйскага мора і мае назоў Кіклядзкіх астравоў.

Сярод Кіклядзкіх астравоў ёсьць адзін дзейны востраў-вулкан Санторын або Тыра. Некаторыя з Кіклядаў багаты на мрамур (Парос), на другіх (Сэрытос) здабываюць жалезную руду, на трэціх (Наксос)—наждак.

Чацьвертая група Эгэйскіх астравоў ляжыць на ўсходзе, каля берагоў Малой Азіі. Гэтыя астравы, так званыя Спорады, лічацца адломкамі малаазійскіх гор.

Большасьць з іх, напрыклад, ураджайныя Хіос і Лесбос, заняпалі ў часы турэцкага панаваньня. Толькі Самос, які карыстаўся самаўрадам, адзначаецца заможнасьцю сваіх насельнікаў.

Апошняя пятая група астравоў Эгэйскага мора ляжыць на поўначы, каля берагоў Тракіі і завецца групай Тракійскіх астравоў. Па сваім пахаджэнні гэтыя астравы лічацца адломкамі масьўных Македонскіх горстаў.

Ад Македоніі бязмаль-што зусім адлучыўся і Халькідзкі паўвостраў (аддзелены ад Македоніі нізінай з вялікім Бэшыкскім возерам). Гэты паўвостраў уразаецца ў Эгэйскае мора трыма вузкімі і даўгімі выступамі. Горы паўвострава лічацца працягам Олімпу, складаюцца з мармуру й крышталічных скал і багаты лясамі. Ува ўсходняй частцы іх сустракаюцца паклады жалеза, серабра і волава.

На паўднёва-ўсходнім выступе Халькідзкага паўвострава знаходзіцца гара Атон (Афон), на якой у 30 манастырох жыў некалькі тысяч праваслаўных чарняцоў. З Расіі, Украіны

і іншых краёў, залюдненых праваслаўнымі, сюды ў перадавенныя часы наяджала шмат богамольцаў, якія тут куплялі розныя крыжыкі, абразкі і да таго падобныя рэчы, пакідаючы ўзамену значныя даходы мясцовым чарняцом.

Усе часткі Грэцкае краіны адзначаюцца цёплым падзваротнікавым кліматам. Неба тут вечна яснае, бязвоблачнае; улетку дажджу блізкашто зусім ня бывае; зіма дажджыстая, але дажджы выліваюцца раптам, улевамі, пасья якіх цераз галзіну хмары знікаюць, і неба зноў робіцца чыстым.

Прыблізна ў самым асяродку краіны ў Атэнах сярэдняя тэмпература году +17,9°, сярэдняя ліпеня +27,7°, студзеня +8,5°. Ападкаў там выліваецца каля 406 міліметраў. На захадзе, напрыклад, на востраве Корфу (адзін з Іонійскіх) ападкаў значна больш (каля 1580 мілім.).

Дзякуючы такому клімату ўсюды, дзе ёсьць глеба на скалах і вада, добра ўзрастаюць вечназялёныя дрэвы й хмызьнякі. Асабліва прыгожа выглядаюць гэтыя расьліны ўзімку, у пару дажджоў, і ўвясну, у час красаванья. Стромкія чорныя купрэсы, прыгожыя міжземныя хвоі, харошыя буйныя кветкі магнолій і олеандраў робяць вельмі прыемнае ўражаньне. Наадварот, улетку сухі вапнавы пыл апрагнае лісьце вечназялёных дрэў, а веснавая трава гіне пад гарачымі праменьямі сонца. Схілы крышталічных ланцугоў пакрыты лясамі, а па вапнавых скалах, як у Дынарскіх горах, пераважае ўбогая расьліннасьць, так што некаторыя мясцоў выгляд голай сухой пустыні.

Блізкасьць Грэцыі да здаўна культурных абшараў Заходняй Азіі і Эгіпту, выгодная будова яе берагоў і лёгкасьць зносін з Азіяй зрабілі Грэцкую краіну культурнай пасярэдніцай паміж Эўропай і Ўсходам. Здоўжныя й рухавыя даўныя грэкі першыя з эўропейцаў запазычылі высокую культуру Ўсходу, перапрацавалі яе на свой лад і пачалі распаўсюджваць па нашай частцы сьвету. Мастацтва, пісьменства й навука красавалі ў даўняй Грэцыі ўжо ў тыя часы, калі рэшта Эўропы, і ў тым ліку нават Італія, была дзікім краем барбарскіх народаў. Большасьць сучасных навук—прыродазнаўчых, матэматычных і грамадзянскіх—нарадзіліся ў даўняй Грэцыі. Даўна-грэцкае ляпёньне і будаўніцтва лічацца найлепшым узорам яшчэ й для сучасных мастакоў. Поэты ўсіх эўропейскіх народаў вучыліся ад даўна-грэцкіх пісьменьнікаў, часамі запазычалі ад іх форму і зьмест сваіх твораў. Пад грэцкім уплывам утварылася латыньская культура; ува ўсе эўропейскія мовы ўвайшло шмат даўна-грэцкіх слоў. Калі чужынцам шанцавала заўладаць Грэцыяй, яны хутка падпадалі пад культурны ўплыў грэкаў і самі рабіліся грэкамі. Так было, напрыклад, з македонцамі, калі яны захапілі Грэцкую краіну. Нават пад уладай латынцаў у грэцкіх землях, як і раней, панавала грэцкая культура. У час заняпаду Рымскай дзяржавы Грэцыя зрабілася незалежнай пад імем Бізантыйскай або Ўсходня-Рымскай імперыі, якая існава-

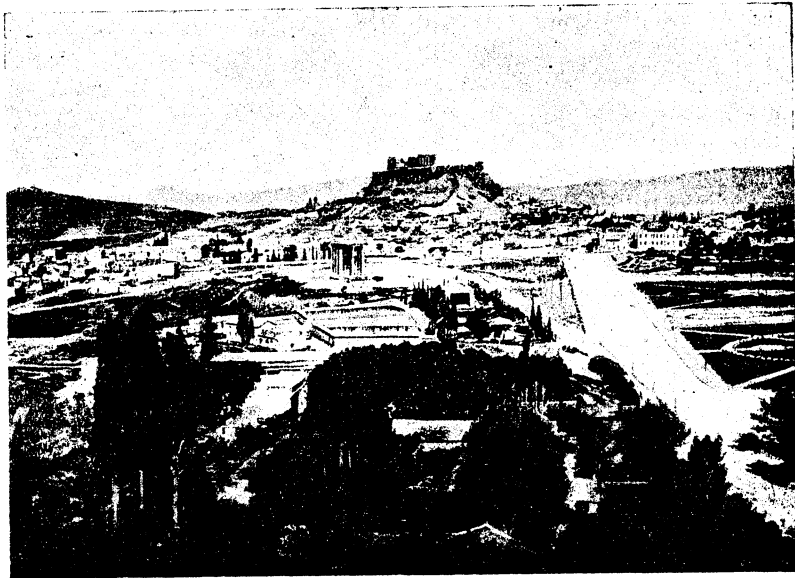
ла аж да сярэдзіны XV веку, калі і ўвесь Балканскі паўвостраў падпаў пад панаваньне туркаў. Пад турэцкім забарам заняпала грэцкая культура, але грэкі яшчэ помнілі сваю слаўную мінуўшчыну і імкнуліся да самастойнасьці. У канцы XVIII в. і з пачатку XIX, калі аслабла магутнасьць Турэччыны, грэкі многа разоў паўставалі супроць туркаў, і нарэшце ў 1829 годзе Грэцкая дзяржава аднавілася ў стане самастойнага констытуцыйнага каралеўства. Пакрысе да гэтай дзяржавы далучаюцца ўсе землі, залюдненыя грэкамі. Грэцыя ўжо пасьпела захапіць некаторыя землі з балгарскім насяленьнем (Паўднёвую Македонию).

Цяпер Грэцыя абымае прастору прыблізна ў 125000 кв. км. з 5 мільёнамі насельнікаў. Грэцыя лічыцца констытуцыйнай монархіяй прычым законадаўчая ўлада належыць да парлямэнту. Галоўную ролю ў парлямэнце граюць заможныя клясы мясцовай люднасьці. Работніцкая камуністычная партыя ў парлямэнце ня мае сваіх прадстаўнікоў. Затое ком. партыя карыстаецца прыхільнасьцю нямногалічнага работніцкага насельніцтва краіны. Пад кіраўніцтвам яе працуюць і грэцкія профсаюзы, у склад якіх уваходзіць каля 100000 работнікаў. У апошнія гады профсаюзы дзейна змагаліся за павялічэньне заробтнай платы, але забастоўкі работнікаў душыліся ўрадам.

Сучасныя насельнікі Грэцыі, гэтак званыя нова-грэкі, утварыліся з тубыльцаў краіны—даўных грэкаў і значнай прымешкі пазьнейшых перасяленцаў: славянаў, альбанцаў, туркаў і куцавалахаў. Патомкі гэтых перасяленцаў жывуць і да сяго часу побач з грэкамі. Так, у Тэсаліі жыве досыць многа туркаў, а ў Эпіры ды ў Сярэдняй Грэцыі гадуюць свае статкі альбанцы і куцавалахі. Аднак паўсюды рашуча пераважаюць грэкі.

Як і ўсе паўднёва-эўропейскія народы, грэкі гаманлівы і рухавы народ. Блізкасьць мора зрабіла іх спрытнымі мораходцамі і практычнымі гандлярамі. Зваротлівыя, самапэўныя і азардоўныя, грэкі вельмі любяць спрацацца наконт політыкі, любяць грамадзянскае жыцьцё, з ахвотай марнуюць час у кавярнях за гутаркай з сябрамі або слухаючы казкі баечнікаў. Ад італійцаў і гішпанцаў грэкі адражняюцца больш сталымі поглядамі на жыцьцё, адсутнасьцю бязрупатнасьці і нядбаласьці. Грэк заўсёды асьцерагаецца ашуканства, баіцца страціць паважнасьць, заўсёды заклапочаны рознымі справамі, задуманы нават у час сядзеньня ў кавярні. Шматвяковае панаваньне малакультурных чужынцаў адбілася цяжка на дабрабыце грэкаў. Цяпер Грэцыя далёка не такая багатая і не такая культурная краіна, як у даўныя вякі. Прышлі ў заняпад і асьвета, і мастацтва, і навука. Чужаземнае панаваньне адбілася і на мове, у якую ўвайшло шмат чужаземных слоў, асабліва славянскіх і турэцкіх, і на нормах ды звычаях. Аднак, дзякуючы апецы грэцкіх пісьменьнікаў і вучоных, у апошнія часы сучасная грэцкая мова патроху вызваляецца ад барбарызмаў. Становішча асьветы таксама цяпер ужо лепшае, як у часы турэцкага панаванья. Ужо цяпер процант няпісьменных у Грэцыі меншы, як у Гішпаніі або Італіі. У універсытэце навучаньне адбываецца безаплата.

Па ўсёй Грэцыі чалавек пільнуецца ўзьбярэжжаў, якія звычайна зьяўляюцца найболей ураджайнымі куточкамі краіны. Толькі тут, каля мора, сустракаюцца гошья для земляробства нізіны, па якіх грэкі саджаюць вінаграднік, паўднёвыя плады і сеюць збожжа ды табаку. Вінаграднік—галоўнае багацьце Грэцыі. З яго вырабляюць віно, якое зьяўляецца галоўным народным піцьцём, а часткай і вывозіцца за межы; з яго гатуюць разынку, у тым ліку дробныя разынку (корынку), якія вырабляюцца толькі ў Грэцыі. Вывозіцца з Грэцыі, апрача таго, прованскі алей і плады алейнага дрэва, якое добра ўзрастае па ўзьбярэжжах, фігі, памаранцы, цытрыны, добрыя гатункі табакі. Наадварот, свайго збожжа грэкам не хапае, бо яго за недахватам зямлі сеюць мала. Каля мора грэк знаходзіць іншыя спосабы пражывіцца: у моры ловяць рыбу, а галоўным чынам зьбіраюць губкі; мора зьяўляецца галоўнай дарогай паміж асобнымі часткамі Грэцыі; па моры адбываецца гандаль, які дае заробкі тысячам людзей.

Мал. 42.—Атэны. Пасярэдзіне на ўзгорку Акрополь.

У горах, далёка ад мора, людзасьць жыве рэдка. Убогая паша ледзь дазваляе там пражывіць статкі дробнай жывёлы, гадоўля якой там і зьяўляецца галоўным заняткам. Значная частка горных схілаў належыць да няўжыткаў і не дае ніякай карысьці. Нетракапальныя промыслы ў апошнія часы пачалі пашырацца, але руда вывозіцца за межы ў неапрацаваным стане, і фабрычная прамысловасьць не разьвілася.

У даўнія вякі ў Грэцыі было вельмі многа багатых гандлёвых гарадоў, большасьць з якіх у свой час зьяўлялася асяродкамі маленькіх, але багатых і культурных рэспублік. Раскопкі ў розных мясцовасьцях краіны выявілі, што яшчэ за многа вякоў да хрысьціянскай эры там існавалі буйныя багатыя гарады (Мікены, Тырынт), у якіх ужо тады высока стаяла мастацтва. Ад некаторых з іх засталіся толькі руіны; другія (Спарта, Корынт) у часы заняпаду Грэцыі перавярнуліся ў маленькія ўбогія мястэчкі і вёскі.

Толькі адзін з старадаўных грэцкіх гарадоў і цяпер зьяўляецца багатым і вялікім. Гэта сталіца Грэцкае дзяржавы, да якой належыць уся краіна,— *Атэны* (301 тыс. насельн.). Дзякуючы свайму палажэньню ў сярэдзіне паўвострава Атэны, у самым асяродку Грэцыі, Атэны заўсёды кіравалі гандлем і культурным жыцьцём краіны. У часы турэцкага панаваньня Атэны прыходзілі ў заняпад, але ад часу адраджэньня Грэцкай дзяржавы зноў закрасавалі. Цяпер тут знаходзяцца галоўныя дзяржаўныя ўстановы і лепшыя школы краіны, у тым ліку ўнівэрсытэт. Аднак яшчэ й цяпер Атэны не дасягнулі таго разьвіцьця, якога дасягалі ў даўнія вякі. Аб слаўнай мінуўшчыне гораду сьведчыць старадаўная крэпасць „Акрополь“, пабудаваная на высокім узгорку над горадам. Сьцены й колюмны некаторых мармуровых будынкаў Акрополю захаваліся яшчэ досыць добра і зьяўляюцца лепшымі прымернікамі даўна-грэцкага мастацтва (Партэнон, храм багіні Атэны—Нікэ і інш.).

Морскай прыстаньню грэцкай сталіцы зьяўляецца *Пірэй* (133 тыс. насельн.), бойкі гандлёва-прамысловы горад на беразе Эгінскае затокі, у 8 клм. ад Атэн. Сюды прывозяць з-за межаў большую частку тавараў, накіраваных у Грэцыю; тут будуць караблі, гатуюць віны, фабрыкуюць жалезныя вырабы.

У Паўднёвай Грэцыі найвялікшым горадам зьяўляецца *Патрас* (52 тыс. насельн.), які ляжыць каля высьця Корынцкае затокі (каля так званай Патраскай затокі). Гэта асяродак вывазу з Грэцыі лепшых гатункаў віна і рызнак (асабліва корынку).

На адным з Іонійскіх астравоў (Корфу) ляжыць места Корфу (30 тыс. насельн.) сярод прыгожых вінаградняў і гайко алейнага дрэва.